

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2018 01

év szám

TANDORI DEZSŐ: Időtérítő; Mit is?

BERTÓK LÁSZLÓ, LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ, FALCSIK MARI versei

Tanulmányok a Kortárs folyóirat történetéről

CZIGÁNY GYÖRGY: A befogadás kínjai és boldogsága

PATAKY ADRIENN, GAJDÓ TAMÁS, FÓFAI RITA kritikái

KORTÁRS 2018 01

CSORBA ZOLTÁN „Mobilgyűjtemény”-éből

9 770023 415006

Ára: 735 Ft

Előfizetőknek: 668 Ft

18001 www.kortarsonline.hu

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Györi Márton "Emlékezés" 2011

SINKÓ ISTVÁN, C. D. F. variáció, 2009

TARTALOM

- 3** BERTÓK LÁSZLÓ: Ugyanúgy cseng a csönd (Firkák a szalmaszállra) *(vers)*
- 4** CSABAI LÁSZLÓ: Hajnalhágó *(próza)*
- 9** TANDORI DEZSŐ: Időtér-idő; Mit is? *(versek)*
- 15** HEGEDŰS IMRE JÁNOS: A szobrok néha elmozdulnak *(próza)*
- 25** TŐZSÉR ÁRPÁD: Vörös és fekete – Fejezet egy virtuális magyar irodalomtörténetbe *(vers)*
- 27** LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Földszag – Töredék egy szatírából *(vers)*
- 29** FALCSIK MARI: Balkonládák; Ki tudja; Keresztapám *(versek)*
- 32** JÁSDI ISTVÁN: A katona *(I. rész) (próza)*
- 48** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle IV.
- 51** NOVOTNY TIHAMÉR: A vendégkönyv mint mobilgyűjtemény – Csorba Zoltán gyűjtőszemléről *(képzőművészet)*
- 54** PÁL DÁNIEL LEVENTE: Idegenvezetés választott hazáimban *(szülőföldem)*
- 61** BUDA ATTILA: A befogadás kínjai – A Kortárs első száma – mielőtt még megjelent volna
- 68** MONOSTORI IMRE: A Kortárs Király István idején 1962–1963
- 73** VASY GÉZA: A Kádár-kor első éve – A Kortárs és Illyés Gyula
- 78** CZIGÁNY GYÖRGY: A befogadás kínjai és boldogsága – „Ez a sok szépség mind mire való?”
- 86** ABLONCZY LÁSZLÓ: Élők és holtak árnyai – Major Tamás két évada (1958–1960) *(2. rész)*
- 94** HENRI DE MONTETY: A magyar szecesszió – Egy sajátos hagyományú európai modernitás
- 99** Vizualitás és verbalitás között – Thimár Attila beszélgetései művészekkel *(2. rész)*
- 103** PATAKY ADRIENN: Lipták Ildikó / Nyári nyomozás
- 105** GAJDÓ TAMÁS: Tóth László / ...nagy haszna a Teátrumnak
- 107** BAKONYI ISTVÁN: Sebők Melinda / Modern értékőrzők
- 108** BAÁN TIBOR: Oberczián Géza / Nógrádgárdonyi napló
- 110** FŐFAI RITA: Szávai Géza / Makámaszútra

E számunk illusztrációit CSORBA ZOLTÁN „Mobilgyűjtemény”-éből válogattuk.

A borítón: SOÓS NÓRA, Cím nélkül, 2011; NÉMETH MIKLÓS, Cím nélkül, 2011

Kortárs-előfizetés: klikkeljen rá!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,**
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinoitpa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

A kortarsonline.hu Önnek szól!

Szeretnénk olyan aktualitásokat is eljuttatni olvasóinkhoz, melyekre egy havilapban nem mindig van lehetőség. Milyenek a legfrissebb bemutatók a moziban és a színházakban? Melyik koncertet vagy kiállítást ajánljuk?

Olvasson online-felületeinken is interjúkat, elemzéseket, kritikákat!

Látogasson el a www.kortarsonline.hu-ra, mentse el a kedvencek közé, és kövessen minket a Facebookon is, hogy mindig naprakész legyen!

www.kortarsonline.hu

BERTÓK LÁSZLÓ

Ugyanúgy cseng a csönd

(Firkák a szalmaszálla)

BERTÓK LÁSZLÓ (1935) Pécs

KÖZEL S TÁVOL

Ilyen őszintének soha még az eget.
Közel s távol felhők, köröskörül kövek.

ÚSZNOD KÉNE

Szakad a part, s lám, te *belekapaszkodol*,
holott úsznod kéne, s kikötni valahol.

HÍVJÁL FÖL

Nem hív senki? De hát, hívjál föl valakit!
Ugyanúgy cseng a csönd mindkét végén, amíg...

MUTATVÁNYOS

Nézd csak, átugorja, ha kell, a tornyot is.
S nevsz, hiszen minden mozdulata hamis.

KÖVETKEZTETNI?

Lábáról...?, Faráról...? A személyiségre...?
Bizonyára lehet, csak nincs hozzá mérce.

CSAK PISLOGSZ?

El kellene menned, mutogatni magad,
de te csak pislogsz, és fogalmad sincs, ki vagy?

KULCSOK

Ha új otthonodat is magadra zártad,
akkor ne a régi kulcsokat próbálgasd.

A VÉGÉN

Úgy nézz körül, hogy még pár lépést tenni kell,
s ha tovább lépsz, akkor ne ütközz bárkivel.

TÜKÖR ELÓTT

Nehéz lettél, mint a kiürülő palack.
Szárny nélkül elröpülsz, akarsz vagy nem akarsz.

CSABAI LÁSZLÓ (1969) Nyíregyháza

CSABAI LÁSZLÓ

Hajnalhágó

– Itt, itt lehet hallani a legjobban – mutat le Petró Anti a Hajnalhágó dűlő végében.

Asztallap simaságú sárgahomok, néhol egérárpa. Az apa és a két lánya (Bori és Gizike) fülüket a földhöz szegezve elfekszenek. Zizegő homokszemek, a fülcimpa súrlódása, aztán hirtelen: a harangszó. Lassabb ütemben jön, mint a szívdobbanás, meg lehet tőle különböztetni.

Hétszáz éve süllyedt el az eredeti Napkor várral, kunyhókkal, templommal. Isteni büntetés volt? Isteni gondviselés? (Tekintve, hogy rá egy évvel jöttek a tatárok, és az egész környéket lemészárolták.) Vagy csak egyszerű fizika? Rossz helyen, nem szilárd talajra építkeztek? Ki tudná megmondani? A harang kétségbeesetten zúgott a nagy pusztuláskor, és rendszertelen időközönként újra és újra megszólal. Ott lenn. Ahogy mindig is mondták az öregek. És íme, most is hallani.

– Miért nem ássuk ki? – kérdi Bori az apjától.

– Gondolj csak bele, mennyi munka kiásni egy kutat! Hát még egy falut! Jó annak ott lenn. Már megszokta. A halottakat meg minek háborgatni. Majd a végítéletkor úgymint előbújik mindenki a sírgödöréből.

Napkor. Nagyközség. A Nyárligetről Namény felé vezető úton. Laza homokon kemény munka, keserves boldogulás.

A sváb végen élnek a svábok, körbevéve a katolikus templomot, az orosz végen élnek az oroszok, vagyis a ruszinok („rusznyákok”, ahogy Nyárligeten mondják), körbevéve az orosz, vagyis a görögkatolikus templomot. Sváb és orosz között békés a viszony. De a vegyes házasság ritka. Nem vallási vagy etnikai okok miatt. (Hisz nagyjából magyar lett már mindkettő.) Hanem mert a svábnak kevés földje van, viszont az oroszoknak még kevesebb.

A ruszin nyelvet már csak a nagyon öregek beszélik, azok is csak este, magukban, imát motyogva. Meg Petró Anti. Az anyja révén. Ugyanis Anti apja, Petró Jakab Kárpátaljáról, a Verhovináról hozott magának feleséget. Pontosabban a felesége jött el hozzá. A '14-es háború előtt szokás volt, hogy a nyírségi nagybirtokokra ruszin aratóbandák érkeztek. A családfők vágták a rendet, az asszony- meg aprónép kötötte a kévét, keresztet. Amelyik lány felkeltette egy helybeli (cseléd, béres, esetleg kisbirtokos) érdeklődését, s főleg ha huncutkodott és bekapta a legyet, az itt maradt feleségnek.

Szenhalmy méltóságos, nemzetgyűlési képviselő (Egységes Párt, majd az Imrédy-féle Magyar Élet Pártja) és kegyúr, tehát a környék népének nagy patrónusa és kizsigerelője egy őszi vadászat alkalmával meglőtte a hajtóként segédkező Petró Jakab combját. Ettől nagyobb szerencse nem is érhetne volna a családot! Ugyanis Szenhalmy, lelkiismeret-furdalástól vezéreltetve, megkérdezte Jakabtól, mivel kárpótolhatná. Az apa kérése az volt, hogy tettesse meg nagyobbik fiát csősznek. Így kapott Anti hivatalt. És így menekült meg a háromholdas törpebirtok a további szétdarabolástól.

Petró Anti házat húz föl magának a felügyeletére bízott terület közepén, a Hajnalhágóban. A fal vert vályogból, mint ahogy a Nyírségben szokás, a tető zsin-

delypalából, ahogy a hegyekben divat. Asszony is kell a házba, elveszi hát Tamba Sárit, akit már az elemiben kinézett magának. Sári két lányt szül gyorsan egymás után. Borikát és Gizikét. Egyik szebb, mint a másik!

Antinak, a csősznek nincs sok dolga. „A szegény ember tudja, milyen értéke van egy cső tengerinek, egy fürt szőlőnek. Nemigen lopja hát el a másét. Inkább gyűjt fel grófi kastélyt, ha már végképp elege van a fennálló világból” – legalábbis így gondolja Anti. Néha ezért el-elsüti sós puskáját, a figyelmeztetés, az elriasztás végett.

Anti területe, a három nagy homokdomb: a Hajnalhágó, a Papúrkert, a Csikós meg ezek környéke a napkoriak vágyainak netovábbja. A községben mindenkit rabszolgává tesz a föld (nincstelen rabszolgává vagy módosabb rabszolgává), mégis, ha egy kis pénz áll a házhoz, csakis egy újabb parcellát vesznek belőle. A dombokon van tulajdonosi mozgás. Elvégre bármikor letarolhatja a baromfipestis valakinek a jószágait, a gümőkör a családfenntartót, az adóhatóság az egész családi gazdaságot, így piacra vagy dobra kerülhet a földecske. Hogy aztán meginduljon a licit, melynek egy új tulajdonos meg nemzedékekig tartó sértődések lesznek a következményei.

(A folyton Indiában, Kínában utazgató gróf is adogat el birtoktesteket, de azokat csak egy másik nagybirtokos vagy még inkább valami furmányos pesti ügyvéd tudja megvenni.)

Rokonainak nyúge kevéssé érinti Petró Antit, ő mindig megkapja havi bérét és természetbeni járandóságát.

Hogy aztán a világháború alatt igazán rámosolyogjon a szerencse.

Azzal kezdődött, hogy mivel a besorozások miatt összevonták az útkaparói állásokat, kijelöltek nála egy szálláshelyet, ahol a más faluból való útkaparó megalhatott. Csengő pengőkkel fizettek érte. Aztán bejött a Jurcsek-rendszer, melyben az állam a front (és főleg a németek) ellátása érdekében olyan adót vetett ki, hogy a parasztnak csak annyija maradt, amivel a korpás kenyerét kicsit megszírozhatta. A nagy lerongyolódás pedig hozta magával a terménylopások megszorodását. Több munkája lett Antinak, de bérét is duplájára emelte a községháza. Verébriasztója helyett meg igazi fegyvert kapott: egy Frommer pisztolyt. És ehhez jöttek az adományok, zsákmányok, melyek az elcsípett, de futni hagyott tolvajoktól és vadorzóktól származtak.

Petró Antiból a Hajnalhágó királya lett! Lányait polgárba íratta, feleségének Nyárligeten, a Zrínyi Ilona utcai szabóságban varratott ruhát, és megvette, majd tipp-topp megreparálta Szenthalmy méltóságos kiszuperált parádés kocsiját. A nyárligeti tírpkoktól két pompás, fénylő tomporú nóniuszt szerzett be hozzá.

De hát a történelem aljas fickó, nem olyan, hogy sokáig engedné az embert boldogan élni. Nyalat vele egy kis mézet, aztán hadd jöjjön a fekete leves!

Szmirnov hadnagy a lövegtoronyból éppen csak kikukucskálva, nagyokat lélegezve szemléli a tájat. Három napig várták a Panther páncélosokat. A Wehrmacht támadása végül elmaradt, mert délen átszakadt a front, és a németeknek oda kellett összevonni erőiket. Szmirnov csapata előtt szabaddá vált az út: előrenyomulhatnak. A térképen Napkornak írják azt a települést, ahová hamarosan bevonulnak. A felderítők szerint nem várható ellenséges akció, de ez semmit nem jelent. A fritzek olyanok, mint a belorusz partizánok: a leszakadó egységek leleményesen, az életükre fittyet hányva is nekirontanak az ellenségnek. Ezért a hadnagy óvatossága. Látta a folyton dicsőséget bemutató háborús propagandafilmeken, hogy a harckocsiparancsnokok derékig a lövegtoronyból kibújva hajtanak be az elfoglalt (vagyis felszabadított) tele-

pülésre, ahol a lakosok virággal fogadják őket, de hát a propaganda az propaganda, az embereket nem a valósággal szembesíti. Szmirnovék a nagy várakozás harmadik napján már okádtak a fülkében, a vizelet- és verítékszag szinte marta a szemet. Most vékony sugárban áramlik be a friss, reggeli levegő. Ez is megváltás.

Előttük dombocska, melyet csíkokra szabadlnak a szőlősorok. Aztán egy fehér házikó. Int a kormányosnak, és a gépmonstrum megáll. Időre kell a településre érniük, viszont az ellenséges tűzfészek felderítése és likvidálása ezt a parancsot felülírja. A hadnagy az objektum átvizsgálását rendeli el a legénységének, akik értik az utasítást. És felkészülnek a szabadrablásra. Ami a Generalisszimusz hadseregében megengedett. És felkészülnek a nőkre. A nők elleni erőszak a Generalisszimusz hadseregében egyáltalán nem megengedett. Viszont eltűrt.

A kapitány a dobtáras géppisztolyát felemelve macskaként csúszik le a tank oldalán. Oldalra sem kell néznie, tudja, a legénység mindhárom tagja követi. Elindul a ház felé, lassan, halkán, de nem görnyedve. Legfontosabb azonnal tüzelni, ha veszélyt érzél, és ehhez biztos fegyvertartás kell. Int a többieknek, hogy a pitvarba rontsanak be, ő maga a pince ajtajához lép. Kitér, s rögtön a zsaluk mellé ugrik. Csak a fegyver csöve nyúlik a pincelejárathoz. Vár. Nyöszörgő leányhangot hall. Ez jó jel. Civileket sejtet.

– Kto tam (ki van ott)?! – kiáltja. Nincs válasz. A fal mellett leoson a legalso lépcsőfokig. – Kto tam? – kérdi még egyszer.

– Druzjá (barátok) – jön végre a válasz.

Szmirnov elmosolyodik. Aztán elkomorul. Aki egy perccel korábban még az életedre tört volna, rögtön barátnak nevezi magát, ha szorul a helyzet.

A hadnagy kilép. Gyufát lobbant. Négy ruhacsomót lát a sarokban. Odamegy. A legközelebbit megérinti a géppisztoly csövével, és határozottan felfelé mutat:

– Igyitye (gyertek)!

Ekkor a ruhacsomó kiegyenesedik, ember-, férfialakot vesz föl, és beszélni kezd. Ruténul elmondja: négyen vannak csak, és már nagyon várták a szovjet hadsereg érkezését, aki végre felszabadítja őket a burzsoák meg a fasiszták elnyomása alól.

– Igyite! – jön a válasz.

A napfényre érve a ház falánál felsorakozik a csősz és a családja, előttük a négy orosz.

Petró Antiék félve pillantanak a páncélosok felé. Megpróbálják beléjük képzelni a bolsevistát, akik (a tanárok, a papok, a csendőrök, a leventeoktatók meg a politikusok szerint) vallást gyalázó vérszomjas gazemberek, és csoportházasságban élnek.

A katonák mosolyogva nézik a civileket, megpróbálják beléjük képzelni a burzsoát meg a fasiszta propagandától elbutított kulákokat.

Anti megint elkezd szavalni az örömről, amit a szovjet hadsereg érkezése miatt éreznek. Szmirnov bólint, hogy érti, de félbeszakítja:

– Ti ruszkij (orosz vagy)?

– Ruszin. Maja maty ruszinka (anyám ruszin nő).

– Haraso (jól van) – feleli az orosz elégedetten, majd megkérdi, van-e szesz. Míg Anti lemegy a pálinkás demizsonért, Szmirnov megszemléli a három nőt. Mindnek fekete az arca a koromtól. Elterjedt ugyanis, hogy az oroszokat meg lehet téveszteni ezzel, és hogy az öregasszonyokat békén hagyják. Szmirnov tudja: a katonákat nem lehet ezzel az ócska trüffel becsapni, és amúgy is sokan vannak, akiket egyáltalán nem érdekel, milyen öreg a nő, csak nő legyen. Ő azonban nem engedi meg ezt az alárendeltjeinek. Odalép az

asszonyhoz, megsimogatja az arcát, és így tesz a két nagylánnyal is. Bekorozódott ujját beletörli egy valószínűtlenül hófehér zsebkenőbe.

– Bábizsnya (szerető)? Bábuska (nagymama)! – mondja, mire az oroszok hangosan felkacagnak. Ekkor jelenik meg Anti a demizsonnal. Nem érti, mi a mulatság tárgya, de ő is mosolyogni próbál. Szmirnov elveszi tőle a pálinkát, a többieket pedig lecsillapítja, hogy majd csak a rendeltetési helyre megérkezve lesz ivászat.

– Tabak? – kérdezi a családfőtől, aki sajnálkozva mondja, hogy nincs, mert nem dohányzik. Mire a parancsnok előveszi dózniját és mutatja, hogy próbálja ki. Anti zavartan pislog, ami megint nevetésre ingerli az oroszokat. Az egyik a földet csapkodja a csizmája talpával, mintha táncolna. Anti végül vesz egy csipetet, és a fejét mélyen meghajtva megköszöni.

Erre a táncot utánzó katona egy marék kockacukrot nyújt Gizikének. A lány fél elvenni tőle. Mindannyian biztatni kezdik. Végül az apja nyújtja ki a lánya kezét, és zárja rá az ajándégra gyermeke ujjait. Megint meghajolva hálálkodik.

– Tavaris lityinant (hadnagy elvtárs)... – szólal meg Szmirnov háta mögött az egyik vékony hangú fegyveres. De a parancsnok leinti. Megsimogatja a lányok arcát, az asszony fejét, Petró Antinak pedig megveregeti a vállát. S közben beszél és beszél. Amit a családfő sem ért. De nincs is jelentősége.

– Tavaris lityinant! – szólítja meg a már a lövegtoronyba szállni készülő Szmirnovot ismét a katona, és a parancsnok most figyel rá. A katona egy pisztolyt húz elő. A Frommert, amit a császár az állásához kapott. A mestergerendán lelt rá a katona, mikor a pitvart és a szobákat kutatták át.

Szmirnov arca elkomorodik. Aztán megrántja a vállát. Mert a fegyverrejtegetőkre egyértelmű parancs vonatkozik.

A felzakatoló géppisztoly a ház falához vágja a négy embert. Riadt tekintettel néznek aztán a füstölgő fegyvertartó katonára, s ahogy rángatózva kezdenek lecsúszni, csak akkor, talán már a halál révébe érve értik meg, mi is történt.

Az apa, az anya és Bori ülve is rángatják még egy kicsit a végtagjaikat, végül csak megnyugodnak. Gizike viszont eldől. Behunyja a szemét, majd kinyitja. És kúszni kezd. A kút felé. Centiméterről centiméterre haladva. Vér folyik a szájából, az orrából, szemének kötőhártyáját is elönti a vér, s szemgolyója ebben a vértengerben fulladozik.

Harangzúgás. A parancsnokot meglepi ez a teátrális időzítés. Körbenéz. Nem lát sehol templomtornyot. S mintha nem is a távolból jönne a hang, hanem innen, egészen közelről, a föld alól. Ami nyilvánvaló képtelenség.

Szmirnov gyermekkorában rajongott a harangszóért. Azt jelezte, hogy lehet hazafelé hajtani a teheneket. Targonovka környékén olyan dús és vastag volt a fű, mint máshol a sás, az állatok lábát szinte béklyóba verte. Viszont ha átküszködték rajta magukat, otthon zsíros, édes, pezsgő tejet csorgattak a sajtárba.

A '14-es háborúban a haditemplom vagonba építve követte őket. Ha megszólalt a harangja, az azt jelentette, egy kis szünet következik a galíciai öldöklésben. Csak aztán azok a prédikációk! A tisztí ebédlőasztaltól érkezett pópa arról beszélt, hogy az egyetlen igaz keresztény hitért, vagyis az ortodoxiáért küzdenek a megrontott hitű osztrák–magyar katolikusok ellen. Aztán meg arról, hogy ebben az áldott küzdelemben szent szövetségeket rendelt melléjük az Isten: az angolokat, a franciákat meg a japánokat. Szmirnov ezen elcsodálkozott. „A katolikusok elleni harcban szövetségeseink a katolikus franciák? És a japánok is szövetségeseink, akik az '5-ös háborúban még az oroszok vérét ontották? Áh, papok meg vallás, marhaságok!” – szúrta le a tanulságot Szmirnov, pedig akkor a bolsevik agitátorok még nem is lepték el a cári had-

sereget. De azért a harangzúgás vonzotta továbbra is. Komszomolvezető korában, mikor az alapszervezete templomrombolást kapott harci feladatul, a toronyból lerángatott harangot sokáig ütötték kalapáccsal. Mintha minden környező tárgy hangszerré vált volna: visszhangozták a harang hangját. És maga a harang is más és más hangot adott ki, attól függően, hol ütötték meg a kalapáccsal. Mást és mást. És mégis ugyanolyat.

És most is megmelengeti szívét ez a ki tudja, honnan érkező harangszó.

„Áh, papok meg vallás! Marhaságok!” – mondja magában a kapitány, és beugrik a harcocsiba.

Szmirnov első harcocsija P-III-as Wehrmacht páncélosként kezdte a pályafutását. Zsukov moszkvai előrenyomulásakor zsákmányolták a németektől. Beletelt egy kis időbe, míg a hadnagy megszokta, hogy a fülkében német feliratok vannak, s elviselte a tudatot, hogy nemrég még az orosz népet gyilkolta ez a gépezet. Ekkor viszont kivonták a forgalomból. És kapott helyette egy T-34-est. Ez minden szempontból jobb, mint az előbbi. És főleg: könnyen kezelhető. Számtalanszor mentette meg csapata életét. Ennek ellenére most mérges rá. Mert beleserült ebbe a gyönyörű tájba. Targonovkában ilyenkor, október elején már köd van meg nyakig érő latyak. De itt még minden ragyog. Az ég, a homokdombok sárga gerince és legfőképp a barna és a vörös összes árnyalatában pompázó szőlősorok. Amelyeket éppen most tapos le a tank lánctalpa. Szmirnov sajnálja őket. És megkívánja nemes terhüket, a dagadozó fűrtöt.

A hűvös Targonovkában nem lehetett szőlőt termesztetni, de az új gazdaságpolitika, a NEP alatt kapható volt, az örmények meg a grúzok hozták a piacra. Aztán már csak a súlyos betegek kaptak szőlőt. Majd azok sem.

„A ruszin meg a családja már nem fog itt szüretelni. Kárba megy a drága gyümölcs. Átkozott háború!” – morog magában Szmirnov.

TANDORI DEZSŐ

Időtérítő

TANDORI DEZSŐ (1938) Budapest

5
 Tándori Dezső (2.) KVINTETT
 ÍRÁSBELISÉG és (2.)
 ÍRÁSJELISÉG
 ~~~~~  
 "A folyton folyvás"  
 ~~~~~  
 "A dolog állása"
 [Büntetés ≈ szinto es, ée.]
 [A folyvás nincs?]

6
 IDŐ (és) TÉR
 IDŐ ⊆ TÉR(?)
 IDŐ ⊄ TÉR
 időtér ⊆? tér
 Baktérida
 Raktérida
 TÉRJELI ÍRÁSJELISÉG
 IDŐJELI TÉRIRÁS
 & % etc. abc. .: &

ie " ∞ % &
 IDŐIRÁSJELÉNTE'S
 TÉRIRÁSJELÉNTE'S
 IDŐIRÁSJELISÉGE-
 LENTE'S/TÉRIRÁ-
 SJELÉNTE'S // IDŐIRÁ-
 BELISÉ'SJELÉNTE'S/TÉ-
 RIRÁ/SJELÉNTE'S JEL-
 ENTE'SIRÁSBELISÉ'GJEL-
 ENTE'S // SJELÉNTE'S
 TÉRIDŐIRÁSJELISÉ'GJE-
 LENTE'S & JELÉNTE'S

a --- : & % √ √ √
 ↓ | ? ↖ ↗ (4) Y
 U U U U Z " Y
 X T () - " ↑
 I ~ ~ ~ ~ ~
 ↓ f u t " a - ←
 - " - - √ ↓ - " -
 ↓ ∞ i = | & | t
 + " b " = =
 A T A d " + A 2
 [A IRÁSJELISÉG A FOLYTON-
 FOLYVÁS ÁLLASA. I: ~ U

Mit is?

Iráskészlet, jelkészlet
 ①
 Igy vagger kogy
 kogy vagger igr " ↓
 Vagger kogy igr " ↓
 Igr kogy vagger &
 kogy igr vagger -"- ↓
 vagger igr kogy ↓
 ? & ∞ ↓
) ~ (↓

②
 Keresett több lett volna
 Több-keresett lett -"-
 Lett volna keresett-több
 Vólva lett több! keresett.
 Keresett... több? % lett
 volna | lett több | ke-
 selt, keresett-több!
 Lett volna, több ke-
 selt ~ & ∞ lett ...
 : vólva. ("") (" ke

③
 Mit csinál/juk
 Mit csinál/ják
 Mit csinál % jäter
 ? Mit! Csináljate?!
 ... mit csinál/jam
 -"- -"- /om
 mit -"- /ja
 Mit csinál/ják/jäter
 /" mit (" (csinál)
 "Csináljuk"/jäter &

④
 Mit is? mondjam.
 Mit/is/mond (...)
 mondjam is mit.
 mondjam, is-mit.
 ←
 • : ... mit, mondjam is
 → ←
 Mit mondjam? "is"
 Is = mit mondjam. ←
 Is-mond(...) (m...)? &
 % → " / " ~ -"-

\bar{v}
 Mit is vaggok. }
 Hogy így -||- }
 így vaggok mit.
 "Mit is kezdenek!" }
 Mit így "kora" (-)
 d és ∞ és ∞ alá
 főle, nyitja, zárja:
 és még, miket
 hoz-is-mondunk.

\bar{v}
 Hogy is mondunk, és
 még, miket: még
 miket "még", még
 miket még, a hirtelen
 édeslődésmentés,
 mint Németország
 vall a beüvöltéssel
 "ah! katasztrófa!"
 és az érdeklődésük,

\bar{v}
 és még más dolgokat
 is olvasok Német
 Carló hipertónia-
 -írásaitól. É még
 lehet teljes a magam
 (magam) (magam)
 beüvöltéssel artéri-
 -tánciája, ahogy az
 egy érdeklődésükéitől
 (arteriosclerosis)

\bar{v}
 (Kiprógat, az érdeklődés
 üvöltését és vér-
 zését / ~ követ-
 keztet → te az
 agyban; szemmel-
 olvasom -||-
 -||-
 -||- a b-
 velet a hipertónia-
 -ról (kb.) rendelkezik.

(IX)

"Allagatorn kirtelen"
 (magot raulott; maslo/
 "jolt lett"). (javult,
 arita is javul) (kirtelen
 roszabb lett.
 ("Érdeklődésbevitel"
 & L .../ t) y (z)
 $\tilde{m} = mb = \frac{y}{x}$ rajzolat.
 "Művészeti, lex,
 völképp mi történt.

(X)

(ök) (as orvos) sem
 tudják, és in sem tudom.
 Olvasom: "Nyilván egy agyér-átáram-
 lási zavar allandósult"
 (folyt. de talány, hogy
 est es orvost, vgy más.
 ∞ & "vételre ismét...
 pontos (leírás)? tudni?"

(XI)

Németül Csaló:
 "A legmagyobb kii-
 Cönsig: míg udáig
 mindig ittan, most ró-
 sem tudós és idős fon-
 dolni", itér mégis
 (TD) a karmikrod a
 kecském? Förránah, a
 Tigratajrah etc.", de (N.L.
 an utolsó időkkel) "Csaló
 a legmagyobb kényesre
 vider papíroc valamit?"

C-1 + lap

... (est most in maradás,
 J. O.), a buszvezérlőig
 a 200 m jórészt nem "magy",
 ∞ és -11 is pontos
 szám, is olvasom
 N.L.-nél ahogy volt utéri/
 vele es az el-elbillenés,
 fontosá töle, eddől, meg kell-
 lőt kiegészítenie; igenis
 fontos volt, hogy most is
 mind itt áll, nekem pláne.

(2) plus-loop
 (váltakozat, de u. a.)
 ... mint dr. N. f. és dr.
 Lőrincz István körleve
 Fundatja (az életrajz-
 összehallgatás egyike):
 egyensúlyi szervek és
 vérellátás megátartása
 kérsz, ezért monomó-
 sodatartásának olvasson;
 az N.L. mondta. hogy
 "egyedül" (pl. levidülési
 indoklással).

(3) loop ←
 A járás "olyan" vagy
 túl rövid, hogy a lépté-
 től, eldőlés perzseget, a
 nagyobb lépté-
 mindig előzi. No Ab.
) - (civál, jeler! ⁻¹¹ udeu ↓
 ezr civbelien is a ybelien
 (civharat % (civseliet) ut-
 tat ezr a - mondou-
 "jeler"; jeler... -11 (1?)
 itt "abbetogou" est e.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

A szobrok néha elmozdulnak

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Budapest

Sema, a kurd asszony, akit Teréz a Nordsee firmánál ismert meg, vállalta, hogy naponta elviszi Emrét az óvodába. Akkor, az első hónapokban fagyasztott halat, rákot, homárt csomagoltak egy óriásraktárban, látni sem lehetett a végét, akkora volt a hodály. Aki eltévedt benne, azt hangosbemondóval keresték meg. A látatornyokat villamos targoncák hozták-vitték, ügyelni kellett, mert bárkit elgázolhattak. Teréz bőre átvette a tengeri állatok szagát, emiatt a kisfia, Emre nem akart este az ágyban hozzábújni. „Olyan bűdös vagy, anya” – mondta, s egy matracra a földre kellett neki ágyat vetni. Szerencsére rövid ideig tartott a Nordsee, négy hónap után Radovan, az ügynök ezerötszáz euróért bejuttatta beteggondozónak a kaiser-ebersdorfi öregotthonba.

A kurd asszony férje a háborúban halt meg, Sema kézzel-lábbal mutogatta Teréznek, hogy történt, mert akkor még egyikük sem tudott németül. A kis, sárga Langenschein szótárból kikerestek egy német szót, s azt pantomimmal, integetéssel előadták, mint a süketnémák.

A kurd a nagybátyjával s annak két fiával ment föl a hegyekbe saját nemzetségük megmaradt tagjaihoz, egy éjszakai összecsapásban lőtték homlokra, Sema a középen összenőtt szemöldökére tette az ujját, böködni kezdte, s mondta: pú-pú, aztán térképet vett elő, mutatta Iraknak azt a tartományát, ahol mindez történt. Fiúgyermekük ezután született meg, kinnal, bajjal nevelte egyedül. S aztán 1988-ban, a gáztámadás után, ami őt szerencsére nem érintette, kamionok gyomrába bújva menekült Bécsig. Amikor nagyon sírt a fia, elaltatta morfiummal, nehogy meghallják a határőrök. Csak délután s este dolgozott, takarította egy nagy cég irodáit, így reggel ő vitte a két gyereket, s délután Teréz hozta haza őket. A két özvegy összehajolt.

Az ügynök javasolta, hogy béreljenek közös lakást, külön-külön túl sokba kerül, Bécsben lakni drága mulatság. Hogy miképpen üzérkedett Radovan egyszerre ázsiai és balkáni menekültekkel, titok maradt előttük, azt viszont tudták róla, hogy megtizedeli az asszonynépet, a legszebbeket ágyba viszi, ez a váma, aki nem adta be a derekát, azt följelentette az osztrák hatóságoknál mint illegális bevándorlót. Teréz megúsza, úgy látszik, a violakék szemeket és a szőke hajfürtöket már unta a csempész, csak a sötét bőrű ázsiai nőstény tudta sokkolni. Semának akkora sörénye volt, mint egy hím oroszlánnak, az ajkai húsosak, rúzs nélkül is sötétpirosak, s előreugró melleit, pedig már egyszer szült-szoztatott, kamasz lányok is megirigyelhatték volna. Hiába fagyott örök szomorúság az arcára, csattant ki az egészségtől s a fiatalságtól. Egy kihúzható kanapé volt az első bútor, amit Sema megvásárolt a Lutz üzletházban, azt húzta ki az ügynök, amikor beszédte a vámot, s ő még örült is a mohóságának, mert nem kellett meztelenre vetkőzni, csak fejről a kendőt, altestéről a szoknyát, harisnyát, bugyit tépte le a két szőrös mancs, pillanatok alatt végzett a gyúrással, úgy látszik, ki volt éhezve az ázsiai vadra. Óvszer nélkül közösült, Sema ezer imát mondott el hálából Allahnak és a prófétának, amiért nem maradt terhes. Nem haragudott az ügynökre, nála nélkül elveszett ember lett volna Ausztriában, s különben is ott náluk, Ázsiában elég gyakran erőszakolják meg a nőket, sokkal nagyobb borzalom volt számára itt, Európában az abortusz, ami – mondta – közönséges gyilkosság.

Titokzatos alak volt ez a Radovan, voltak, akik azt mondták, szerb, mások úgy tudták, román vagy bunyevác, nem csoda, mert szinte minden balkáni nyelvet beszélt, de legtöbbit az arab nyelvismerete hozott a konyhára, ott, a Közel-Keleten úgy hullottak a férfiak, mint ősszel a legyek, s az özvegyen maradt asszonyok elindultak Nyugatra, egyenesen Radovan karjaiba, torkába. Teréz románul értekezett vele, dobrozdusi dialektust vélt felfedezni a beszédében, de ezekre az embercsempészekre mindenhol rátapad valami, nehéz kitalálni, miféle nációhoz tartoznak.

Amíg a vámszedés folyt, Teréz a két gyerekkel beült az Aida cukrászdába, franciakerémet rendelt, utána fagyaltot, hogy teljen az idő, de az ízét sem érezte semminek, mert tudta, mi történik otthon, a közös lakásban, Sema később mindent elmesélt neki. A két gyerek kacagott, viháncolt, jól elvoltak ketten, pedig akkor még egy szót sem tudtak beszélgetni, nem értették egymás nyelvét.

A konyhát s a fürdőszobát közösen használták, a két szoba egybenyílt, mégis tűrhető élet alakult ki. Még a második emeleten is tudták, mikor főz Teréz, mikor Sema, annyira különböztek a szagok, annyira elütött a kurd konyha a székelytől.

Amikor felújították a lakást, megfogadtak egy albán mázoló, akivel Sema színes sávokat festetett a falakra, a mennyezetre félholdat, csillagot, s nagyon csodálkozott a Teréz hófehér szobáján. Monotonnak és unalmasnak találta.

Minden reggel imádkoztak, Teréz egy támlás székből, fehérrel hímzett asztalterítőből, egy berámázott Mária-képből és két gyertyatartóból rögtönzött házioltár előtt térdepelt, s az olvasóból aznapra kimért szemeket pergette ujjbegyeivel. Sema a másik szobában imaszőnyeget terített le a keletre nyíló ablak elé, azon hajlongott ütemesen, ritmikusan előre, hátra, némán mozgott az ajkuk, inkább gondolatban imádkoztak, s Teréz sokszor tusakodott azon, miképpen tudja a Magasságos Úr különválasztani a magyar és kurd imát, hogy nem keverednek azok össze valahol a felhők fölött. Otthon, Csíkban a pap bácsi, Baricz Dénes azt mondta neki, egyetlen, igazságos Isten lakik az égben, de itt most azt látja, hogy kettő van, ami nagyon megzavarta. Hogy lehet Semának más istene, mint neki? Nem Isten teremtménye ő is? És akkor a gyerekek? Azok németül fognak imádkozni, ha megnőnek? Melyik Istenhez? Vajon a Kisjézus, aki még beszélni sem tudott, megértette a napkeletről jött Háromkirályok nyelvét?

Soha nem fertőzte kétely Teréz lelkét, tiszta volt az, mint a Hargita levegője, de itt hirtelen összezavarodott, s egyik reggel becsukta a szárnyas közzajtót, ne lássa, miként hajlong Sema egy másik isten előtt, akit ő nem ismer.

Amikor már tűrhetően beszéltek németül, azt is elmondta Sema, hogy valamikor a kurdok tűzimádók voltak, a tűztemplomokban két istennek áldoztak, de most már az iszlám az úr mindenik országban, ahol kurdok élnek, az ő törzse a síita vallást vette föl valamikor, ezért úgy rettegetek a szunnitáktól, mint az irakiaktól.

Teréz megdöbbsent, amikor Sema egy reklámújság szélére leírta a Zarathusztra szót. A főiskolán a professzora beszélt nekik Zarathusztráról, amikor Nietzsche tanította, de valahogy olyan lehetetlen volt összehozni az egészet: Marosvásárhely, főiskola, Csík, Irak, a kurdok földje, tűzimádás, síiták, szunniták, Bécs, Nordsee, Sema és Zarathusztra.

Emre, a kislány aludt, amikor ő útra kelt, így reggel soha nem beszélhettek, de mindig megcsókolta az arcát, keresztet rajzolt a homlokára, s felhúzta a nyakáig a lerúgott paplankát. Ilyenkor a gyerek csokrosra szorította össze a száját, grimaszba rándult az arca, aztán kisimult, elmosolyodott, s aludt tovább. Sema gondjaiba vette a székely gyermeket, az is árva, akárcsak az enyém, gondolta.

A hetvenegyes villamos, ami Kaiser-Ebersdorfba vitte Terézt, a központi temető előtt haladt el. Az elején megborzongott, amikor a megállókat bemondta a hangszóró: Zentralfriedhof, Tor 1., Zentralfriedhof, Tor 2., Krematorium, Zentralfriedhof, Tor 3. Már otthon tudta, hogy a *Tor* kaput jelent, a *Friedhof* szót itt tanulta meg. Milyen szép – gondolta –, békeudvar. Nálunk temetőkert a neve. Az általános iskolában ragadt rá valami, hogy *die Tür, das Tor, der Tisch*, de csak a történelmet és az irodalmat szerette, azt is végzett a főiskolán.

Zötyögött alatta a villamos, aminek lassan-lassan alkatrésze lett, nekítámasztotta fejét az ablaknak, s egyedül csak itt, ebben a hajnali kábulatban tudott a saját életére gondolni.

A Hargita kísértette minden reggel. Otthon a hegy keleti, méltóságos arcát látta, ha kinn dolgoztak a Lokban. Sorslegenda színtere lett a loki kaszá-lójuk, ott jött rá anyjára a szülés takarás közben, s Teréz a boronaházban látta meg a napvilágot. Sokszor elmesélték neki, hogy megjíedt az apja, de az anyja rászólt, „eriggy, Álózi, kiálts egy nagyot a dombkaréjról Gál Rebinek, az érti a bábamesterséget, ő is hétszer szült”. Jött is nagy lobbal, kitüzesedett arccal a dánfalvi asszony, megparancsolta, gyorsan vizet az üstbe, jól felforralni, a kenyereket kirakta a bükkfa tekenőből, mert azokat mindig azzal hozták fel a szekér derekában, vászonterítőkkal jól betakarva, hogy ne száradjanak ki, s ahogy kibuggyant a gyerek, s elvágta a köldökszínort, úgy megfürösztötte Terézt, a Jordán vize se mosta volna tisztábbra, a váltó fehérneműkből, tiszta ágylepedőkből olyan pólyát vagdalt össze, megirigyelte volna azt a csíkszeredai szülészet, nem is hozták haza őket, csak egy hét múlva, addigra ő pufókra szopta magát, rengeteg teje volt az anyjának.

Nagyon szerette ezt a történetet, olyan sok változatban mesélte el neki hol az anyja, hol az apja, hol Gál Rebi néni, hogy már nem is tudta, mi az igazság, s mi az, amit hozzáköltöttek. Boldog volt, mert fenn, a hegyen született, közel az Úristenhez, szűztiszta havasaján.

A Madarasi Hargita színe percenként változott, mint a tengerszemeké, kékeszöld volt, ha kiderült az ég, sötétszürke, ha felhők kavarogtak, tejfehérben úszott, ha köd lepte el, és most itt, Bécsben, hajnali félálomban a villamos mellett elmaradozó templomok, üzletházak képeivel keveredett, felrévedeztek a fenyőóriások, a völgykatlanok, hegytarajok, aztán újból üvegpalaták, villamosok, vasúti megállók.

A Felcsíki-medence nem emlék volt neki, hanem szent edény. Csak ilyen patetikus szóval tudta megnevezni a fenyőrengetegek közé szorult fennsíkot. Itt, idegen földön is látta az otthoni tűhegyes tornyokat, a vártemplomokat, az Olt kanyarulatait, az egymásba olvadt falvakat. Rákos fölött a rét az ő gyermekkorában még mocsaras volt, akkor kezdték lecsapolni, s mesélték az öregek, hogy valamikor pallón jártak át egyik partról a másikra, kápolnát is azért építettek Csíkrákos határában egy magas dombtetőre, mert ott nem önthette el a beltenger. Délen a csíksomlyói Kegyetemplom és a Kálváriadomb magaslott fel, vele szemben, északon a fenséges Nagyhagymás, az Egyeskö és a Terkő, kétfelől hegyek, baloldalt a Madarasi Hargita, jobbra a Gyímesihavasok: Isten óriásbölcsője lehetett valaha ez a medence, ez a jászol. Ha gyermekkorában erős révület tört rá, istenarcnak látta a szülőföldjét, amelyen zord harag és bujkáló derű váltakozik szakadatlan. Fények, árnyékok, felhőtörzások, esőszőnyegek kápráztatták el, már hároméves korában homályos vagy fényes alakokat látott a felszálló párában, a fenyőóriások ágain át-törő erős napsütésben. Kint, a havasi legelőn őrizte a teheneket, amíg apja, anyja a szénát szárították, s annyira félt, hogy nem volt mindig észnél, ilyenkor jöttek a látomások. Reszketve imádkozott, hol Máriához, hol a szentekhez, akiknek arcát, köpenyes alakját, glóriás fejét meg-meglátta egy-egy felemelkedő ködfelhőben vagy a lenyugvó nap tűzében. Dénes pap bácsinak csak az

első áldozás után, gyónás közben merte elmondani, mi történik vele. Azt érezte, valamilyen bűnt követett el, azért vannak ezek a látomások, pedig egyiknek sem volt haragos a tekintete, igaz, nem is mosolyogtak, hanem mereven nézték őt, mintha szobrok lettek volna. A legelső csoda nem a legelőn, nem a havasban, hanem Csíksomlyón, a kegytemplomban történt meg vele, ott, a búcsún, a mise nagy áhítatában mintha elmozdult volna az egyik királyszobor a helyéről. Már nem tudja, melyik, Szent István vagy Szent László, de alig észrevehető moccnással közelebb lépett a Szűzanyához, s előrebiccentette a fejét, meghajolt. Azóta kap heves szívdobogást, valahányszor szobrot lát.

Szénaszárításkor többet voltak az erdőn, mint benn, a faluban, így mondták, megyünk a hegybe, ami kaszálót, legelőt jelentett, de olyan messze volt a fenyvesalja, hogy csak lószekérrel lehetett oda mindenestől kiköltözni. Teréz a reggeli kábulatban ennek a szekérnek a döcögését érezte maga alatt, nem a villamosét, az otthoni rozstáblák, pityókaföldek, mogyoróbokrok maradtak el mellette, s csak a hangosbemondó térítette magához, amikor a központi temető kapuit kezdte sorolni: Zentralfriedhof, Tor 1., Zentralfriedhof, Tor 2., Krematorium, Zentralfriedhof, Tor 3.

Recsegett, ropogott fülében a kemény német szó, s akaratlanul tört elő az emlékezetből a sokszor énekelt népdal: „Temető kapuja, / sarkig ki van nyitva, / Arra járnak a csíkkarcfalvi lányok, / Hej, rólam szedik a virágot.”

Hogy megszépül az énekben a komor temető! Milyen vigasztaló a sírdombon nyílt virág!

Otthon, halottak napján, világításkor egész Felcsík fényben ragyogott, náluk, Karcfalván a vártemplom mögött van a temetőkert, arról a magaslatról föl lehet látni a csíkszentdomokosi Simók-dombjára, lefelé a dánfalvi temető magaslatára, az ezernyi gyertya fényében nem a halál komorságát, hanem a mennyei tündöklést látták.

Itt, Bécsben olyan idegen volt a központi temető, s olyan félelmetes a krematórium magas kéménye. Teréz tudta, hogy élet és halál nem létezhet egymás nélkül, de hiányolta az ünnepet, az áhítatot, ami otthon megszépítette az elmúlást.

Mivel végállomástól végállomásig ment minden reggel, két hadfira pillantott fel induláskor, az egyik az osztrák generális, Karl Schwarzenberg volt, róla nevezték el a teret, a másik háromszáz méterrel fennebb, a Rennweg irányába a Vörös Hadsereg katonája. Történész volt Teréz, tudta, miképpen gyűrték maguk alá Kelet-Európát hol az osztrákok, hol az oroszok, még szövetségben is harcoltak Lipcse mellett a „népek csatájában”, ahol ez a Karl volt a fővezér. Magyar cipóba vágott a Habsburg kacor, amikor meg kellett jutalmazni a cseh-osztrák generálist, Magyarországon, Szombathely mellett kapott uradalmakat, birtokokat. Nemzeti hős itt Schwarzenberg, akárcsak otthon a románok híres vezére, Mihai Viteazu, azok is megtöltötték az országot Mihai lovas szobrával annak emlékére, hogy betört rabolni Erdélybe.

Teréz elöntötte az indulat, amikor arra gondolt, hány hóhér gyilkolta már a magyart. Egy másik Schwarzenberget – mormogta magában –, ennek az ágaskodó lovasnak az unokaöccsét, Felixet rosszkedvében a magyaroknak ajándékozta az Úristen, 1848-ban lett miniszterelnök, ő segítette trónra Ferenc Józsefet, ő hívta be az orosz cár seregeit, s verte le a magyar forradalmat, Haynau csak hóhérsegéd volt. A „halovány vámpír”, ahogy Széchenyi István nevezte! Milyen cinikus vadállat szabadult a magyarságra! Mint a fekete mágia szállóigéje maradt fönn a mondása: „A kegyelem jó dolog, de előbb egy kicsit akasztunk.”

Teréz nem tudta, fölemeli vagy még mélyebb verembe löki az emlékezés, révülten meredt a lóra s a lovasra, nehéz megjegyezni s észben tartani, melyik lábát emeli a ló, a jobb lábát vagy a balt, esetleg mindkettővel ágaskodik,

ettől mindenki zavarba jő, ha kérdezik, igen, biztos, hogy a jobb lábával lép a tábornok lova, tele robbanó indulattal, kemény kézzel tarja a gyeplőt a lovas, és sötéten pillant a szovjet katona irányába, fején toronymagas sisak, fejdísz. Nem is lehet különválasztani őket, a tekintet egyberántja a két alakot.

A vörös katona alá nem adtak lovat, a hatalmas méretű szobor egy égbe nyúló oszlop tetején áll, jobb kezében zászló, bal kezében lábához leengedett aranypajzs, olyan merev és olyan félelmetes, mint a Szfinx, az ókori szörny. Úgy alkotta meg a szobrász, hogy senkinek se jusson eszébe, talán egyszer véget ér itt a vörös uralom, hazamegy szülőföldjére a sok Iván. Már otthon tudta Baricz Dénes pap bácsitól, hogy a *szfinx* szó azt jelenti valamelyik nyelven, hogy „megfojtani”.

Teréz csak három szobrot ismert és szeretett eddig, mind a három oltáron állt Csíksomlyón: Szent István, Szent László, középen a Szűzanya. A két magyar király is hadvezér volt, de valahogy másként, ők nem voltak igazi katonák, és egyáltalán nem voltak félelmesek, inkább szelídek, ráadásul Mária kiugró arccsontjaival Felcsik asszonyaira hasonlított, azt mesélték róla, a tatárok nem tudták elcipelni, hirtelen olyan nehéz lett a szobor.

Szürő fájdalom hasított a mellkasába, amikor ilyen zavaros összeviszásgban kavargtak lelkében az alakok. Csíksomlyói Babba Mária, Szent István, Szent László, és most itt van ez az osztrák generális és ez a szovjet katona. Ájulás környékezte, mert egyik hajnalon ezek is elmozdultak, a ló a két hátsó lábára állt, ágaskodott vadul, a szovjet katona zászlórúd helyett Kalasnyikovot markolt két kézzel. Úristen! A szobor életszentség-foglalata a csíksomlyói Kegyetemplom oltárán. S itt? Itt a háború rossz szellemei regnálnak? Teréz úgy érezte, mindennap elveszít egy csatát a Schwarzenberg Platzon, induláskor.

Ezt is meg kellett szokni. Ezt a zűrzavart a szürke alagút egyik végállomásától a másik végállomásáig. A korridor-effektust. A villamos alatt a két sín pár a végtelenbe futott, kétoldalt zavaros összeviszásg, mert a betonfalak, timpanonok, oszlopcsarnokok összekeveredtek az otthoni tűhegyes templomtornyokkal, erdőfoltokkal, az Olt menti fűzfákkal, fűzfákon a veszedő szarkákkal. A messze futó tájat, a Hargita lábát is látta, különösen, ha bekoppant a szemé, ha félálomban zötykölődött kifelé a városból.

Megszenvedte ezt a kettősséget. A hajnali égbolt Bécsben ijesztő tud lenni, alpesi felhőket sodor a szél nagy erővel, meghágja a vihar a várost: egy ilyen hajnali szürkületben zúdult rá a gyermekkori emlék. A faluban csak a szomszédjuk, Fibula József tartott mén lovat, oda hordták a kancákat, s Teréz, kamasz lány korában, amikor a szülők nem voltak otthon, megleste a deszkakerítés nyílásain keresztül a hágatást. Félelmetes volt és szép, éppen olyan, mint a fekete felhők játéka, gyűrődése, birkózása. Nagy kertje volt ennek a Fibulának a csűr mögött, s a mén ott szabadították rá a kancára. Teréz arca felpuffadt, úgy hozzányomta a durva kerítéshez, s nézte, nézte a félelmes játékot. Az elején rúgott a kanca, vágatott körbe a kerítés mellett, aztán megállt, minden porcikájában remegett, s amikor a mén ráhágott, reszkettek a lábai a súly alatt, de a nyerítése, ezt jól hallotta Teréz, megváltozott, most nem fájdalmat jelentett, hanem valami mást, örömet, vidámságot, nyerítése lóröhögés lett. Szembe állt vele a két ló, s látta, hogy a kancának hatalmas nagyra tágultak az orrlyukai. Tudta már, hogy enélkül nem lesz kiscsikó, mint ahogy bárány, fehér nyuszi vagy kisbaba se, de azért egész testében megrázkódott, bizsergett minden porcikája.

Ezt az emléket idézte föl Karl Schwarzenberg bronzlova a 71-es villamos végállomásán, s Teréz alig tudta különválasztani a szobrot a Fibula ménjétől.

A szovjet katona előtti szökőkút néha örömet hozott. Megtörtént, hogy a permetben szivárvány keletkezett a beeső napsugaraktól, s ilyenkor a Hargi-

tárol lezúduló esőfüggönyöket vélte látni. Jönnek a lábon járó felhők, kiáltották a gyerekek, s beleborzongtak a szépségébe. Vízesés volt a lábon járó felhő, de futótűzhöz is hasonlított, a Madarasi Hargita csúcса mögül lépett elő, s a Nagyhagymásig, az Egyesekőig futott óriás léptekkel, máskor felettük vágott keresztül a medencén a Gyímesi-havasok irányába, de nem borult be teljesen az ég, csak egy pászma felhő lógott le az égről, máshol süttött a nap, így egész Felcsík fölé óriás szivárvány boltíve feszült. Nem hagyott el minket az Isten, mondták az emberek. Ezt látta Teréz a szovjet katona előtt felszökellő vízugarakban, ez volt az ő kábítószere, a kellemes bódulattól elmúlt a nyomás a szíve tájékán.

Még volt egy szép emléke, amit a szökökút vize idézett föl. Baricz Dénes főtisztelendő gyönyörűen orgonált otthon, gyermekkorában, még az is megtörtént, hogy csak Teréz ült egyedül a leghátsó padban, s a karzatról omlott le a gregorián dallam, mint itt, a szobor előtt a vízzuhatag, zúgott az üres templom, s ilyenkor sokkal jobban lehetett érezni az Úr jelenlétét, mint a nagymise perceiben, úrfelmutatáskor, amitől félt egy kicsit, mert a háromszor felsikoltó csengő hangjára mindig összeresztett.

A hetvenegyes villamos első megállója a Belvedere alsó kapujánál volt, ez is áramütés a tudatában, ez a Belvedere, aztán kolostorépületek következtek, tovább a Rennweg bérpalotái, baloldalt a Sacré Coeur híres iskolája maradt el, ide csak a bécsi nagyurak gyermekei járhattak. Teréznek fájt a szíve emiatt, mert otthon, Csikban életszentségre nevelték, be is állt volna apácának, ha nem szüntették volna meg a kommunisták a rendeket. Baricz főtisztelendő már hároméves korától maga mellé vette, sokáig csak ő ministrált a leánykák közül, de gyakran rendelte a plébániára is, ahol Ávilai Szent Terézről olvasott neki csodás történeteket. Bárkiből lehet szent, mondta az öreg pap, ha vállalja az életszentséget. Persze, Teréz akkor még csak nem is sejthette, mit jelent az életszentség, ő csak azt tudta, hogy élt réges-rég, valahol messze, Spanyolországban egy szép arcú, beteges kisleány, aki fejébe vette, hogy úgy tekeri magára a szegénységet, mint egy meleg takarót, beburkolózik abba, selyemhernyó lesz, s szövöcsodálatos gubóját, ami megvédi a világ ártalmaitól. Sokat beszélt erről a selyemszövésről a pap, el is terjedt a faluban, hogy belőle valamilyen módon mégiscsak titkos apácát nevel a plébános.

Felnőtt fejjel gyakran töprengett azon, bizonyára másképpen alakul a sorsa, ha szülei nem keresztelik Teréznek. Gidró Teréz. Olyan volt számára a neve, mint a galambformát öltött Szentlélek, Dénes pap bácsi szerint attribútum, ő magyarázta azt is, hogy attribútum nélkül nem lehet élni, valamilyen jel szükséges, ami egyszerű, érthető, mégis összetéveszthetetlen más meghatározókkal. Úgy viselte a nevét, mint kitüntetést, mint Istentől kapott kegyelmet, mint bőségsarut, pedig nagy névadója, Ávilai Nagy Szent Teréz éppen a sarutlan karmelita rendet alapította meg.

„Máriám, Szűzanya – sóhajtott Teréz –, miért rendeltél nekem más sorsot, mint a többi gyermeknek a faluban? Miért fogadtál úgy oltalmadba, hogy örökre szolgálóleányod legyek? Látod, gyermekpajtásaim, barátnőim elhúzódnak tőlem, ha belevegyülök a játékaikba, elcsendesednek, elhallgatnak, hazaszállingóznak a rétről, s én itt maradok egyedül, megvárom, amíg feljön a vacsoracsillag, csak akkor bandukolok haza anyámhoz, apámhoz. Ők jók hozzám, de félnek is tőlem, azt hiszik, megszállott vagyok.”

Tudták egymásról a lányok, ki kezdte meg az életet, és ki nem, volt, aki dicsekedett azzal, hogy már nem szűz, volt, aki örökre megiszonyodott a férfiktól, Teréz érintetlen maradt, pedig ő volt a legszebb lány a faluban. Kezdte fölfedezni a testét, ha egyedül volt otthon, nézegette az állótükörben a kiszökent melleit, gyönyörű két combját, középen a bodros háromszöget; derékig érő szőke haját maga köré tekerte, valóban selyemhernyó vagyok, gondolta,

de másképp, mint ahogy a pap bácsi magyarázta, nem az életszentség felé haladok, hanem... Itt elakadt, nem merete magának se bevallani, mi felé halad, mély örvénylések uralták már a testét. Várta is, nem is a fiúk közeledését, éjszaka arra ébredt, hogy alsóneműje átnedvesedett, de ezt már nem merete meggyónni a plébánosnak, inkább ő róttá ki magára a penitenciát.

Örült, ha már megérkezett az aggmenházba, mert ott a szuterénből kiáramló gőz, a mosóporok, a párolgó ágyneműk szaga kikapcsolták az emlékeit, ez volt a kemoterápia a hajdani ösztönök, látomások ellen. Teréz úgy vetette magát a munkába, mint az öttusázók, korán reggel érkezett, kezdte az etetéssel, adogatott a bénáknak, aztán lemosta az arcukat, s úgy törülte meg, hogy az simogatás is legyen. Sokat ágytálazni kellett, s azokat fürösztötték mindennap, amihez karikás ágyat és a fürdőszobában emelőszerkezetet kaptak. Egy olyan gézpamaccsal törülték ki a végbelet, amilyennel otthon a kürtőskalácsra sikálták a cukros levet, s ha erre gondolt, hatalmas bog keletkezett a gyomorszájában. Az altest minden részének a nevét meg kellett tanulni, olyasminek is, ami nem szerepel a szótárban, a veterán gondozók kioktatták, hogy a végbélnyílást soha ne nevezze meg hangosan, németül az *Arschloch* súlyos sértést, gúnynevet jelent. Munkájukat aszerint minősítették, hogy keletkeztek-e felfekvési sebek a háton, a fenéken vagy nem. Csak akkor kavardott fel a gyomra, ha hánytak az öregek, az rosszabb volt, mint a vizelet vagy a bélsár.

Ő csodálkozott legjobban, milyen hamar megszokta ezt a munkát. Tudta már otthon, hogy a diplomáját nem ismerik el Ausztriában, bármit el kell vállalni. A főnöknő osztrák volt, kimért, hűvös asszony, nem kiabált, nem rikácsolt senkire, de szó nélkül rakta ki az utcára azt, aki nem dolgozott hibátlanul. Őt Theresiának szólította, a hivatalos aktákba is így írta be a nevét, aminek Teréz nem örült, tudta, mekkora székelgyilkolás folyt éppen a marokotányos királynő, Maria Theresia parancsára a szülőföldjén. Az iskolájuk minden évben levonult Madéfalvára az emlékműhöz, koszorút vittek, szavaltak, az igazgató vagy a történelemtanáruk beszédet mondott. Az is fájdalmas volt neki, hogy ő lett a házban a „román asszony”, így emlegette mindenki, hogy: *die rumänische Frau*. Meg kellett szokni az igénytelen beszédet, szlovák, bosnyák, albán, török nőkkel dolgozott az aggmenházban, egymás között csak infinitívusokban beszéltek, és az *sz*-et, az *ü*-t, az *ö*-t az ázsiaiak nem tudták kiejteni. Itt tanulta meg, nem otthon, hogy az ember mindent kibír. Itt tanulta meg, hogy nincs hivatás, nincs misszió, csak létfenntartás van, s a kutya sem kérdezi, vannak-e álmai, szokott-e sírni, miért vizes a párnája éjszaka.

Amikor férjhez ment, azt mondták a faluban, ő lesz a legszebb fiatalasszony Felcsíkon. Az apja nemcsak a rokonságot hívta meg, hanem katonacimboráit is a szomszéd falvakból, Emre, a vőlegénye és a családja sem hagyta alább, úgy özönlött a nép a vártemplomba s onnan az apósa udvarán kifeszített nagy sátorba, mintha csíksomlyói búcsú lett volna. Az a szóbeszéd járta, gyenge férfi az olyan, aki egy lakodalomban nem iszik meg három liter köménymagos pálinkát, igaz, hígra vegyítették a szeszt az asszonyok, délután s egész éjjel tánccal, énekkel ki tudták dolgozni magukból a gőzt.

Teréz még magának is alig merete bevallani, hogy heves szívdobogást kap, ha Emrével találkozik. Ahogy kinőtt a gyermekkorból, nem ministrált többet az oltár előtt, hanem beült a nagylányok padsorába, szembe a férfiakkal, ott találkozott először a tekintetük, Emre még a mise rítusát, szertartását is összezavarta, úgy nézte őt, és amikor kivonultak a várfal és a templomfal közé, átadott neki egy csokor gyöngyvirágot. Sután, szó nélkül, féloldalas mosollyal nyújtotta át, ez szokatlan volt, furcsa, nem adnak senkinek virágot mise után, csak ha valamilyen ünnep, áldozás, keresztelő van, de éppen ez érintette meg

Terézt, félszegnek látta a fiút, szögletesnek, gátlásosnak, emiatt engedte közel magához, egyformák vagyunk, gondolta.

Pedig Emre nagyivó hírében állt, gyakran fordult meg a kocsmában, pénze is volt bőven, miskálórt, herélt, három faluban volt állategészségügyi asszisztens. Nagy, izmos kezéből ritkán hiányzott a kés, a szike, bárányt is szívesen vágott, megnyúzta a juhot, a kecskét, a borjút, élni sem tudott volna már a vér szaga nélkül. Rövidre vágatta a haját, sörtéi égnek álltak, s ha frissen borotválkozott, arca acélkék volt, nem fehér, ezt nagyon szerette Teréz.

Akkor sem lazult a kapcsolatuk, amikor Teréz három évet töltött Marosvásárhelyen a főiskolán. Ha hazajött vakációra, Emre el nem mozdult mellőle, táncmulatságon csak őt kérte föl, diszkóba is elmentek Csíkszeredába, hajnaltájt tértek haza, a tornácban addig csókolóztak, hogy elzsibbadt a szájuk, de ha a fiú derékon alul markolta meg vaskezeivel, vadul védekezett. „Majd ha a feleséged leszek” – mondta Teréz –, s ezt foggal-körömmel keresztülvitte, pedig akkor már nem volt divat a szűz kapcsolat, a jegyesek úgy éltek, mint a házasok.

A főiskola után a szomszéd falu iskolájában kapott katedrát, így nem volt semmilyen akadály annak, hogy egybekeljenek. Nagyon szerette Emrét, rajongó természete irányította az érzelmeit, emiatt pillanatig sem foglalkozott azzal, vajon mit érez, hogy gondolkodik a társas életről a párja. Vak révületbe zuhanó, nagy szerelem volt, a fiú hatalmas ereje, izmos karja, vaskeze biztonságot jelentett, azt hitte, semmi baj nem érheti ebben az önként vállalt kalitkában. Baricz Dénes, a plébános majdnem belesült a prédikációjába, úgy elérzékenyült, amikor összeadta őket, úgy látszik, az ő lelkében is furcsa, füstszínnű viharok kavarghattak.

Teréz az esketési rítus szavait még itt, a zakatoló villamosban is hallotta: „– Először hozzád fordulok, Both Imre – mondta a pap. – Megfontoltad-e Isten előtt szándékodat? Szabad akaratból jöttél ide házasságot kötni?

– Igen, megfontoltam.

– Ígéred, hogy leendő feleségedet szereted, tiszteled, amíg a halál el nem választ benneteket egymástól?

– Ígérem!

– Elfogadod-e gyermekeidet, akikkel Isten megajándékozta házasságotokat?

– Elfogadom!

– Ígéred-e, hogy Krisztusnak és az ő egyházának törvényei szerint nevelted őket?

– Ígérem!

– És most téged kérdezlek, Gidró Teréz.”

S a jószágos tanítómester, Baricz Dénes elszoruló hangon ismételte meg a kérdéseket, amikre válaszolni kellett, Teréznek alig jött ki hang a torkán, csak akkor könnyebbült meg, amikor a pap megáldotta a házasságukat:

„– Megkötött házasságotokat az Egyház nevében érvényesnek nyilvánítom, és megáldom az Atya, a Fiú, a Szentlélek nevében, Ámen. Emlékezzetek az apostol szavára: »Amit Isten egybekötött, ember szét ne válassza!«” (Mt 19,6)

A gyülekezet is felmorajlott, mindenki tudott arról, milyen kedves tanítványa volt Teréz a plébánosnak, háta mögött Szent Teréznek csúfolták.

Szénakaszálás idejére esett az esküvő napja, ők alig várták a hétvéget, amikor végre indulhattak a Hargita lábához a Lokba. Emrének boronaháza volt a bekerített rét közepén, öt-hat vén, mohos fenyőfát, néhány mogyoróbokrot meghagyott dísznek s árnyéknak, enélkül nem valóságos az erdei kaszáló.

Volt nekik szép otthonuk a faluban is, ahol a nászéjszakájukat töltötték, de a szerelem itt virágzott ki a harangvirágos, margarétás havasi kaszálón, Te-

réz egybeölelte volna Emrét, a hegyet, az erdőrengeteget, a Hargitát, rajongása nem ismert határt.

Az ura csak délelőtt kaszált, amíg tartott a harmat, Teréz elrázta a rendet, s közben bárányhúsból paprikás tokányt főzött. Övéké volt a világ, azt mondta Emre, ilyen dolga Ádámnak s Évának sem volt a paradicsomban. Teréz számítása szerint ilyen hétvégi szénacsináláskor maradt terhes egy mohaágyon, a hatalmas fenyőfa alatt. A férje vállá fölé a Hargitát nézte, aztán az arcát bedugta Emre mellkasának dús szőrzetébe, amitől az egész testét bizsergés járta át, soha nem maradt kielégületlenül. Elhatározták, ha fiú lesz, az apja nevét fogja örökölni.

Zakatolt alatta a villamos, neki-nekikoppant a feje az ablaknak, már elhagyták a Rennweget, a végtelennek tűnő Simmeringer Hauptstrassén haladtak, a megállóban ismeretlen alakok szálltak ki, szálltak fel, Teréz számára idegen, közömbös emberek. Bizonyára ők is emlékeznek, bizonyára ők is révülten gondolnak gyermekkorukra, szerelmükre, mindenik hordoz magában egy-egy világot, csak ahhoz neki semmi köze, nem nyíltak meg, ahogy ő is magába burkolózott, mint egy sötét felhő.

Voltak nagyon rossz napjai. Onnan tudta, hogy baj van az idegeivel, hogy ilyenkor nem tünedeztek föl hajnali félálomban a csíki fenyesek, a mogyorós, nyírfás lankák, ilyenkor csak szürke alagútban utazott. Először ezt kellett megszokni, ezt a beszűkült világot, amelyikben neki a külső világhoz semmi köze nincs, emiatt nem tudja saját magát sem meghatározni. Élete fekete foltjai gomolyogva úsztak elő ebben a piros-fehér színű villamosban. Ha behunyta a szemét, már látta is Emrét, amint tántorog haza a kocsmából, s veri le a konyhában a falra felaggatott edényeket, rántja ki az asztalterítőt a tányérok alól a megterített asztalon. Szép, gesztenyebarna haja szétzilálva, sötétkék szeme vérbe borulva, hangja mintha a föld alól jönne – iszonyatos volt.

Az elején sem őt, sem a fiát nem bántotta, csak akkor kezdte ütni, verni, rúgni őket, amikor műhibák miatt, amelyeket részegen követett el, kirúgták az állásából, minden pénze elfogyott, s követelte Teréztől a megspórolt tartalmát. A duhaj, nagy betyár legényből brutális, alkoholista férj lett. Az anya védte, ahogy tudta a testével kicsi emberkáját, de ez nem mindig sikerült, másnap hazugságokat kellett betanítani a gyermeknek, mit mondjon az óvodában, honnan származnak rajta a kék foltok.

Hát ezért menekült. Szégyen ölte volna meg a falu előtt, ha rendőrségre adja az urát, vagy a törvény elé citálja. Őt nem így nevelték, az apja híres mondása ez volt: ganyé ember az, aki ügyvédeknél keresi a becsületét, orvosnál az egészségét, s papnál az üdvösségét.

Radovannak kellett fizetni Brassóban akkora összeget dollárban, hogy majdnem beleroppant a rokonság, de mindenki segített, tudták, meg kell menteni Terézt és a gyermeket, Emre mellett egy percig sincs biztonságban az életük, már kétszer emelt kést rájuk. Az ügynök intézett el mindent, utazást, munkavállalási engedélyt, még a lakást is, Ausztria szívesen befogadta alantas munkára a bevándorlókat.

Az aggmenházat a Kaiser-Ebersdorf régi kaszárnyaépületében rendezték be, ahol egykoron huszárok hervadoztak. A folyosók olyan szélesek voltak, hogy szekérrel lehetett volna közlekedni azokon, a szobák is tágasak, négy és fél méter magasak, s miután felújították, boldog volt az olyan öreg, rendszerint elfekvő beteg, aki ide, a csendes, tiszta levegőjű külvárosba került.

Teréz megkapta a havi fixet, amivel kifizette a házbért, a rezsit, törlesztette a bútorrészletet, bevásárolt, még arra is futotta, hogy a szüleinek csomagot küldjön.

Nagyon furcsa volt, de egy idő után azt érezte, hogy megkönnyebbült. Pontosabban: könnyű lett. Lélekben lett könnyű. Vagy inkább üres? Ezen is

csak a villamosban elmélkedett. Főiskolás korában látta *A vágy villamosát*, próbálta behelyezni magát a színdarabba, de sehogy sem sikerült. A címet is megváltoztatta: „A kín villamosa”, „Az ördög villamosa”, „A bánat villamosa”, „A gyász villamosa”, de mindenik sután hangzott. Érezte, az ő élete most már senkiéhez sem hasonlít, mert már nem azonos önmagával. Miből is áll az ő élete? Zentralfriedhof, Tor 1., Zentralfriedhof, Tor 2., Krematorium, Zentralfriedhof, Tor 3. és a Chefin, Frau Gerta száraz, kopogó hangja, az ázsiai infinitívuszok, az ágytálak, húgy- és ürülékszag, hányó betegek, leromlott testek, pelenka. Úgy megszokta, hogy nem találta a helyét otthon, ha szabadnapos volt. Még a fia is zavarta, ingerült lett vele szemben, menj át Semához, mondta, s minden ünnepnapot bent töltött az aggmenházban, helyettesített másokat, ilyenkor dupla óradíjjal fizették. Mikor már annyira tudott németül, elment egy pszichiáterhez, aki megmagyarázta, hogy ez függőség, olyan, mint az alkohol vagy kábítószer. A munka. A robot. Még példát is említett a doktor, lassan, lassan olyan lesz az ember, mint a bányaló – mondta. Ha felhozzák a felszínre, a fényre, megbolondul.

Ekkor nyugodott bele a sorsába. Függőség nélkül nem lehet élni. Az ördög villamosa megáll az ajtónk előtt, be kell ülni, s zötyögni vele a szürke alagút végtelen végéig.

**KÖRALAKÚ
A VILÁG
HATÉRIDŐBEN
GONDOLOK RA'...**

Csorba Zoltán-néz, szerzetessel: felugossy kacz
2012.04.14.

TŐZSÉR ÁRPÁD

Vörös és fekete

Fejezet egy virtuális magyar irodalomtörténetbe

TŐZSÉR ÁRPÁD (1935) Pozsony

Fiatal költő korában Szorel Gyula kiállhatatlan, kötekedő alak volt, vitakozott, provokált, sőt gyakran verekedett is, élvezte, hogy faluja ruszti-kus viszonyai közül kiszabadulva, a város polgári biztonságában büntetlen kötekedhet, hogy társai s a nála idősebb, kiérdemesült írók az izgágasága ellenére sem verik agyon. Tudta, hogy tulajdonképpen visszaél a civilizációs korrektség s a józólés szabályaival, de úgy gondolta, neki, aki nemcsak jó kádervéleménye kedvéért írta, hogy *szegény szülőktől származik*, ennyi főr alanyi jogon jár. Mások akkoriban rendre a látszatával tüntettek „szegénységüknek”, ő viszont hiteles nincstelen volt. (Nemigen volt rá büszke!) Esztétikáját mindenestre saját kedvenc íróhoz szabta, s nem az Írószövetség határozataihoz, hogy az üvöltöző párttitkárokról, akik szintén alakítani akartak itt-ott a fazonján, ne is beszéljünk. Ma már dohos a téma, de akkoriban ő ezzel az Istent, illetve hát a Párt vezető szerepét kísértette, magyarul: bajkeverőnek számított, s krakélersége ráadásul sértette nemcsak a hatalmat: kollégái számára is kényelmetlen, zavaró jelenség volt. (Otthon, a faluja ősi önkényrendszerében már sokkal kisebb lázadásokért is csattant volna a pofon, nyílt volna a bicska.) Neki azonban akkor Stendhal volt a mérvadó, komolyan vette kedves írójának militáns ars poeticáját: *bármely szalonba párbaj a legjobb belépő* – kész volt bárkivel megvívni, hogy bejusson az irodalom legelőkelőbb szalonjaiba, s párbajra készen kutatott Pozsony leányai s szépasszonyai között a tehetős Rénálnék után. De hát a naptárak akkor nem 1830-at, hanem 1957-et írtak, s a Duna magyar s csehszlovák oldalán nem a Bourbonokat restaurálták, hanem a Rettenes Jozsif halála után megroggyant létező szocializmust. S a láthatáron nem villogtak befolyásos szépasszonyok és leányok, s ami rosszabb: nem villogott előkelő irodalom sem. Nem volt hová beverekednie magát. Egyre kívül maradt valamin, mint Kertész Imre az 1956-os forradalmon *Az angol lobogóban*. Csakhogy neki (Szorelnek) a *kint* történetekkel párhuzamos olvasmánya („titkos élete”) nem Thomas Mann volt, s nem is Goethe tanulmányai, hanem a *Vörös és fekete*: hajtotta késő sodra egy volt akarata; úgy érezte, valahová neki is fel kell törnie, s az nem ment provokációk, kötekedések nélkül. 1958-ban aztán résnyire nyílt egy ajtó, s a résen át valaki René Charral és André Bretonnal érvelt: *Vittem kiváltságom a jelen sorson át / A soknyílású azúr felé, gránit különszakadásba*, meg hogy *Aszszonyom háta fölfelé menekülő madár*. Vörös alapon sárgán csorgott az emlékezetes antológia címe: *Mai francia költők*. A szerkesztőnek, Dobossy Lászlónak ezen előkelő szalonjában a vers addig bizonyítatlan léte hirtelen láthatóvá vált, s Sz. J. diadalüvöltve dugta be lábát az ajtónyílásba: ez az!, ebbe a társaságba vágyott kezdettől fogva! De mikor a pozsonyi Írószövetség költészeti szakosztályában felfedezéséről lelkesen beszámolt, a szakosztály titkárától, a Novotny-féle restauráció szintén kopasz, de paróka nélküli Descoulis-jától azonnal megkapta a *dekadens Nyugat ügynöke* pecsétet, ami egy fiatal költő számára akkor azt jelentette, hogy bajosan lesz belőle nyugdíjas idős költő. Tudta ezt jól a mi fiatal poétánk is, s bár arra még telt lobo-gó indulatából, hogy a jegyzetfüzetéből kitépett lapot (amelyre sebtében ezt jegyezte föl: „XY – ez volt a titkár neve – *ellenségnek sem jó!*”) mintegy

„véletlenül” az Írószövetség klubjának öblös foteljában hagyta, nemes haragja eme utolsó fellángolása után azonban aznap, a „Vörös Begy” folklór-együttes fellépését követő estélyen holtrészegre itta magát. De szó szerint, s miután egy lépcsőről legurult, s ott maradt elnyúlva a lépcsősor aljában, az énekkar basszistája s a zenekar brácsása egy praktikábel nevű színpadi deszkaemelvényre annak rendje-módján felravatalozta – még gyertyákat is tettek a fejéhez. S miután ilyenképpen elparentálták, még le is fotózták, s a kísérteties fényképet másnap vigyorogva a kezébe nyomták. Szorelt a gyászos kép mélyen megrázta. V. Károly német-római császár jutott eszébe, aki az uralkodásba belefáradva állítólag előre megrendezte a temetését, s a templomi búcsúszertartást egy oszlop mögül nézte s könnyezte végig. Szorel égi jelnek vette a fekete képet, akárcsak korábbi látomását is a modern francia költészet vörös szalonjáról: valaki fentről ekképp inti: ideje hátat fordítania a földi hiúságoknak, várja a *soknyílású azúr*, az ő sorsa is a *gránit különszakadás*, s nem a földi hatalommal folytatott béka-egér harc. S lón! 1958-ban, a vörös francia versantológia megjelenését követően anynyi minden történt a magyar költészet egyetemében s Szorel Gyula verseiben is, hogy mindazt előszámlálni itt helyünk sincsen, befejezőként még csak annyit írunk be virtuális irodalomtörténetünkbe, hogy érdemes lenne megvizsgálni: a szocialista realizmus aszálya után a modern magyar költészet vajon nem az egykori, szürreálisan vörös francia versgyűjteménnyel kezdődött-e. Szorel Gyula, fiatal poéta mindenesetre 1958-ban vonta vissza magát a létezőből a lét és a vers javára.

BURAI ISTVÁN, Cím nélkül, 2012

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

Földszag

Töredék egy szatírából

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ (1972) Csíkszentdomokos

„Magsavanyul minden, ha nem öntöd tiszta edénybe...”
(Horatius)

EGYSZERŰ OLVASÓ

Mondd csak, mennyire ismered ezt a Lövétei Lázárt?
olvastam valahol, hogy rólatok írta a „Zöld”-et!

PÁSZTOR

Rólam ugyan nem!

kartonból lehetett az a pásztor...

EGYSZERŰ OLVASÓ

Azt majd én mondom meg, hogy mi a „karton” a versben!

PÁSZTOR

Bánom is én!

hanem akkor meg mi a szart valagászódsz?

EGYSZERŰ OLVASÓ

Nálam eléggé fontos, hogy milyen ember a költő...
S úgy megörültem, hogy LLL-t érdekli a földszag...

PÁSZTOR

Hát igen... úgy látszik, hogy vissza akar települni
ő is a földre!
pedig nem kell ide ennyi poéta,
főleg ilyen vackor-savanyú asztalfilozófus!

EGYSZERŰ OLVASÓ

Tényleg a sógorod ő, vagy csak kitalálta a dolgot?

PÁSZTOR

Elvettem feleségül a nővérét... mit akarsz még?

EGYSZERŰ OLVASÓ

Most már semmit!

elég nekem ennyi is egy kritikához!

PÁSZTOR

Hogyha valódi szereplő kell, nézd, ott van a medve!
 „Megfontolják”... és... „mielőbb napirendre veszik majd”... –
 mondta a környezetért felelős Leokádia asszony*!
 Hogy rakná bele Ákhábel, „mielőbb”...

Na de hagyjuk,
 mert untat, hogy folyton az Istennél lyukadunk ki...

Csíkszentdomokos, 2017. november 3.

* Grația Leocadia Gavrilescu, Románia környezetvédelmi minisztere

BUKTA IMRE, Cím nélkül, 2012

FALCSIK MARI

Balkonládák

FALCSIK MARI (1956) Budapest

ma megöltem a szomszéd nénit – tulajdonképpen nem is szomszédunk: eggyel alattunk lakik srégen az észak felé néző kis egyszobások egyikében – lementem hozzá vasárnap délben azaz egy kicsivel utána nehogy tetten érjem az egyszemélyes szegényes ebéden ami mégis: milyen takaros milyen fűszeres-illatos és milyen kis nett abroszos terítéken tálalódik általa saját magának ahogy illik és ahogy illet magunktól a tisztelet minket mikor már senki mástól – szóval én a ládáimból kiásott jó nagy trupp évelő virágot vittem neki hogy mielőbb ültesse ki az üresen árválkodó cseréphe és ő kávéfőzött nekem cserébe és tejszínport rakott bele aztán beültünk abba az egy szem szobába – én a fotelba ő a kemény székre mert a puhától megfájdul a lába – és még egy jót beszélgettem vele míg elszürcsöltük a hibátlan kávéfőzést majd utána még kiálltunk a keskenyke teraszra fölfele lesve megcsodálni az én évelő virágaimat amiknek a java mindig így késő tavaszra jön elő hogy ő gyönyörködhesse benne – na persze ha a kertje azon a meredek hegyi lejtőn még mindig meglenne ugyan nem lenne örömet az ilyen gangos kis balkonládák szűk gyönyörében – de azért nem bántuk mégsem hogy legalább ennyi amibe mód van a tágabb lelket belelehelni legalább alsó hangon: egy sor láda a gangon majd egy perfekt kávéval a kislánypúderszagú özvegyszobába beülni aztán búcsúzásul hogy beleleheljük amennyire lehet az örömet a virágok s a másik közelségének tudata felett: egy szoros egy meleg egy igazi hosszú ölelés ami a balkonládákkal együtt ha alaposabban meggondoljuk már nem is kevés

Ki tudja

mesterem nem lehet
 hogy azt higgyük
 mi ültük meg a dombot

mester hisz mindig van
 ha másképp nem
 lefelé még egy ösvény

és aki lefut ott
 én mesterem
 ki tudja nem fölér-e

Keresztapám

az úton szembe egy öreg
 biciklivel: nedves szemek
 bennük a mélykék – szép cseres
 arcán a fény: egész olyan
 te jönnél szembe még velem
 ha nem nézek rá s képzelem –
 hisz ha sandítok még lehet!
 – ó legbalgább hiánytünet! –
 hisz csak beszélénk! és ha nem
 csak újra ott a körtefa
 és csirkedrót között a rossz
 lépcső alulsó fokán
 ahol a téglá már kijár
 újra a teredben veled

a meszelt gádor rejtekén
 míg benn csörömpöl az edény
 – nem haraggal csak amolyan
 asszonyi hévvel amire
 mindig van ok ha nincsen is –
 te meg kinn ülnél s veled én
 kívül megbúva ott megint
 lehet nótázni is kicsint
 és felzokogni is lehet
 a gádor hűvös rejtekén
 a háborúban odalett
 öcséd után ki rég halott
 ki eddig még sosem hívott
 de most elindulsz megleled

jaj csak még egyszer ott veled!
 hogy elmondjam hisz nem lehet
 míg él az élő mert tilos
 mert bűn ilyen pecsétet
 feltörni míg mind megvagyunk
 ha túl is minden titkokon –
 de most már legalább neked
 hogy mim voltál apám helyett
 hogy mit osztott nagy jó kezed
 milyen áldást a görcsös ujj
 s amit fogott a rossz bicsak
 hogy mit szeltél te ott nekem:
 ideges érbe életet
 miben a kedv a rőt erő –

mert hogy nem csak a „katonát”
 nem csak ozsonnát annyi szent
 szalonna- és kenyérdarab
 fején a sapka-paprika
 ahogy adtad a jó falat
 nem étel volt: te jó-magad
 amit kapott a kisgyerek
 átvenni játszó kedvedet
 ami megtart ha én hagyom:
 a gondba csillanó derű
 fajtából ami kiragad
 vérembe új oldóanyag
 amitől lassul édesül:
 szelíd szívedből egy adag

máig megtart ha én hagyom
 ez megmaradt – a többi csak
 gyász-kórság makacs tünet:
 előzvegyülve kinn a szín
 ráérett termés fönn a fán
 ágakra száradt árvaság
 ha lepotyog is hasztalan
 körötte űr verandapor
 kötény hullája vasszeget
 rángatva táncol hűl a pad
 bádog fülén a görcsös ujj
 fogása villan fönn a fal:
 borotvatükröd megrepedt
 üvege szór hiányjelet

JÁSDI ISTVÁN (1947) Csopak

JÁSDI ISTVÁN

A katona

I. rész

A siralomház ablakán át is belátszott egy darab a vigasztalanul szürke novemberi égboltból. A halálraíteltet délelőtt meglátogatta doktor Jármay, az ügyvéd, és beszámolt arról, hogy a köztársaság elnöke elutasította az általa megfogalmazott és a népbíróság nem kommunista tagjai által is támogatott kegyelmi kérvényt. A Kegyelmes Úr kegyelmijét.

Próbált szenttelenül beszélni, de nehezebbre esett. Azt még hozzátette, hogy a megszálló katonai hatóságok kívánságára a kivégzést nem akasztófán, hanem golyó által fogják végrehajtani holnap hajnalban.

A halálraítelt nem nehezítette a dolgát.

– Ügyvéd úr, maga mindent megtett, én pedig nem is akartam ezt a kegyelmet. Így is öt évet késtem. Ha édesanyám és Anci nem várnak haza anynyira, senki nem akadályozhatott volna meg abban, hogy a katonáimmal maradjak az orosz télben. Az azóta eltelt idő megoldotta ezeket a dolgokat. Mindketten meghaltak. Így sem lehettem mellettük az utolsó percekben.

Amikor az ügyvéd elbúcsúzott, már csak egy találkozója maradt ezen az oldalon. A holnap hajnalin kívül. Ötre a lelkészt várta. Visszaült az x-lábú, gyakorlatlan asztalhoz, és levelet írt a hűgának és öccsének: „Drága Ilikém, Sanyikám...” Majd meghatalmazást írt, biztos és lendületes írással:

„MEGHATALMAZÁS

Felhatalmazom Hautzinger Sándor vagy Korompay Sándor testvéremet, illetve sógoromat, hogy itt lévő holmimat átvegyék. Kérem egyben, hogy zárkában lévő bibliámat a koporsómban magammal vihessem.

Budapest, 1947. november hó 26.

Jány Gusztáv”

A kis asztal sarkára helyezte a megírt leveleket, középre tette a visszahagyott tárgyakat: monogramos, ezüst cigarettatárcát, töltőtollat és a másik sarkba a Bibliáját.

Zoltán, a lelkész, Babi unokahűgának a férje, pontosan érkezett. Bibliát olvastak, imádkoztak édesanyja és Anci lelki üdvéért, aztán átadta a leveleket, és a gyorsan elszaladt fél óra után kézfogással búcsúztak egymástól.

Egyedül maradt.

Ülve imádkozott, majd lefeküdt a priccsre, és magára húzta a pokrócot.

•

Életéből öt évet háborúban töltött. És majdnem ötvenet katonák között. A királyra esküdött föl egy olyan korban, amikor mást jelentettek a mára reménytelenül kiüresedett szavak – *becsület, haza, köteleesség, parancs*. A 20. század első éveiben a Ludovika hallgatójaként, majd a bécsi Vezérkari Akadémián föl sem merült, hogy ezek a dolgok egyszer elveszítik egyértelműségüket. Az első háború végére a királyi honvédségből Vörös Hadsereg, majd Székely Hadosztály, aztán Nemzeti Hadsereg lett.

Gusztai számára a feladat nem változott. Nem kereste a feladatokat. De nem is tért ki előlük. A végigharcolt első háború után egy rövid minisztériumi kitérőt követően, amikor öt hónap alatt öt minisztert szolgált – Szurmait,

Részlet a 2018 tavaszán megjelenő *Mi maradunk* című regényből.

Lindert, Barthát, Festeticset és Böhmöt –, csatlakozott a gyülekező Székely Hadosztályhoz.

Majdnem mindig csapatnál szolgált. Utálta a minisztériumi aktatologató, pletykás, tudálékos közeget. 1919. március elején az önkéntesekből toborzott, akkorra fél éve az Erdélybe betört románokkal harcban álló Székely Hadosztály tisztjeként várta gróf Károlyi Mihály miniszterelnököt Szatmárnémetibe.

Hadosztálynak csak nagy jóindulattal voltak nevezhetők a főtéren tartott népgyűlés után a város határán húzódó demarkációs vonalon felsorakozott önkéntesek. Létszámuk hiába gyarapodott napról napra, még mindig nem érte el a tízezer főt. Tiszt: 650. Lovuk talán ha 200. Tüzérség: 200 löveg.

Ez az egyetlen harcra kész alakulat Magyarországon.

A Königrätzet is megjárta ágyúk éppen a díszlövéshez készülődtek. A katonák ételmezéséről néhány gulyáságyú gondoskodott, már ha volt mit főzni bennük. A tér sarkán három kétfedelű repülőgép, mellettük bőrruhás, bőrsapkás pilóták – az egész repülő osztály. Rendezett hadrendben, szabályos „Pihenj!” állásban várakoztak, ruházatuk, felszerelésük azonban szedett-vedett volt a nagy háború osztrák–magyar vagy német csapataihoz szokott szemlélő számára.

November elseje óta, mikor is Linder Béla hadügyminiszter kijelentette, hogy „Nem kell többé hadsereg”, meg hogy „Nem akarok katonát látni”, szétetek a fegyverszünet bejelentésekor még rendezett és az ellenség területén tartózkodó honvédcsepapatok.

Az olaszok, akik néhány órával később hirdették ki az egyezményt, időközben benyomultak a Monarchia területére. Franchet d'Esperay tábornok a Monarchia szétesését követően a francia Keleti Hadseregre nézve nem tartotta többé kötelező érvényűnek a padovai fegyverszünetet. Hiszen az állam, amellyel kötötték, megszűnt. És átkelt a Száván. Károlyit utasította a magyar haderő felszámolására. És Károlyi a békekötés kedvéért engedelmesskedett, abban bízva, hogy majd a békekötésnél javára írják, hogy kooperált.

Budapesti lakásán meggyilkolták Tisza István korábbi miniszterelnököt. Kiutasították az országból az Erdélyt a románok hátbatámadása után visszafoglaló és Bukarestet is elfoglaló német Mackensen tábornagyot és intakt hadseregét. Elzavarták és bíróság elé állították Szurmay tábornokot, volt honvédelmi minisztert. Letartóztatták a hadsereg vezetésére leginkább alkalmas katonai vezetőket. Szélnek eresztették a honvédséget.

Károlyi miniszterelnök felesége, Andrássy Katinka úgy emlékezik, hogy férje egyben szerette volna tartani és a román határhoz vezényelni az olasz frontról visszatérő csapatokat, de a katonáknak nem volt kedvük. Inkább hazamentek. Szurmayt sem akarta a férje bíróság elé állíttatni, de a többiek oly erőszakosak voltak. Így alakult.

Az ország Károlyi Mihály elnök naiv optimizmusában osztozva szívesen hitte, hogy a győztes Entente szimpátiáját és a wilsoni elvek érvényesülését – az összes nemzetiség és nemzet önrendelkezését – a teljes leszereléssel, jóindulatunknak és bizalmunknak e tökéletes bizonyítékával el lehet majd érni. A jóakarát bizonyításában a Károlyi-kormány odáig ment, hogy 50 000 puskát és 10 millió koronát adott át az erdélyi román gárda felfegyverzéséhez. A Magyar Királyi Államvasutak ingyen szállította a román küldötteket a gyulafehérvári gyűlésre.

„A magyarok, akiknek sok okos grófja van, miniszterelnököt csinálnak a legbutábból!” – csodálkozik Bécsben Freud Zsigmond. És Károlyi ne tudta volna, hogy 1915 óta nem Washingtonban, hanem a párizsi és a londoni szabadkőműves páholyokban, barátjának, a cseh Masaryk professzornak szellemi irányításával készülnek az új Európa térképei? Hogy Franciaországnak Kö-

zép-Európában nem pontos etnikai határokra, hanem kiszolgáltatott és lojális szövetségesekre van szüksége? Hatalmi politikáját I. Ferenc óta nem elvek, csak hatalmi érdekek irányították. Inkább az oszmán terjeszkedés, mint erős európai versenytársak! Inkább szétszabdalt balkáni kisállamok, mint stabil Habsburg Birodalom. Vagy ne olvasta volna Theodore Roosevelt híres-hírhedt mondatát, amely szerint „egy nemzet számára az erőt nélkülöző langymeleg erényeskedés legalább olyan rossz, de még kártékonyabb is, mint a tisztességűl megfosztott erő”?

Az elmúlt hónapok nem igazolták a miniszterelnök optimizmusát. A hadsereg nélküli országot szabad prédának tekintették a kisantant környező országai.

Károlyi Mihályra vártak Szatmárnémetiben a szemerkélő márciusi esőben a díszszázadban felsorakozott székely önkéntesek.

A sorokat rendezgette Hautzinger százados. A vasútállomástól érkező elnökkel, várandós feleségével, Ugron Gábor szatmári képviselővel, Böhm és Pogány népbiztosokkal a tér sarkánál három nagy, fekete gépkocsi kanyarodott a szálloda cirádás homlokzata elé – az arcvonaltól felágaskodott Kratochvil ezredes, hadosztályparancsnok sűrű heréltje. Parancsszavak, tisztelgés – a díszlövésbe beleremegtek a város házai, és a parancsnok pattogós szavakkal jelentett az elnöknek. Aztán lováról leszállva, a szírt egy székely baka kezébe nyomva, az egység előtt elvonulva követte a parancsnokságra a magas, vékony gróft. Hautzinger nem tudta elnyomni a tiszteletlen gondolatot: Don Quijote.

Az elnök jobbján az ezredessel, balján Pogány és Böhm népbiztossal, valamint Ugron Gáborral jelent meg a téren összegyűlt tömeg előtt. Ezeréves határokról szónokolt – kijelentette, hogy fegyverrel is megvédi az országot, majd biztosította a jelenlévőket, hogy soha nem fog olyan békeszerződést aláírni, amely megcsonkítja Magyarországot.

A téren összegyűlt polgárok és az önkéntesek megélték. Ebből a beszédből értettek. Végre valaki, aki újra azt kéri tőlük, amire fölesküdték. Ha Kemál pasa Törökországa nem enged a békediktátumnak, miért engedne Magyarország?

Éljen Károlyi Mihály!

Szatmárnémeti polgármestere ezután díszbédet adott az elnök tiszteletére a szálloda díszes éttermében. Hautzinger százados az elnök és felesége, a terhessége utolsó hónapjait töltő Andrássy Katinka testi épségére felügyelő őrség parancsnokaként „vigyázz”-ban hallgatta a díszbeszédeket.

A hadosztályparancsnok az államelnöktől mosolygós ígéretet kapott felszerelésre, ágyúkra, egyenruhára. Lesz pénz, paripa, fegyver! Az elnök a Székely Hadosztályra támaszkodva fogja újjáépíteni a honvédséget. Kivont szabályával megvédi a hont. Az ezredes lelkesedését Pogány Józsefnek, a Katonatanács elnökének szavai hűtötték le, aki saját tervezésű operett-egyenruhájában oláh proletár testvéreinkről és reakciós katonatisztekről papolt.

Kratochvil úgy gondolta, az a fontos, hogy a gróf mostanra elhatározta magát, hogy megvédi Magyarországot.

Andrássy Katinka naplójában arról számolt be, hogy Szatmárnémetiben Károlyit megélték mind a civilek, mind pedig a katonák. Zsenialitásán elámult még a bolgár szocialisták küldötte is.

Károlyi grófért különben rajongtak a szocdemek, az anarchisták és a baloldaliak. Birtokát, amivel addig nem sokat foglalkozott, egy-két héttel azelőtt, hogy barátai leváltották, kiosztotta a parasztok között. Tetszik, nem tetszik, példaadó cselekedet volt. Ebben követhették volna mások is.

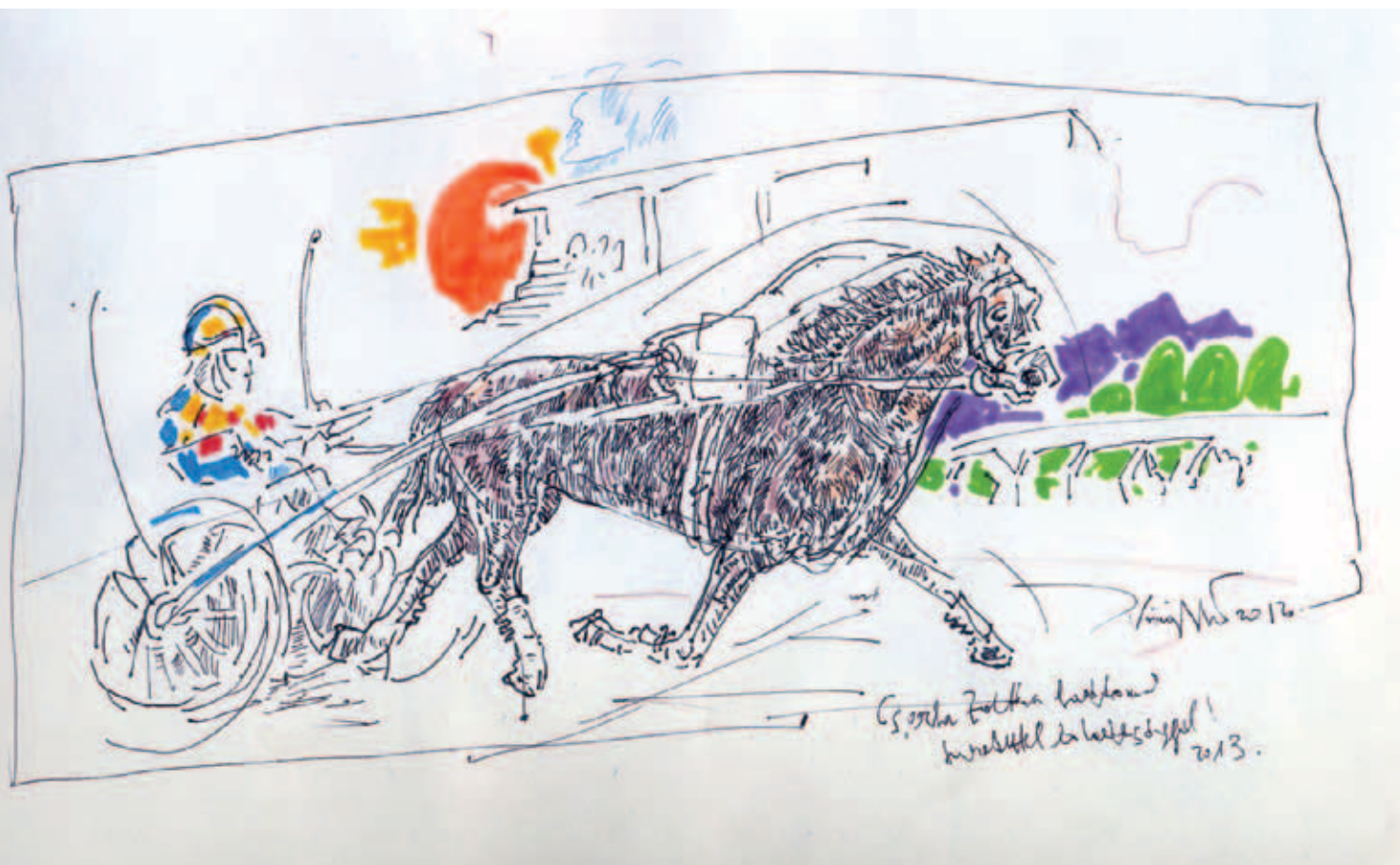
Franciául, németül és angolul tökéletesen beszélt, mint osztályának minden tagja. Szóba állt vele Európában majd' mindenki, aki számított. A grófok

3ok / 2012

BAK IMRE, Cím nélkül, 2012

KÖNIG RÓBERT, Cím nélkül, 2013

KLIMÓ KÁROLY, Marad vagy megszűnik a művészet, é. n.

GERBER PÁL, Akt a XX. sz. első felének modorában, é. n.

akt a XX. sz. első felének modorában

közül velük, városi kispolgárokkal csak ő állt szóba. A többi legfeljebb amikor méretet vettek róluk a szalonkabáthoz. A '18-as uralkodó osztály, a pesti kispolgárok szabókból, írógépügynökökből álló vezető ereje is lelkesedett érte.

Március után a kommunisták már kevésbé voltak érzélgősek. Őket Lenin elvtárs kioktatta, hogyan kell bánni az ilyen „hasznos idiotákkal”. Használták – aztán félrerakták őket. *Vous etes tombé si bas?* (ilyen mélyre süllyedtek?) – fordult Károlyi grófhhoz Franchet d' Esperay Belgrádban egyes visszaemlékezők szerint, amikor Károlyi bemutatta neki a bricsesz nadrágos Pogányt. Ő úriemberek közé készült, amikor díszegyenruhát öltött, hogy a magyar kormány küldöttségét fogadja. Lehet persze, hogy egyszerűen antiszemita volt. Mert le sem ült tárgyalni a küldöttséggel, amíg át nem öltözött gyakorlóöltözékbe. Károlyit a „bolsevikiek”-től óvták angol barátai is.

Nem telt el két hét, és Károlyi Kun Bélának adta át a hatalmat. Emlékiratai szerint ő a szocdemeknek akarta, de így alakult.

Krausz Náthán viszont Amerikában írott emlékirataiban számol be az estélyről, amelyen maga is részt vett Kunék Kresz Géza utcai lakásán sógorával, Pogánnyal, Böhmmelel és majdnem valamennyi későbbi népbiztossal. Azt írja Krausz, hogy Kunné Gál Irén zongorán gyönyörűen intonálta az *Internacionálét*, és ott, a szalonban rögtön kitört a proletárdiktatúra, és helyben el is keltek a népbiztosi pozíciók. Krausz ekkor már liberálisként némi iróniával emlékezik az eseményre.

További egy hónap múlva a Székely Hadosztály a románok és a vörösök közt őrlődik. Hautzinger százados vezérkari tisztként a Székely Hadosztályban is azzal foglalkozott, amihez a nagy háború galíciai frontján szokott: lovon járta a vonalakat, hogy személyes benyomásai legyenek a hadihelyzet valóságáról és a katonák állapotáról. Szüksége volt arra, hogy a telefonon kapott jelentéseken és a frontvonalak vázlatos rajzain túl az emberi állapotokat és a terep nehézségeit is érzékelje.

Károlyi a Székely Hadosztályra úgy emlékezett emlékirataiban, hogy az volt az erő, amellyel – ha akarja – megállíthatja a proletárdiktatúrát. De ő nem akarta, és erre jó felmentést is talált a maga számára. Ebben erős volt. A magyar történelem során a feladat nagysága és a képesség sohasem volt még ekkora ellentmondásban.

Viszont Kun, Lenin személyes megbízottja májusban hozzálát a Vörös Hadsereg megszervezéséhez. Nem az ezeréves határok miatt – a proletárforradalmat kellett terjeszteni. A szlovák vörösöket kellett megvédeni a cseh imperialistáktól. Amíg egyesülhetünk a szlovák és román testvérekkel, majd a szovjet Vörös Hadsereggel, és Magyarország beolvadhat a Tanácsok Uniójába. Bugyonnij vörös lovasai már Ukrajnában száguldoznak! Lenin elvtárs azt üzent a csepeli szikratávíron, hogy szovjet világ jön!

A vörösöket hamarosan elűzték a Kárpát-medence közeléből Vrangel generális fehérei. A világforradalom egyelőre elmaradt, így Kun elvtárs az Entente parancsára hazarendelte a hadsereget, amelyik lendületből már-már visszafoglalta a Felvidéket. Egyébként sem érdemelték meg a kassai, eperjesi polgárok az erőfeszítést. Ablakaikban nyomatékos figyelmeztetésre sem cserélték ki a nemzeti színeket a vörösre.

Károlyi jól érezte magát a proletárdiktatúrában. Andrassy Katinkával és a proletárdiktatúrával egyszerre született kisleányokkal jókat sétáltak a nyáresti Dunakorzón, és élvezték a népszerűséget. Katinka beleborzongott, amikor mögötte összesúgtak: „a vörös grófnő”. Hogy megbotránkoztatja most az Esterházyakat, Pálffyakat vagy saját családjaik tagjait! Erről az időszakról a Kelet Svájcáról álmódó külpolitikai tanácsadója, Jászi Oszkár már azt jelenti ki, hogy „új középkor”. Ő már áprilisban Bécsbe távozott. Károlyi csupán június végén kér menedéket Masaryktól, amikor a diktatúra katonailag is összeomlott.

A Székely Hadosztály felszerelése soha nem érkezik meg. Két pogány közt harcoltak – ahogy tudtak. Végül a románok előtt tették le a fegyvert április 27-én, Demecserben. A legénység nagyobbik része egy-két napon belül otthon volt. Néhányan beálltak a Kassa felé menetelő Vörös Hadseregbe.

A tisztikar román fogságba került. Fogvatartásuk helyén, a brassói Fehér Laktanyában majdhogynem otthon voltak. Maga Kratochvil korábban itt is szolgált. Hautzinger és Stomm százados a szomszédos Lugoson. Román, szász és székely bakáik voltak ott; megtanultak románul is. Az őrségben is sok régi katonájuk volt. Köztük olyanok, akiket a Piave mellett az ezredes javasolt a hadi keresztre. (A San Michele-hegyen harcoló 4., nagyváradi honvédezred erdélyi, partiumi román, szász katonái vállvetve harcoltak magyar bajtársaikkal. A Hetedik Hadtest az Isonzo feletti pokolban '16 őszén és telén tizenegyezer embert [halottat és sebesültet] veszített. A Monarchia a tizenkét véres isonzói csatában ötszázezret. Olaszország több mint egymilliót, és végül támadó félként vissza kellett vonulnia a Piave mögé, és csak a háború végén derült ki, hogy mégis ők győztek.)

A foglyok szegényes ellátást kaptak. Éheztek. A brassói katolikus plébánia indított számukra gyűjtést a székely falvakban. Több szekér krumpli érkezett a szomszédos evangélikus, csángó Hétfaluból is. Az adományt a román őrség eleinte nem engedte be a laktanyába. Hátha kézigránátot rejtettek el benne. A magyar asszonyok azonban leleményesek voltak. Dávid Anci, egy magas, fiatal brassói lány úgy tett, mint aki elájult az izgalomtól. A román parancsnok nem akart kínos jeleneteket az Entente megfigyelői előtt, és végül beengedte az élelmiszert. Az udvar közepére öntött krumpli hetekre elegendő volt. Éhezni legalább már nem fognak.

Dávid Anci, akinek evangélikus családja pár évtizeddel korábban költözött be a szomszédos hétfalubéli Hosszúfaluból a városba, mintegy véletlenül bukkan fel a Székely Hadosztály történetében. Ahogy az innen majd' ezer kilométerrel nyugatabbra születő Hautzinger százados vezérkari főnökként maga is csak mellékszereplő. Közös történetük itt bontakozik ki és válik részévé a családi legendáriumnak. Hogy aztán a családi elbeszélések igazolják a történelem – írott források híján – bizonytalan fejezeteit. S ahol mindkét forrás elapad, valószínűséggel egészíthetjük ki a történetet személyiségük ismeretében.

Később konszolidálódnak a viszonyok. Ez az időszak Erdélyben még jobban hasonlított a kedélyesebb 19. századra. Az ellenséget megverni, nem megsemmisíteni kell. Az alacsonyabb beosztású tiszteket, tisztéseket becsületszóra szabadon engedték. Soha nem harcolnak a Román Királyság ellen. Azok, akik nem esküdtek meg erre, Brassóban maradtak. Kettesével civil házakhoz kerültek. Becsületszóra, hogy nem szöknék meg. Kratochvil ezredes Hautzinger századosot választja lakótársnak a 2. dandár vezérkarából. Stomm százados gróf túl előkelő volt neki. Kisnemes és katona volt, nem tudta, hogyan kell a grófokkal egy háztartásban létezni.

A város Bolgárszeg negyedét románok lakták. Az Adler-házban jelöltek ki számukra egy-egy szobát. Becsületszóra szabadon jártak-keltek a szász–magyar–román Brassóban. Lépteiket persze sok szem figyelte – ha elhagyták a dombok között elnyúló Bolgárszeget, a Cenk tövében fekvő várfalaktól övezett barokk város behavazott utcáin sétáltak misére vagy istentiszteletre. A plébánia és az evangélikus egyházközség hívei a hónuk alá nyúltak. Hol az egyik, hol a másik polgárházhoz kaptak vacsorameghívást. Később Kratochvil ezredes Izayékhoz, Hautzinger Dávidékhoz lett bejáratos. Mindketten legényemberek, agglegények: a százados harminchét, az ezredes ötvenegy esztendő. A szolgálat és a háború. No meg a kaucióra való sem jött soha össze. Most először volt idejük komolyan udvarolni.

SZURCSIK JÓZSEF, Zoli Egyiptomba megy, 2006

Dávid Anci huszonhat éves, csinos, nagyon komoly, lassan már vénlány. Izay Boriska viszont özvegy édesanyjával él, kerek, mosolygós arcú, s még csak húszesztendős. A férfiak magasak és fessek, még megkopott egyenruhájukban is. Az ezredes sörtehaja már szürkül – a százados halántékán még csak őszülő szálak jelzik a kort. Vagyontalanok ugyan – de milyen jövője lesz egy magyar polgárnőnek a román Brassóban? A román megszállók már ledöntötték a Cenk meredek csúcsán álló Árpád- emlékművet. A hétfalusi fuvarosok, akik tüzelőfát hordtak a városba, arról meséltek, hogy ugyanígy ledöntötték a hosszúfalui mártírok falu közepén álló szobrát is.

A tiszték nem akarták kompromittálni a lányokat. A látogatások során felhasználták az álcázásról és az ellenség megtévesztéséről szerzett tudományukat. Szépen haladtak az udvarlással, amikor hírért vették, hogy rövidesen a román állam elleni összeesküvéssel fogják őket megvádolni. Gyorsan dűlőre kellett vinni hát az udvarlás dolgát. Az ezredes a Szent Anna-templomban esküdt örök hűséget Boriskának. Az evangélikus százados és Dávid Anci az ezeréves, gótikus Fekete Templomban, Magyarország legnagyobb templomában tartotta az esküvőjét. Természetesen ezúttal is konspiráltak – a férfiak és a lányok külön-külön érkeztek a templomba. Feltűnés nélkül, civilben. Külön is távoztak.

Az esküvő után a házások sokáig nem találkozhattak. Az Adler-házban a férfiakra már vártak a letartóztatásukra érkezett román rendőrök. Aznap éjszaka már a szamosújvári börtön foglyai lettek.

A bírósági komédia hónapokra elhúzódott. Egyidejűleg Temesváron is zajlott egy összeesküvés per – diákok voltak a szereplői, akik Horthy számára készítették elő a terepet. A román külügyminiszter szörnyülködve mutogatta szövetségeseinek Párizsban a megátalkodottság bizonyítékait. Ezek nem engedelmességek magának Hohenzollern Ferdinánd román királynak sem!

Végül az Entente megfigyelői miatt nem merték őket elítélni. Magyar katonatisztek összeesküvése egy olyan hatalom ellen, amelyik most foglalta el a hazájukat. Ez még a franciáknak is sok volt. Tizenhat havi fogság után repatriálták őket, és így augusztusban szolgálatra jelentkezhettek a Királyi Honvédségnél.

Kratochvil Károly decembertől altábornagy és a debreceni vegyes dandár parancsnoka lesz, Hautzinger Gusztáv őrnagy a vezérkari főnöke. Eddigre a két menyecske is megérkezik Magyarországra. Az altábornagy, csaknem természetesen, legitimista volt. Szentkereszthegyi Kratochvil. Monte di Santa Croce mellett tüntette ki anno magát. Ferencz Józseftől kapott kutyabőrén még meg sem száradt meg a festék. Most összejárt az ország legfelső köreivel.

De nem sokáig maradt dandárparancsnok. Alig három év múlva parkolópályára került. A Hadtörténeti Múzeum parancsnoka lett.

Ez volt az az esztendő, amikor az Entente nagyhatalmai Kemál pasa kormányával Lausanne-ban új, a világháborút lezáró békét kötöttek. Kratochvilt, aki nem vált a magyar Atatürkké, három év múlva, ötvennyolc esztendősen, a szokott időben nyugdíjazták. Boldogan élt Balatonszemesen Izay Boriskával és anyósával 1946-ig, míg meg nem halt.

Hautzinger Gusztáv, aki nem politizált, 1925-ben ezredes lett és ezredparancsnok. A harcászat tanára a Ludovika Akadémián. Felveszik a kormányzó által alapított új nemességbe: a Vitézi Rendbe. A rend szabályai szerint magyar nevet kell viselnie. Az édesanyját veszi föl. Vitéz Jány Gusztáv ezredes. 1931-től a Ludovika parancsnoka. 1932-től, negyvenkilenc évesen tábornok. Hautzinger őrmester, az édesapa, a lébényi fűszeres, ha élne, ezzel a ranggal már aligha tudott volna mit kezdeni. Életében alig néhányszor látott piros csíkos nadrágban járó tisztet.

Ezek a katona életének a jó évei. Mindig tanár akart lenni. És nemcsak harcászatra és hadászatra tanította a Ludovika hallgatóit. Az Akadémia

parancsnokaként hazaszeretetre, becsületre, a parancsok feltétlen tiszteletére. Arra, hogy mindezek fontosabbak az életnél is egy katonára számára. A katona bátorsága, élete nagyobb közösségek életét, szabadságát szavatolja. Őt is erre nevelték. Nem érezte, hogy ezek az értékek elavulnának.

Az Akadémia ezekben az években a csonkaságától beteg ország legfontosabb oktatási intézménye. A közös nemzeti cél, politikai állástól függetlenül, a békediktátum revíziója. A fájdalom még eleven. Csak tizenkét éves.

Százezrével élnek a kis ország határai között otthonukból elűzöttek. Minden harmadik magyar az új határokon kívül rekedt. Minden családot több darabba vágtak. Fáj a levágott tagok helye. Fantomfájdalom? Propaganda se kellene az irredenta hangulathoz. Van az is.

A Ludovika ugyanakkor korszerűnek nem nevezhető intézmény. A korszerű európai egyetemeken ekkoriban méregetik az antropológusok a hullák és a még élők fejkörméretét, és az orr hosszát hasonlítják a sípcsontéhoz. Terjed a fajelmélet. A Ludovika ennyiben mindenképpen korszerűtlen. Amikor a bécsújhelyi katonai akadémia küldöttsége meglátogatja, Jány nem hajlandó másképp, mint magyarul beszélni velük. „Azt hiszed, ők magyarul beszélnek velem odakünt?” – ekkor kuruc. A hadgyakorlaton hallgatói erőltetett menetben nem győzik követni őt – ekkor Nurmi. „Önmagunkat megőrizve és felülmúlva lehet esélyünk a számban és felszereltségben is erősebb ellen-séggel szemben!”

Gusztai unokatestvérei Ausztriába, Csehszlovákiába kerültek, Anci családja jórészt Brassóban és Hétfaluban maradt, Etus menyének szülei Csatádon rekedtek. Romániában.

Ekkoriban Károlyi gróf Prágában régi barátaiban, Benešben, Masarykban keres szövetségest, hogy Magyarországról elűzze a kormányzót a haladás nevében. Mert Horthy csakugyan kissé korlátolt és reakciós. Egy tetovált, bátor tengerész egy tenger nélküli ország kormányánál. Vagy egy önértékelési zavarokkal küzdő, valakitől végre elismerésre vágyó, osztálya által nevetségesnek bélyegzett arisztokrata. Ez a választék. Kun Béla és Pogány, akik Moszkvában szolgálják a proletár nemzetköziség ügyét, szovjet állampolgárok. Nem is lehetnek hazaárulók – más dimenzióban mozognak. Hazájuk a proletár nemzetköziség. Moszkvában jelentgetik fel egymást Sztálinnál. 1937–38-ban Kun elvtárs saját elvtársai áldozatául esik. Előbb még egyszer beírhatja a nevét a történelembe: hatvanezer krími tatárt mérszároltat le pártmegbízásból. Pogány óvatosabb: ekkoriban már az Egyesült Államokban képviseli az eszmét. John Peppernek hívják. Schwartz-Pogány-Pepper – következetes. Aztán ő is hibázik. Visszatér a Szovjetunióba, és '38-ban őt is „kitisztogatják”. Krausz Náthán, a Tanácskormány fő propagandistája később, New Yorkban azt írja róla, hogy Pogány még Kunnál is ördögibb figura volt. Azt viszont nem tudták soha rábizonyítani, hogy katonatanácsi karrierje Tisza István meggyilkolásával indult. Csak annyit, hogy a gyilkosságot követő napokban hatalmas összeghez jutott.

Jány nagy jutalomnak tartotta, hogy a második bécsi döntést követően ő vezényelhette le az erdélyi bevonulást. Ő és bécsi hadiakadémiai szobatársa és barátja, lófő Nagybaczoni Nagy Vilmos. Az első és a második magyar hadsereggel. Valamit jóvátettek a cserbenhagyott millióknak. Szorongtak az ünneplő magyarok Kolozsvár főterén. Igen, ez volt a csúcspont. Vili a következő napokban meglátogathatta a baconi szomszédokat és a temetőben nyugvó őseit.

Brassó, Anci városa, mellette Hétfalu román kézen maradt. Közel húsz év után sem sétálhatnak kettesben Brassó főterén, nem imádkozhatnak a Fekete Templomban, nem látogathatják meg Dávidék régi városi lakását és Anci szüleinek sírját. Hosszúfaluból sógornője, Pünkösthyné azt írta, hogy a magyar mártírok szobrának helyén új emlékművet emeltek, amelyen a román

hős éppen rátapos az összetört magyar címerpajzs darabjaira. A románok most a németek szövetségesei voltak. A szászokat, akik húsz évvel korábban Gyulafehérváron Romániát választották, egy-két évvel később besorozták a Waffen SS-be, és a háború végén családotul hurcolták el a Szovjetunióba. A maradékot majd Ceaușescu idején adják el erős márkákért a Német Szövetségi Köztársaságnak. Brassóban, az evangélikus fellegvárban néhány évtizeddel később ezer híve sem maradt az egyháznak. Üresen kong vasárnaponként a Fekete Templom és a három kisebb társegyház. Turistalátványosság lett belőlük.

•

Jány tábornok nem szerette Hitlert. A rövid néhány hónapban, amíg Horthy szárnysegédje volt, csak azt ismételte, hogy nem készültünk mi fel egy modern háborúra. A legtöbb, amit tehetünk, hogy intakt hadsereget őrizzünk meg, hogy egyszer megvédhessük a végre visszakerült magyarlakta területeket. Megtanulhattuk a világháborúban!

A németek kegyeiért előttünk tolongtak a szlovákok és a románok. Protektorátusért folyamodtak a megalázott és cserbenhagyott csehek. Lengyelországot két oldalról rohanták le, és menedéket csak a kis Magyarország adott a menekülő lengyeleknek, kockáztatva Hitler megtorlását. A franciák és a britek? Hónapok alatt kiszorította őket a Wehrmacht a kontinensről. Az Egyesült Államok meg pacifista politikusaival olyan messze volt.

Jány a háborút nem akarta, de egy idő után maga is elkerülhetetlennek tartotta. 1942 kora tavaszán Horthy honvédelmi miniszternek akarja kinevezni. Nem került rá sor. Tiltakozott a német nagykövet. „A tábornok úrnak zsidó baráti köre van, sőt a rokonságában is...” Chorinék, Kornfeldék, Mannheimék. Akik melleleg jórészt kikeresztelkedtek. Szóval nem is zsidók, ha az ember nem hisz a fajelméletben. De tiltakozott Bajcsy-Zsilinszky Endre is – számára Jány nem volt eléggé magyar fajú. Vezérkari főnökké a nála fiatalabb Szombathelyit (Knausz) nevezik ki. Az ilyen esetben szokásos módon kéri a kormányzótól a nyugdíjazását. Horthy legjobb tábornokát nem engedi. Még egy katonai jutalmat szán neki. Részt vehet a nagy német győzelemben.

Három hónap sem telt el, és a második hadsereg élén menetelt Kurszktól a Don felé. Súlyos harcokban. A hídfő, Tyim bevétele és sok ezer halott. Aztán a hadsereg beásta magát 210 kilométer hosszan a Don folyó partján. Egy honvéd, 1,3 méter partszakasz – tartalékok nélkül. Három orosz hídfő közül csak egyet, a korotovkait sikerült elfoglalni. Urivnál és Scsucsjénél az oroszok megőrizték a hídfőállásaikat, hasztalan támadták őket több ízben is. Hullottak a katonák. Honvédek, tiszték, magyarok, németek vegyesen. Jány ott sebesült meg augusztusban.

Hatvanadik életévében járt, amikor Sztálingrád fölött, a Don mentén összemoltt a német–olasz–román–magyar front. Vedd el tőlem a keserű poharat!

Jobb katona volt annál, mint hogy ne látta volna hónapokkal előre. Már akkor is, nyolc-kilenc hónapja ebben a háborúban. Hiába kérte nyolc hónap után a felváltását. Körülötte leváltották beosztottait: a hadosztály-, dandár- és zászlóaljparancsnokokat, vezérkari főnökét, Rakovszkyt. Domanovszky altábornagy, hadtestparancsnokként az első ütközet előtt beteget jelentett. Ő maradt a megoldhatatlan feladat megoldójának. Nem váltotta le a kormányzó: „Azért lett a parancsnok, mert ő nem gázosulál a németeknek!” Nem neheztelt senkire. Tudta, hogy az a szabály, amely szerint hat hónap után minden front-harcost le kell váltani, csak akkor érvényes, ha a hadvezetés képes a feltételeket megteremteni. Végül is a honvédek nagy részét sem sikerült leváltani. Szombathelyi éppen a nagy támadás előtti napokban küldte ki a váltást – fegyvertelenül. Hiába tiltakozott ez ellen a megoldás ellen.

Nagybaczoni Nagy Vilmos októberi miniszteri szemléje a Donnál: puritán főhadiszállás, legénységi koszt. Jány parancsnoki tájékoztatása: „Ha az oroszok a két hídfő egyikéből támadnak – áttörnek. Ha nem rendelkezünk a tartalék német páncélosokkal, ha nem kapjuk meg a Hitler által ígért páncélelhárító fegyvereket, akkor tehetetlenek vagyunk velük szemben. És január elején támadni fognak Urivnál. Aki egy-két ponton támad, jóval nagyobb erőket koncentrálnak, mint aki széles fronton védekezik.” Pontos analízis.

A németek ahhoz sem járultak hozzá, hogy a fátyolvékony doni vonalon csak a sereg harmadát sorakoztassa fel, és mögötte állítsa fel a rugalmas tartalékot a hídfőből való támadás esetére. Jánynak ez a meggyőződése nem változott a támadás napjáig. Minden erejét bevetette, hogy erre a forgatókönyvre felkészülhessenek.

Tisztában volt feladatának reménytelenségével.

Vezérkari főnöke, akit jobban befolyásolt a németeknek a katonai helyzetről szóló analízise, beosztotta, Lajtós százados szerint a hadtörténet s a magasabb hadtudományok magaslátáról szemlélte a helyzetüket, és gyakrabban változtatta az álláspontját. Hajlamosabb volt megérteni a németek szempontjait. Január 11-én, a támadást megelőző napon még azon a véleményen volt, hogy Urivnál nem várható a saját csapatok eszközeivel elháríthatatlan támadás. Erre a német vezérkar még a tartalék Cramer hadtest páncélosait is az olasz hadsereg sávjához rendelte közelebb. De pontosan az történt, amit Jány Nagy Vilmosnak megjósolt. Meg az orosz tél. A leírhatatlan.

„Édes Ancikám!

Azt mondta ismételtén, hogy nem szeretem eléggé, és azért járok ott, ahol a halál angyala arat. Nincs igaza, angyalom, épp mert mérhetetlenül szeretem, járok ott, hogy ne kelljen szégyenkeznie miattam. Legalább azt ne mondassák, hogy gyáva voltam és elmenekültem akkor, amikor a hadsereg sorsa megpecsételődött...

Figyelmeztettem, hogy így felmorzsolódunk, segítség nélkül nem bírja ki a csapat. Semmi haszna nem volt, csak az a parancs ismétlődött: kitartani! Napóleon hadseregének sorsa elért bennünket.

Isten vele, Édes! Meleg szeretettel gondolok anyámra, családjára, barátainkra és mélységes, hálás, síron túlig tartó hű szerelemmel Magára, gyönyörűm, mert mindent megadott, mit feleség férjnek adhat.

A jó Isten áldása kísérelje, és legyen meg akarata, mindig Magára, Ancikám, gondoló Gusztija”

Szegény Ancikám! Soha nem tudta magának megbocsátani, hogy nem tudta gyerekekkel megajándékozni. Most talán ez is jobb így.

Jány Gusztáv nem félt a haláltól. Annyit tartózkodott a harcoló alakulatok közt, mint egyetlen másik hadseregparancsnok sem. Személyes benyomások, tapasztalatok nélkül fiatal vezérkari tiszt kora óta nem tudott, nem akart seregeket vezényelni. Szüksége volt az első vonalbeli látogatások élményeire. Érzékelni, látni, hallani akarta az első vonalban harcolók hangulatát. A térképnél, a papírra írt jelentéseknél is jobban kellett tudnia pozícióikat.

A lovaglást persze már nem bírta hatvanéves dereka. A hideg rázta a hadtest- és hadosztályparancsnokokat, amikor leszállt Gólya típusú gépével, és a 195 centi magas katona a töltésen állva várta a jelentéstevőket. Az oroszok belátták a területet. Sebesült hadseregparancsnok! Micsoda hülyeség – susztorogtak a jól fűtött parancsnokságot csak ritkán elhagyó beosztottak, akik bátorságát, tájékozottságát ugyan csodálták, de a háta mögött gyakran összesúgtak, hogy a Jány kiváló harcász, de nem jó hadász; mert azok ők lettek volna. A hadász nem megy ki a szobából, ott toligálja a csapatokat! Szörnyülködtek a minisztériumi papírkatonák, röhögtek hangosan a Duna-korzón ku-

rizáló katonatisztek. Mi közünk az egészhez itt, a békebeli Budapesten? Akkor már látszott, hogy minden áldozat hiába volt.

Még másfél év, és a románok jókor fordultak szembe addigi szövetségeseikkel. Annyival előbb, amennyivel előbb beléptek a háborúba. Antonescu marsall helyett Mihály király. A szlovákok a vereséget megérezve újra felfedezték, hogy ők voltaképpen Csehszlovákia révén a győztesekhez tartoznak. Tiso ment, Beneš jött. Franciaország, a harmincmillió kollaboráns országa már lecserélte az első háborús hős Pétain marsallt az égimeszelő londoni harcokcsizó tábornokra. Politika minden eshetőségre.

Hiába voltak Jánynak 19. századi fogalmai a becsületről, mostanra neki is elege volt az utolsó évtized alkalmatlan magyar politikusaiból, akik taktikai érzékből mindig alulmaradtak a környező kisantant politikusaival szemben. Felelősséget elsősorban az ismét kisebbségi sorba nyomorodott magyarokkal, a megfagyott honvédekkel, megalázott MUSZ-osokkal szemben érzett. Sokat tudott erről a sorsról. Édesanyja, felesége családja a két háború között, a bécsi döntésig ebben éltek. A szülőfaluja melletti három községet most csatolják Csehszlovákiához.

Nyugdíjba vonulása után újra összejártak Nagy Viliékkal. Ők már visszatartottak minden együttműködést a német megszállás óta végképp felkavarodott országvezetéssel. Sok idejük volt. Hol Gusztiék Múzeum utcai lakásában, hol Viliéknél, Klotildligeten. Volt idejük megbeszélni az életüket.

Mi történt velük, mi történt ezzel az országgal? Üldögéltek a tornácon, és nézték a dombok között lebukó napot. Nem zavarta őket a lehülő levegő. Az asszonyok már behúzódtak a meleg lakásba, és készítették a könnyű vacsorát, a két öreg katona még kint dohányzott, és rövid félmondatokkal beszélgettek az együtt megélt elmúlt negyven esztendőről.

Az első világháború volt számukra a lezárt történelmi élmény.

A nagy háború, amelyik megteremtette a lövészárkokat, a harci gázokat, a harcokcsizókat és a repülőgépeket. A gépesített halált, amikor elmúlt a személyes bátorság szerepe. A katonáknál is ravaszabb politikusokat. Németország lerohanta Franciaországot Belgiumon keresztül. Aztán rövidesen a keleti, majd a déli front. Az olaszok, akiknek szép darabot ígértek Ausztriából, a románok, akik Erdélyért indultak háborúba. Az oroszok Galíciáért. A németek és franciák Elzászért és az európai befolyásért. Mi közünk volt nekünk, magyaroknak ehhez a háborúhoz? Mondhatjuk, hogy a múltba révedt a két öreg, reakciós katona? Csak annyira, amennyire a múltba réved 2017-ben az, aki a rendszerváltás éveinek tanulságait akarja megérteni.

A háború végül nem is a harcmezőkön dőlt el. A német titkosszolgálat rászabadította Oroszországra, az ellenségre Lenint és a bolsevik bűnözőket. Már-már megnyertnek hitték a háborút, amikor Szovjet-Oroszországgal különbékét kötöttek. Azt hitték, végezhetnek a britekkel, franciákkal, olaszokkal, mielőtt az Egyesült Államok hadba lépne. Nem számoltak a hosszú háborúba otthon belenyomorodott néppel. A kívülről bátorított lázító hangokkal. A pacifistákkal. A kielői matrózlázadással. De hát a franciáknál korábban jelentkezett az elégedetlenség. Egész hadseregek tagadták meg, hogy visszatérjenek a lövészárkokba. Pétain és Foch tizedeltetett közöttük, és helyre állította a morált.

Vili sem szerette a pacifistákat, de megértőbb volt velük szemben, mint Guszti, aki az elmúlt évet is a fronton, katonák közt töltötte. Számára elviselhetetlen volt a gondolat, hogy miközben körülötte ezrével hullanak az emberek, akiket a politikusok küldtek az orosz télbe, otthon, a jól fűtött lakásokban, kávéházakban, szerkesztőségekben, politikai pártoknál emberek büntetlenül bomlasztanak. Ez vezetett a Trianonhoz. Ez teszi az áldozatot hiábavalóvá.

Mi történhetett volna másképp a későbbiekben? Mit csináltak jobban a román politikusok, akik előbb és több katonát, két hadsereget adtak a németeknek, fenntartották a bizalmi viszonyt Hitlerrel az utolsó pillanatig? Náluk nem is került sor német megszállásra. Önként és előbb kezdték ugyan a zsidók üldözését, de Eichmann náluk nem tehetett iparivá a zsidók megsemmisítését, és akadálytalanul állhattak át, amint határukra érkezett a Vörös Hadsereg.

Igaz, más volt a helyzetük is. Földrajzilag is, történelmileg is. Nagy Vilmos még azt a most már történelmietlen gondolatot is megengedte magának, hogy mi lett volna, ha nem lépünk be a háborúba, ne adj' Isten a Szovjetunióval kötünk szövetséget a románok ellen, hiszen Besszarábia miatt nekik is a románokkal szemben voltak területi követeléseik.

Aztán legyintett, és saját maga folytatta: ebben az esetben a német győzelmek időszakában Magyarországot a németek Romániával és a kis Szlovákiával együtt szállták volna meg, mostanra öt éve szünetelne az önálló államiság. Megsemmisítették volna nemcsak a vidéki, de a teljes zsidóságot és valószínűleg a magyar értelmiség jó részét is. Egyébként is: szövetség a bolsikkal? Abszurd!

Gondolataik körbe-körbe jártak. Teleki, aki felismerte a kilátástalanságot, és levonta a következtetést. Horthynak, Kállaynak esélye sem volt a kiugrárra, amikor eldőlt, hogy a szövetségesek nem nyitnak frontot a Balkánon. Ráadásul a kiugrás sem eredményezte volna Trianon revízióját. Sajnos, a térség egyetlen valóban etnikai alapú felosztását, a bécsi döntéseket, a tengelyhatalmak hozták.

Mi a török kor óta mindennel elkéstünk. Amikor a britek és a franciák az íreket, skótokat, walesieket, provençalokat, bretonokat és korzikaiakat irtva és elnyomva nemzetté váltak, itt még szó sem volt modern nemzetről. Németül, franciául beszélő arisztokratáink, műveletlen kisnemeseink alkották a nemzetet. Aztán, amikor száz év késéssel mi akartuk asszimilálni és integrálni a Magyar Korona nemzetiségeit, Seton-Watson és a franciák kioktattak bennünket európaiságból. Lemaradtunk a gyarmatosítás és a rabszolga-kereskedelem tőkefelhalmozásáról, aztán később az ezeken meggazdagodtak adtak leckét humanizmusból.

Miért tette le a fegyvert a Székely Hadosztály? Miért volt szükség a második hadsereg kiküldésére? Miért nem tudta Jány hazahozni a Don mellől száz-ezernyi katonáját? Nem vigasztalta Vili megjegyzése, hogy a második hadsereg mellett harcolt románok és olaszok is több embert veszítettek. Kétszáz ezret a románok, száznegyvenezret az olaszok. Ők mégis győztesként kerülnek ki ebből a háborúból. Guszti azért soha nem tett szemrehányást Vilinek, hogy 1942. novemberi nyugdíjazási kérelmét barátja nem támogatta a kormányznál. Ez az ő sorsa volt.

Hogyan juthattak el ezen az úton a német megszállásig? Hogyan kerülhetett egy SS-tiszt olyan helyzetbe, hogy saját maga döntsön arról, ki kerüljön a magyar belügy zsidóügyekért felelős államtitkári székébe? Hogyan lett eszköz a csendőrség a Gestapo és az SS kezében? Hogyan hurcolhattak el haláltáborokba több százezer magyar állampolgárt?

Ennél nagyobb buzgóságot a zsidók elleni fellépésben csak a megszállt Ukrajnában tapasztaltak, ahol a lakosok egy része is részt vett a pogromokban, és lelkesen ünnepelte a kivégzéseket, mert a zsidóságot a szovjethatalommal és sok millió ember irányított éhhalálával azonosították. Van mit elfelejtetni a Szovjetunióban is!

A mi nagy szégyenünk ugyan a német megszállással kezdődött, de azt mindketten látták, hogy az csak felszabadította az amúgy is meglévő aljas indulatokat. Hatalomhoz, támogatáshoz jutottak olyanok, akiknek addig csak periferiális szerep jutott. Akik addig is kizárólag az erőhöz igazodtak, hamar

megtalálták Eichmannban, Veesenmayerben az új igazodási pontokat. Mögöttük állt az erő, nekik akartak megfelelni elborzasztó igyekezettel a közigazgatás tisztviselői. Tragikus módon, velük akartak kiegyezni maguk az áldozatok is.

Amióta nyugdíjazták, a tábornok azt érezte, hogy napok alatt váltak súlyos szavai légneművé. Érezte, hogy a szemben még meglévő tisztelet gesztusai a háta mögött hogyan válnak megbocsátó elnézéssé.

Amikor a doni fronton elhunyt Horthy István özvegye magához kérte a Várba, hogy akadályozza meg a Sziklakórház zsidó orvosainak elhurcolását, meglátogatta Csatai minisztert, és tőle kért segítséget. Egykori beosztottja tele volt panasszal. Nem bírta a németbarát minisztériumi tisztekkel. Soha nem lehetett biztos, hogy szavai, parancsai nem előbb jutnak el az SS parancsnokához vagy Veesenmayer birodalmi küldöthöz, mint eredeti címzettjeikhez. Csatai, aki a legkiválóbb magyar tűzértiszt volt, láthatólag elveszett ebben a felfordult országban, és már a katonákat sem értette. A Sziklakórház orvosai számára szerencsére közösen találtak megoldást.

Szegény Anci belebetegedett az esztendőbe, amíg Guszti a Donnál volt. Guszti volt számára a férj, a gyerek és az apa. Árva volt a nagypolgári, Múzeum utcai lakásban. Nem mintha nem foglalta volna el magát. Naponta bejárt a hadiársvák alapítványához, intézte a papírmunkát, látogatta az esetek családrait.

Nem feledkeztek meg róla Guszti testvérei, az unokaöcsök és -húgok.

Hetente vitték el családi eseményekre. Jártak hozzá édesanyja Budapesten élő rokonai, a Pümköstyek. Unokaöccse is katonatiszt volt. Ápolta ezt a magasabb kapcsolatot.

1943 telén fölment Anci vérnyomása. Gyakran megszedült. Hetente meglátogatta a hátsó ablakán vörös keresztet, kis fekete dobozautójával férjének unokaöccse, Sankó, és ellátta tanácsokkal és gyógyszerrel. Rettegett a gondolattól, hogy kiszolgáltatottá válik. Azt gondolta, minden baja elmúlik, ha Guszti végre itthon lesz. Aztán, amikor kora nyáron hazatérhetett, majd júliusban nyugdíjba vonult, valóban sokkal jobban lett. De csak néhány hónapra.

Ősszel enyhe agyvérzést kapott. Már nem nagyon mozdultak ki a lakásból. Guszti szépen ápolta a feleségét. Egyszer-egyszer meglátogatták őket a testvérek vagy az unokaöcsök és -húgok.

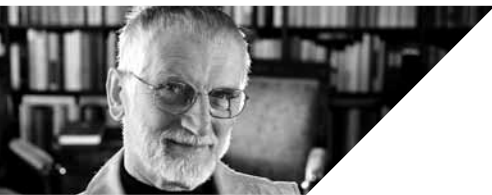
A háború végén a front elől Dunaszerdahelyre húzódtak, Jány unokatestvéréhez, akinek kis szállodája volt a városban. Nyolcvanöt esztendő édesanyját is rábízták. Aztán menekültek tovább Ausztriába, a Német Birodalom keleti tartományába. Jány beteg feleségét a hűgára hagyta, mielőtt amerikai fogságba esett. Anci ott halt meg rövidesen. Jány nem lehetett ott a temetésén.

Az amerikai fogság időszakában kézműves munkákból tartotta fenn magát. Volt ideje elgondolkodni az életéről. Mi volt vele Isten célja?

Mire volt jó a hosszú út, amelyet végigjárt? Anci sorsa és halála foglalkoztatta. Az, hogy már semmit nem tehet jóvá neki, amit az életben elmulasztott. Sokat imádkozott.

Amikor '46-ban szabadult, virágot vitt Anci ausztriai sírjára, és az első transzporttal indult haza. Régi bajtársai, barátai próbálták lebeszélteni. De mit keresne ő egyedül Portugáliában? Még ha Horthyékkal is. Még ha Chorinék, Kornfeldék támogatnák is!

Perek zajlottak a bajtársai ellen. Mostanra már háromszáz napja volt a Katpol börtönében.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle IV.

Porond – ősoleg szláv szó, mai magyarok számára már elfelejtett eredeti jelentése: *homok*. Nyelvemlékeinkben először 1530-ban felbukkanó megnevezése a hazánk földjén gazdagon megtermő, sok mindenre jó homoknak.

Ha ma ezt a szót halljuk, nagyvárosi épületcsodákban fénylő vagy falu szélén kétárbocos sátrat verő vándorcirkuszok kör alakú, homok borította játszótere jut eszünkbe. Nagyon kevesen gondolnak arra, vagy talán senki: 1932 novemberében első alkalommal jelent meg egy *Szépirodalmi és irodalmi szemle* (Egyes szám ára: egy pengő), ezzel a címmel: *Porond*. A szerkesztő Goda Gábor aligha homokra, homokos térre gondolt, amikor újszülött (nem tudta: rövid életű) folyóiratának ezt a nevet adta. A huszonegy éves ifjú szerkesztő (háttérben az újságírástól már visszavonult, tőzsdeüggyekkel foglalkozó édesapa) merészen nagy ívű álma: „A »Porond« a modern magyar irodalom és kritika havi szemléje. Az ország legkitűnőbb íróinak, költőinek és tudósainak találkozóhelye, és porondja minden komoly meggyőződés szellemi harcának, szolgálja annak a közönségnek, amely a szellemi élet fejlődésében látja saját sorsának biztosítékát.”

Évtizedek múltán is izgalmas szellemi élmény egy folyóirat szerkesztőjének álmodozás illatú hitvallását olvasni.

Az ország legkitűnőbb íróinak, költőinek és tudósainak...

Magabiztos, ellentmondásra ingerlően bátor állítás – de a folyóirat első számát forgatva, a megjelent írásokat olvasva: igaz. A lap számára – talán a Tőzsdeklub-alapító papa jóvoltából nemcsak megígért, de megkapott tiszteletdíjban reménykedve – kéziratot adott az ifjú szerkesztőnek Kosztolányi Dezső, Nagy Lajos, Zsolt Béla, Bálint György, Faludy György, Szabó Lőrinc, Körmendi Ferenc, Márai Sándor, Remenyik Zsigmond, a képzőművész Kernstok Károly... Egyetlen lapszámban fölöttébb rangos írói névsor!

...porondja minden komoly meggyőződés szellemi harcának...

Ízlelgetem az írók névsorát, még nem írásaikat olvasva, csupán a tartalomjegyzéket böngészve, és a nevükhöz tapadó, politika sugallta előítéletek em-

lékét elemezve, szétszálazva. Zsolt Béla és Szabó Lőrinc egy gyékényen? Nagy Lajos és Kosztolányi Dezső ugyanabban a folyóiratban! Egymás mellett Faludy György, Bálint György, Remenyik Zsigmond és Márai Sándor. Boldog idők, amikor egy lelkes ifjunc hívó szavára mindezen írók úgy érezték: új lap, új szellemű *porond*, támogatják írásaikkal, lássa végre ország-világ, hogy a magyar irodalomban nem a *pártállás*, hanem a tehetség, a minőség a mérték s a művészi érték az össze- és megtartó erő.

...szolgálója annak a közönségnek...

Példabeszédben fogalmazza meg terveit, céljait, szerkesztői elveit Goda Gábor. A hajdani Sienában két vak koldus töpreng magában, s kikokoskodja, hogy számára miért a templomkapu jobb, vagy miért a bal oldala mellé állni hasznosabb. Jobbra áll az egyik, balra a másik. Jön a herceg. Úgy dönt: megréfkálja a két vak koldust. *Itt egy arany!* – mondja, de egyikük kopott kalapjába sem dob semmit. Gazdagnak híven mindkettő a másikat, a koldusok önfelédten lakmároznak mise után a kocsmában, s mindketten arra várnak: fizessen a másik. Aztán csalódottan s dühödten alaposan eltárgálják egymást.

Tanulság: „...A »Porond« programja? Ezen a porondon sohasem fognak olyan írók találkozni, akik a templom kapujának akár bal, akár jobb oldalán lesik az olcsó siker aranyát, hanem azok, akik benn a templomban, a magyar irodalom oltára előtt térdelnek, s a maguk hite szerint, szívből imádkoznak.”

1932 novemberében Goda Gábornak még sejtelve sincs arról, hogy 1957 tavaszán – elfelejtve ifjúkori álmait – harcos baloldaliként áll a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és Kádár János moszkvai pórázon tartott országlása mellé. „Az irodalmi élet vezetésében 1957 óta vesz részt. Írói útja a szocializmus irányába vezetett” – olvasható róla 1963-ban a *Magyar Irodalmi Lexikon*ban. Az 1957. március 15-én induló irodalmi hetilap, az *Élet és Irodalom* szerkesztőbizottságának tagja, 1957–58-ban a Magyar Néphadsereg Színháza igazgatója, szolgálatait három ízben – 1957-ben, 1960-ban, 1971-ben – József Attila-díjjal, 1966-ban Kossuth-díjjal jutalmazta a kommunista párt.

1932 novemberében – van, aki így gondolja, van, aki így hiszi – Európában béke van. A huszonegy éves Goda Gábor irodalmi folyóiratot szerkeszt, s az új lap első írásában hangsúlyosan, határozottan elhatárolódik a politikai bal- és jobboldal szélsőségeitől. A Porond első számában megjelent néhány írás – írók művei, nem politikusok kampányszónoklatai! – kimondva-kimondatlanul azt tudatosította az olvasóban: a bal- és jobboldali politikai erőszak, a nemzeti és a nemzetközi szocializmus, Hitler és Sztálin tömeggyilkos uralma az európai kultúra közeli pusztulását jelentheti.

Körmendi Ferenc: *A tanulmányfej*. Tompán-szürkén fogalmazott elbeszélés egy jelentéktelen, napjait egyformán, egy ritmusban pergető kispolgárról, aki váratlanul kiköknelve megszokott vasárnap délelőtti társasági sörözéséből, mindenki meglepetésére gyermekeivel múzeumba megy. S mert hasonlít egy, *A diktátor* című festményen látható férfiúhoz, e hasonlóságtól vérszemet kapva feledi korábbi önmagát, s egyre erőszakosabban próbálja a maga képzelte tökéletes rendbe kordázni szűkebb s tágabb emberi környezetét. „Rendet kell csinálni a világban!... egyetlen erélyes kéz... egyetlen ember, aki kézbe veszi a dolgot, egy diktátor...” Csáládjára támad, s aki mást mond, mint ő, azt letorkolja; aki szembejön vele, annak nekiront; néhány óráig mindenkinél bölcsebb diktátornak képzelet-álmodja magát. Estére belefárad az egyszemélyes világmegváltásba, lehiggadva hazatér, és békében álmra hajtja a fejét. (Körmendi Ferenc 1932-ben három angol könyvkiadó nemzetközi regénypályázatának nyertese, 1939-től Londonban, 1946-tól haláláig az USA-ban él, a BBC, majd az Amerika Hangja munkatársa. Ma elfelejtett magyar író.)

Faludy György: *A meztelen király*. Az író azt állítja, amit elmesél, *ó-firenzei* történet. A népe előtt láthatatlan ruhában meztelenül sétáló Pomádé király története sok nemzet íróját megihlette, a magyar író változatában a *fattyúk* nem látják a furfangos tákácsok által szőtt szövegből készült királyi díszruhát.

A három vándorló cimbor, mielőtt a fattyúkra hatalmas adót kivető király megtréfálására határozná el magát, békésen cseveg és iszogat egy nápolyi kocsmában. Politizálnak. Egyikük a királyság híve: „...ha a köztársaságot a sokak uralmának nevezik, úgy a királyság méltán jelenti az egyéniség uralmát. A republikák a viszályok és pártütések fészkei és folyómedrei az örök változékonyságnak, míg a monarchiák az örök állandóságot jelképezik.”

Társa a köztársaságért rajong, mert a „nagy hazugságok helyett apró igazságokra építi létezését, és jobban szereti a szabad szót a tekintélynél, a

bölcészetet a teológiánál, és a kenyeret a bíbornál”.

A harmadik, a legokosabb így elmélkedik: „az abszolutisztikus kormányformára nézve az a jellemző, hogy kevesen lopnak benne, de sokat, addig a demokratikus rendszert az jellemzi, hogy sokan lopnak benne, de keveset... én nagyjában nem látok különbséget zsarnokságok és köztársaságok között”.

Faludy György elbeszélésében ennyi a politika, s következik a meztelenül s peckesen városszerte sétálgató király, az ó-firenzei történet Boccaccio-ízű elbeszélése.

Európa, 1932. Lehet, hogy valóban ennyi, csak ennyi a különbség diktatúra és demokrácia között? Lehet választani, ha választani csak e két szélsőség között lehet?

Jobb vagy bal? A szerkesztő az író, publicista Lakatos Lászlót faggatja. A válasz egyszerű, közérthető, félremagyarázhatatlan: „Jobboldali irodalmat már láttam, de jobboldali írókat még nem. Mert mindenkor úgy volt, hogy a jobboldali lehetett felsőházi tag, képviselő, igazgatósági tag vagy kaszinótag, szóval valami tag, de író nem lehet, mert az író nem pártember.”

Összegabalyodtak Európában a fogalmak. Jobb- és baloldali diktatúrák. Jobb- és baloldali demokráciák. Jobb vagy bal? Diktatúra vagy demokrácia? A politika szörnyűségei elől menekülve 1939-ben hazáját elhagyni kényszerülő Lakatos László keserű jóvondölése: „...a sötétség új százada előtt állunk megint...”

Európa, 1932. Van, akit a jobboldali diktatúra rémképe a baloldali diktatúrák iránti rajongásba röpít. Van, aki úgy gondolja: diktatúra helyett legyen demokrácia, lehet az akár jobb-, akár baloldali. Kernstok Károly a *jobb- és baloldali kollektivisták* rémtetteitől félti az európai kultúrát. Baloldal? Jobboldal? Idejétmúlt, tartalmatlan kategóriák. „Generációnknak nincs aktuálisabb kérdése, a kenyérgondját kivéve, mint az, hogy vajon az európai ember társadalma merre fogja jövő üdvét keresni, ebből a felemás termelési rendszertelenségből hogyan lesz a kiút. A kollektívizmus kötöttségébe menekül-e, avagy a szabadságfogalmakat érvényesítő individualizmust verekszi-e ki magának?”

Nyolcvanöt éve Kernstok Károly nem tudhatta, hogy a bal- és jobboldali *kollektívizmus kötöttségébe menekülés* lehet éppoly romboló, embert pusztító politikai eszme, mint a bal- és jobboldali *szabadságfogalmat* (erkölcsi korlátok nélkül) *érvényesítő individualizmus*.

Márai Sándor: *Credo, anticredo* – ma már csak a Porond első számában olvasható az író tömör esz-

széje. Európa, 1932! Egy magyar írástudó hitvallása, aki felismerte és megértette, hogy sem a jobb, sem a bal, sem a diktatúra, sem a demokrácia, sem ezek politikusok boszorkánykonyhájában kotyvasztott bármilyen eszmekevercse nem hoz megváltást Európa népei számára.

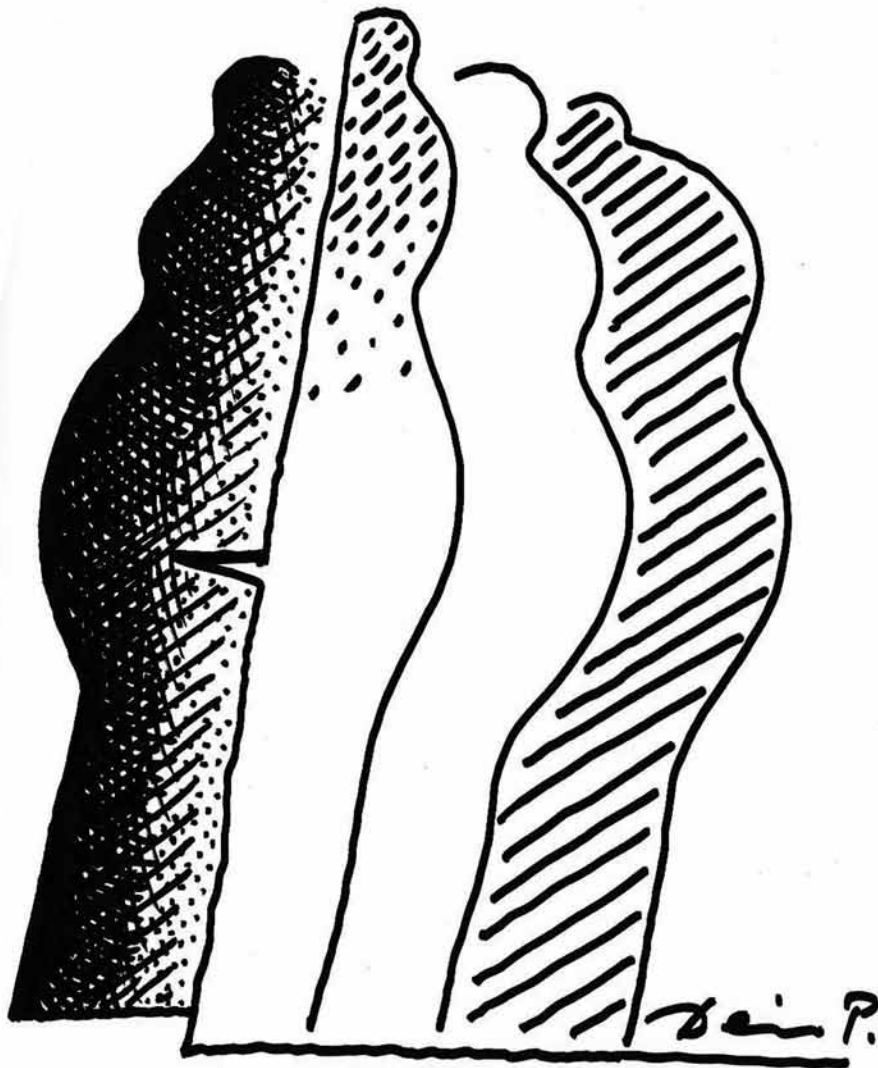
A tehetségben, a költészetben, az irodalomban, ezek megváltó erejében hisz, mert bármilyen mélyre süllyedünk, a kikaszálódásra, felemelkedésre, megtisztulásra mindig van remény.

Kernstok Károly: „Hol van a diktatúra kérelhetetlenségében az a lázító erő, amely Jézus Krisztus túlvilági víziójával vagy a mártírok alázatos passzivitásával lángra gyújtotta az elnyomottak fantáziáját?”

Lakatos László: „...az író fogja ismét átmenteni az embert a túlsó partra, s megint ő lesz az, aki a világgal és Istennel való összefüggéseit fönttartja”.

Megfogadom a múlt században élt bölcs magyar írók tanácsát. Hajnalig olvasom Márai Sándor *Szindbád hazatér* című regényét. Készülődöm a túlsó partra.

(*Utóirat*. Ha véletlenül valakinek kezébe kerül a Porond 1932. novemberi száma, érdemes a Szabó Lőrinc fordította Goethe-vers, a *Tengeri utazás* szövegét egybevetni, összehasonlítani a Szabó Lőrinc évtizedekkel később megjelent műfordítói kötetében – *Őrök barátaink I-II.*, Budapest, 1958, I, 89–91. – olvasható végső változattal. Valamit megsejthetünk a költészet megfejthetetlen titkaiból.)

A bábuk világából szeretettel köszöntelek!
2006 július 29-én Deim Pál

NOVOTNY TIHAMÉR

A vendégkönyv mint mobilgyűjtemény

Csorba Zoltán gyűjtőszervezőjéről

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

„A gyűjtemények sorsa, hogy az idő széthordja őket, mint szél a pernyét” – írta 1943-ban „a józanul melankolikus sorokat” Fruchter Lajos (1882–1953), akinek főleg a Gresham-kör és az École de Paris magyar művészeinek alkotásaiból kikristályosodó, kiváló gyűjteménye halála után valóban részeire hullott. S Ernst Lajos (1872–1937) tragédiával végződő életéről s a kifejezetten magyar vonatkozású „hungaricumainak” szétszóródásáról még beszélni is rossz fátum. „A trianoni békeszerződést, a tanácsköztársaság kikiáltását, a zsidótörvények kihirdetését, a német megszállást vagy a szovjet hadsereg bevonulását követő események szétdarabolták vagy alapjaiban változtatták meg az ország kulturális örökségéhez tartozó magángyűjtemények összetételét, státusát. Nem beszélve a vasfüggöny leeresztését követő időszak teljes értékvesztéséről, a műtárgyak ezerszámra történő pusztulásáról, az ezüsttárgyak és bronzszobrok beolvasztásáról, teljes berendezések tűzre kerüléséről” – foglalja össze a 20. századi magyar műgyűjtés tragikus történetét Einspach Gábor művészettörténész, igazságügyi festményszakértő a *Klasszikus magángyűjtemények Magyarországon* című magazin előszavában.¹ A szerző szomorú konklúziót fogalmaz meg: „többé nem rekonstruálhatóak eredeti ragyogásukban a kiegyezést követő évtizedek, a magyar műgyűjtés aranykorának világszínvonalú kollektói, az egykori Magyarországon volt műtárgyak nagyon fontos része végérvényesen kikerült kulturális örökségünkől”.² Majd eszmefuttatása végén felteszi a költői kérdést: „lehet-e hosszabb távon gondolkodni egy olyan országban, amelynek történelme során ötven éven te nullázódott le minden, rendeződtek át az erőviszonyok, cserélődött ki teljes egészében az uralkodó elit”.³

„A művész és a gyűjtő egyetlen s legfőbb öröme tehát az lehet, ha műkollektívájának sorsa, egyben maradása közgyűjteményi formában biztosítva van” – írtam valamikor Aknay János szentendrei festőművész és Szepessy László marosvásárhelyi gyűjtő termékeny együttműködésével kapcsolatban.⁴ Tehát a művek együttmaradására, együtt-tartására is találunk azért több legújabb kori ésszerű és nemes példát. Megemlíthetnénk Deák Dénes (1931–1993) gyűjteményét Székesfehérvárott, Patkó Imre (1922–1983), Radnai Béla (1891–1962), Vasilescu János (1923–2006) gazdag és kiváló kollektíváját vagy Kolozsvári Ernő (1934–1999) a klasszikus, a kanonizált modern, a kortársi és a naiv művészet minőségi darabjait egymásnak megfelelő anyagát Győrben...

Rác István (1922–2006) – aki jogászból lett gyűjtő, s akinek vezérével a folyamatos tisztítás, a kollektívásúrités volt – valami olyasmit fogalmazott meg e szervezővel kapcsolatban, amellyel feltétlen egyet kell értenünk: „minden gyűjteményben a gyűjtő akarva-akaratlanul önmagáról vall. Gyűjteményem se kivétel ez alól. A gyűjtemény magasabb színvonalon már alkotás, a gyűjtő indirekt módon fejezi ki magát benne, mintegy önarcképpé formálja. [A gyűjtő gyűjteménye] izgalmas szellemi erőfeszítésben fejlődik, s bár előbb-utóbb rendszerint szétesik, mégsem múló tett, hanem művészettörténeti tény.”⁵

Ilyen kis *művészettörténeti tény* Csorba Zoltán gyűjteménye is, amely persze terjedelmében még nem vetekszik az említett nagy elődök egyikével sem, legfeljebb csak nemes igyekezetében és tiszta szándékában sorolhatjuk e törekvések alá vagy mellé, de perspektívájában, minőségében és egyedi ötleteiben még okozhat számunkra számos meglepetést. Így, talán érdemes lesz megismernünk a testnevelő tanár tiszteletre méltó szervezőjével és gyűjteményével, amely keletkezésében és jelen állapotában inkább a művészek és műtörténészek magánkollektíváihoz hasonlítható.

Természetesen Csorba Zoltán sem született gyűjtőnek, bár a bajai származású anyai nagyszüleitől meggyőző kézügyességet örökölt – akik amatőr szinten ügyesen rajzoltak-festettek –, amelyet a nyíregyházi Pál Gyula (1928–1981) képzőművész rajzsakkörében igyekezett tökéletesíteni és kamatoztatni. Innen táplálkozva, biztatást kapva versenyt és pályázatot is nyert, de édesanyja hatására, aki ugyanitt testnevelő tanár és NB 1-es kosárlabdázó volt, inkább a sport felé fordult,

s ezzel a döntésével egy időre elnyomta magában a képzőművészet iránti vonzalmát. Később, amikor a három gyermeket nevelő szülei nyugdíjasok lettek (édesapja egykor matematika–fizika szakos tanárként tevékenykedett), Zoltán pedig elkezdte a Testnevelési Főiskolát, Nyíregyházáról Budapestre költöztek. A főiskola elvégzése után mint profi kosárlabdás az ország több pontján megfordult, s végül 2000-ben feleségével Szentendrén telepedett le, ahol hét évet töltött, és két gyereke született.⁶ A „festők városa” – Baja mellett – mindig is fontos, vágyott hely volt számára, amelyet már főiskolás korától kezdve, tehát a hetvenes évek közepétől vissza-visszatérően látogatott. Bár ebből az időszakból származik első aláíratott katalógusa (1977), s ez idő tájt ismerte meg Deim Pált (1932–2016), Szász Endrét (1926–2003), Urbán Györgyöt (1936–2011) és Gyémánt Lászlót is, még a nyolcvanas évek folyamán sem tudatosult benne, hogy ez a speciális érdeklődés egyszer majd komoly szenvedéllyé válhat az életében.

Ez a fordulat lényegében akkor következett be, amikor kiköltözött a vágyott Szentendrére, ahol Deim Pál segítségével és „atyai” pártolásával, közvetítésével bekerülhetett a helyi művészeti életbe, amelynek aztán ő is aktív közreműködője, sőt, a maga módján tevékeny alakítója lett. Ebben az időszakban egyszerre több vasat tartott a tűzben. Egyrészt a „festők városából” járt be tanítani egy zuglói középiskolába, ahol az igazgató hozzájárulásával megalapította a Suli Galériát, amely 2004-től három évig működött. Az egyik hónapban egy meghívott művész, a másikban a tanulók munkái kerültek a kamarateremnyi falakra. Az első kiállítók között természetesen ott találjuk Deim Pált, Farkas Csabát, ef Zámbo Istvánt, Balogh Lászlót és Aknay Jánost, majd Szurcsik Józsefet, Konok Tamást, Nagy Elődöt, Ghyczy Györgyöt stb.

Ám közben Szentendrén is irányított egy étteremben működő kortárs kiállítóhelyet, amelynek FaIn Padlágéria volt a becsületes neve, de itt csak a helyben lakó és alkotó művészek szerepeltek.

Nem csoda hát, hogy Csorba Zoltán kiállításszervező munkájának hamar híre szaladt, s egyre több alkotó kérte közreműködő segítségét tárlata megrendezéséhez. Így lett Gerber Pálnak kiállítása a budapesti MAZRT Galériában, Kontur Andrásnak az Art9-ben, Vojnich Erzsébetnek a bajai Vojnich-kúriában, valamint így kerültek munkák a közelmúltban elhunyt Szilárd Klára (1921–2017) hagyatékából a nyíregyházi Jósa András Múzeumba, illetve a bajai Nagy István Képtár modern gyűjteményébe, amelyeket a művésznővel baráti viszonyt ápoló gyűjtő válogatott – és sorolhatnánk...

De Csorba Zoltán nem egyedül az Izraelből hazatelepedett, kilencvenévesen még szobrokat hegesztő Szilárd Klárával került baráti kapcsolatba – akinek, hogy a szentendrei művészársadalom jobban megismerhesse és befogadhassa, 2006-ban egy rendkívül jól sikerült összejevetelt is szervezett a pismányi kertés házában –, hanem (amint említettem volt) legfőképp Deim Pállal, akivel a szó szoros értelmében családi hangulatú munkakapcsolatot ápol. Csorba nemcsak Deim műtermében, de a Paprikabíró utcai lakásában is gyakori vendég volt, és jó kézügyessége lévén fizikailag is sokat segített, dolgozott a keze alá nagyra becsült „mesterének”. Sőt, a két alkotó mellett Klimó Károllyal is hasonlóan mély és gyümölcsöző kapcsolatot létesített, amelyet a mai napig nagy becsben tart.

Csorba Zoltán tehát nemcsak kiállítás-szervezéseivel (eddig több mint negyvenet rendezett), de kiváló művésztanácsadói révén, s nem utolsósorban tehetségének, tanulékonyságának, nyitottságának, szorgalmának és segítőkészségének köszönhetően került a magyar művészársadalom, s ezzel mintegy a művek „birtoklásának” közelébe. Hiszen kellő anyagi háttér nélkül jóformán csak az alkotók jó szívére és adakozó kedvére hagyatkozhatott. De talán éppen ezen okoknál fogva olyan különlegesen személyesek, hogy ne mondjuk, egyénien egyediek a gyűjteményébe került műtárgyai, amelyek nemcsak az egyes életművekbe illeszkednek, de az alkotó és a gyűjtő viszonyát is jól tükrözik.

Mindezek mellett Csorba Zoltán gyűjteményébe sok műtárgy vásárlás vagy csere útján került, persze azzal a kitételrel, hogy „jókor volt jó helyen”, így a feltételeket ő szabhatta meg. Gyűjteményének széles merítésű festészeti és szobrászati anyaga teljesen kortárs, míg egyedi és sokszorosított grafikái között akadnak olyan klasszikus darabok is, amelyek például Székely Bertalan (1835–1910), Munkácsy Mihály (1844–1900), Mednyánszky László (1852–1919), Glatz Oszkár (1872–1958), Aba-Novák Vilmos (1894–1941) és Salvador Dalí (1904–1989) oeuvre-jéhez tartoznak.

Jelen pillanatban körülbelül ötven alkotó háromszáz műve szerepel a gyűjteményében, de mivel a lakásában csak a számára legkedvesebbeket rakhatja ki, s amúgy sem akarja rejtegetni birtokolt műveit, igyekszik egy-egy „tematizált” kiállításon bemutatni annak legbecesebb darabjait. Az

Art9 Galériában 2015-ben Deim Pál, 2017-ben Aknay János remekbe szabott műveit láthatta a közönség, s 2018-ban a hozzá legközelebb állókból tervez tárlatot az Artézi Galériában.

Végül, ám nem utolsósorban, nem számoltuk ide annak a vendégkönyvnek a lapjait, amelyet Csorba Zoltán nem kis leleménnyel mobilgyűjteményének nevez. Tudniillik e lapokon a mai napig majd kilencven egyedi vegyes technikával készült kortárs grafikai mű fogalmazódott meg.

A hordozható album, azaz a *mobilgyűjtemény* ötletét – azon túl, hogy felidézi az emlékkönyvek és a kiállítási vendégkönyvek személyre szabott „műfaját” – az a közös mű adta, amelyet a Suli Galéria első résztvevőivel (Farkas Csabával, ef Zámbo Istvánval, Aknay Jánossal és Balogh Lászlóval) készítettett 2005-ben az együttgondolkodás mementójaként az összecsengés jegyében. Mindenesetre eszébe jutott, hogy az előbbihez hasonlóan mindenkivel lehetne rajzoltatni valamit ebbe a könyvbe, akivel valamilyen fokon ismeretséget kötött vagy munkakapcsolatot létesített.

Az eddigi eredmény valóban lenyűgöző, s egyszersmind unikális is (az első két nem oldalszám szerint elhelyezett „bejegyzését” Deim Pál és Aknay János „ejtette meg”), ugyanis ez a könyv meglehetősen széles merítéssel fedi le a 20–21. századi kortárs magyar képzőművészet majdhogynem teljes keresztmetszetét. Egy-egy rajz vagy „festmény” nemcsak magát az alkotót jellemzi, de a gyűjtővel való viszonyát, a szituáció komolyságát, esetenként komikumát is jól ábrázolja. Az említettekén kívül a neveket sorolhatnánk a teljesség igénye nélkül: Bak Imrétől Bereznai Péterig, Bukta Imrétől Burai Istvánig (1951–2017), Fajó Jánostól feLugossy Lászlóig, Gaál Józseftől Gerber Pálig, Győrfy Sándortól Haász Istvánig, Hencze Tamástól Horváth Rolandig, Jovián Györgytől Kiss Zoltán Lászlóig (1949–2014), Koncz Andrástól Kováts Albertig, Kőnig Róberttől Kőrösi Papp Kálmánig, Lehoczky Krisztinától Méhes Lóránt Zuzuig, Nádas Alexandrától Nagy Gáborig, Orr Mátétól Palkó Tiborig, Regős Istvántól Soós Nóráig, Szikora Tamástól Tamás Claudiáig, Töttös Katától Varga Patricia Minerváig, Verebics Ágnestől Verebics Katalinig...

A Kortárs januári számába e vendégkönyv „mobilgyűjteményéből” válogattunk.

JEGYZETEK

¹ A kiadvány 2012-ben jelent meg az Art Today Kft. és az EDGE Communications Kft. ingyenes terjesztésében, 6.

² Uo, 6.

³ Uo, 6.

⁴ Aknay János a Szepessy László-gyűjteményben = NOVOTNY Tihamér, *A látható és a láthatatlan – Művészeti írások 2004–2013*, 2014, 329.

⁵ Uo, 60.

⁶ Később elvált feleségétől, és Budapestre költözött (a gyűjtő szíves közlése).

PÁL DÁNIEL LEVENTE (1982) Budapest

PÁL DÁNIEL LEVENTE

Idegenvezetés választott hazáimban

Már egy ideje írtam *Az Úr Nyolcadik Kerülete* című sorozatomat, amikor felhívott váratlanul egy régi egyetemi ismerősöm. Először is kérdezte, hogy vagyok, ugye, a nyolcadik kerületben lakom még, majd azt, hogy írom-e még a „nyóckert”, mert látja a Facebookon, hogy írom még. Kedvesen azt válaszoltam neki, hogy ha látja, akkor minden bizonnyal írom is még, ne aggódjon, és noha ma még egy sort sem írtam le, de azt már tudom, hogy holnap egészen biztosan fogok. Mondta, hogy ennek örül, mondtam, hogy ennek én is.

Majd elmondta részletgazdagon, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem nyári egyetemét szervezi a magyar nyelvért és kultúráért különösen nagy érdeklődést mutató külföldi vendéghallgatóknak. Gratuláltam neki, hogy talált munkát, és hogy úgy hallom, szereti is, amit csinál. Megköszönte, és a tárgyra tért végre: arra gondolt, hogy a sok hagyományos kulturális program és idegenvezetés között lehetne egy speciális idegenvezetés is, amit én tarthatnék a nyolcadik kerületben. Már fel is vetette a többieknek, ők támogatták a javaslatát, csak tőlem függ, hogy tudok-e és akarok-e ilyesmit vállalni a „nyócban”.

Arra gondolt, hogy a külföldi vendéghallgatók lássanak valami „szociót” is, ne csak az országimázst meg a történelmit. Mondtam neki, itt is van elég országimázs meg történelem, csak két utcával arrébb kell menni, hogy észrevegye az ember. Mondta, hogy akkor ugyanarra gondolunk, vállalom-e. Szabadkoztam kicsit, hogy egy idegenvezetés nem biztos, hogy az én műfajom, voltam már ilyen, de nem nagyon figyeltem, inkább csajoztam, vagy a sor végén kullogtam. Mondta, nem baj, ha csak a sztorijaimat mesélem el, azt is nagyon fogják élvezni, ha meg annál többet mutatok nekik, akkor ez egy „életre szóló benyomás” lesz majd mindenkinek.

Augusztus közepe táján, vasárnap délután került aztán sor az úgynevezett „szoció” idegenvezetésre. Előtte elolvastam pár könyvet a kerület történelméről, nézegettem régi fotókat, videókat, régiségeket gyűjtő blogokat, hogy ne csak az én sztorijaimra kerüljön sor, hanem lelkük és szellemük minőségi szórakozással történő pallérozására is. Negyvenfokos hőség tombolt, izzott a beton, elfolytak rajta az emberek.

A séta az Astoriától indult, a Burger King elé beszéltek meg a randevút. Két perc késéssel értem oda, félszáz lány várt rám. Ismerősöm vidáman szaladt elém, hogy olyan jól sikerült meghirdetni a programot, másfélszer annyian jelentkeztek, ezt elfelejtette megírni előre, de, ugye, nem baj.

Végignéztem a miniszoknyákon és forrónadrágokon, a hosszú combokon, az alig begombolt ingeken, a bikinifelsőkön és falatnyi kis topokon, a kisportolt, izmos hasakon, a kiengedett hajzuhatagokon, a napszemüvegek mögül érdeklődéssel pislogó macskaszemekon, a forróságtól enyhén megnyíló nyálliános ajkakon, a vízzel felfrissített, libabőröző, formás karokon, és mondtam, hogy dehogy baj, a nyolcadik kerület dzsungelébe megyünk.

Kifelé mosolyogtam, befelé vakargattam a fejemet, hogyan is lesz ez. Itt még hagyján, de innen pár saroknyira még a bundába öltözött csoroszlyák után is füttyögnek, nemhogy több mint félszáz kívánatos fiatal lány után. De ha őket a „nyócker” meg a „szoció” érdekli, kezdjünk bele, úgyis az lesz, aminek lennie kell.

Elindultunk a Múzeum körúton, a Museum Café a kortárs magyar irodalom számos hajnalig tartó ivászatának volt színhelye, a Múzeum Kávéház és Étterem pedig az előző század megannyi irodalmárának volt törzs- és találkozóhelye. „Ahol Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes hánytak száz éve hajnalban csatakrészezen, ott ma márványtábla őrzi emléküket, ahol mi hánytunk ugyanabban a napszakban, ha lehet, náluk is részegebben, ott majd száz év múlva fognak alkalmasint emelkedett lélekkel koszorúzni nagyságunk márványtáblái alatt” – mondtam nekik, bólogattak, jegyzeteltek, mentünk tovább.

Végigmentünk a Bródy Sándor utcán: Nemzeti Múzeum, Olasz Intézet, Magyar Rádió, 1956 és 2006, Festetics Palota, Jókai Mór és Laborfalvi Róza hajdani lakhelye, nyugatosok, majd a Curry House a Bródy és a Horánszky utcák sarkán, ami még pár éve is a környező egyetemekre járó kortárs fiatal és kevésbé fiatal irodalom kedvelt helye volt, híres aláírófalával együtt. Pár éve bezárták, és csak néhány fénykép háttérében látszik a nevezetes fal – rajta egyszerűen mindenkinek az aláírásával, aki akkor számított, meghatározó alak volt –, aminek méltó helye nem a tisztasági festés alatt, hanem a Petőfi Irodalmi Múzeumban lenne. Aztán Gutenberg tér és a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egylete által 1907-ben átadott szecessziós stílusú Gutenberg-otthon. Majd a József körút, zebra, és az egykor hírhedt, ma már kellemes nagycsaládos hesszelgetésekre is kiválóan alkalmas Rákóczi tér. Meséltem nekik, hogy a nyolcvanas években, amikor erre villamosoztunk, édesanyám mindig befogta a szememet, ne lássam a strichelő lányok közszemlére tett erkölcstelenségét. De ma már más világ van, új metró, felújított vásárcsarnok, a szökőkútban pancsoló csurdé gyermekek, kutyasétáltatók és korrekt kis éttermek. Én meséltem, sztorikat és anekdotákat vegegyesen, a lányok szorgalmasan fényképeztek és jegyzeteltek.

A Rákóczi tér és a Déri Miksa utca sarkán aztán a földre mutattam, hogy nézzék csak, eddig tart a térburkolat, itt kezdődik a beton, innentől kezdődik a túravezetésnek az a része, amire ők tényleg jelentkeztek, legyenek szemfülesek, ne füttyögjenek vissza, lehetőleg figyeljenek egymásra, sehová be ne menjenek, satöbbi.

Mentünk tovább – Déri Miksa utca, Nagyfuvaros utca, Mátyás tér –, a lányok kókadoztak a tűzforró betonon, mélán pihegtek, izzadtak rendesen, a testükre tapadt könnyű nyári ruha még jobban kiemelte formás mellüket, combjukat, hasuk és hátuk szép ívét, gyöngysorba rendeződött a víz álmos kíváncsisággal nyújtogatott szép ívű nyakukon.

Végigmentünk a kihalt Déri Miksa utcán, majd a Józsefvárosi Szent Kozma Egészségügyi Központnál jobbra fordultunk a Nagy Fuvaros utcába, sűrű lombú fák vetettek árnyékot pihegő hangulatunkra. A tizennyolcas számú házzal szemben újra megálljt intettem nekik, két dologra szerettem volna felhívni a figyelmüket. A házra mutattam, és kérdeztem, mit látnak. Az egyiket azonnal kiszúrták, nem volt nehéz: „E ház helyén állt az az épület, ahol életének utolsó éveiben dolgozott Nemessányi Sámuel Félix (1837–1881) világhírű hegedűkészítő mester” – állt a szemmagasságban a falra erősített decens kis márványtáblán.

Nemessányi Sámuel Félix elszegényedett felvidéki nemesi család gyermekeként tizennyolc évesen Pestre költözött. Noha apja üvegfújónak szánta, őt a fa megmunkálása és restaurálása jobban érdekelte. Előbb műbútorasztalosnak tanult, majd az európai híró Schweitzer János és két tanítványa, a pesti Zach Tamás és a prágai Sitt Antaltól tanulta ki a hangszerkészítés és -restaurálás művészi mesterségét. Ezt követően Szegedre költözött, ahol feleségül vette a városi székesegyház orgonistájának lányát, Boldizsár Annát. Műhelyét már ekkor, huszonöt éves korában elhalmozták megrendelésekkel, neves muzsikuskok, zenetanárok, cigányzenészek és műkedvelők egyaránt

jártak hozzá. Szélsőséges életmódja miatt viszont képtelen volt magának és egyre csak születő gyermekeivel bővülő családjának tisztos, nyugodt polgári életet kialakítani: szórta a pénzt, rendszeresen ivott, barátainak kölcsönzött kisebb-nagyobb összegeket, majd belevetette magát a munkába, hogy aztán újra a kicsapongásainak szentelhesse éjszakáit és másnapos nappalait. Szenvedélyes életmódját gyakran hasonlítják Bartolomeo Giuseppe Antonio Guarneri del Gesùéhoz, aki a 18. század első felének Itáliájában Antonio Stradivari legnagyobb riválisának számított, ha hegedűkről volt szó – az egy lapon emlegetést nemcsak életében kapta meg Nemessányi, korai halála után számos hangszerét egyszerűen áthamisították del Gesù-hangszerré, így többszörözve meg azok piaci értékét. „Nemessányi a romantikus művész archetipusa: amikor elfogta az ihlet, kizárt mindenkit a műhelyből, szakadatlanul dolgozott, miközben a kintiek csak éneklését, füttyörészését hallották. Még a családtagjait sem engedte be, a lázas tevékenység eredményeként jöttek létre a legnagyobb Nemessányi-hangszerek. Utána hetekig nem dolgozott, kezébe se vette a szerszámokat” – írja róla Domonkos Máté *Nemessányi Sámuel, a fenomén* című rövid életrajzi cikkében.¹

A másik dolgot az istennek sem akarták észrevenni, átmentünk az utca túloldalára, én kíváncsian néztem rájuk, ők meg a falra, ilyen közről sem látták, ami ott volt a szemük előtt. A falhoz léptem, és végighúztam mutatóujjamat a falba erőszakosan karistoltszavakon. Kérdeztem, látják-e, mondták, látják, graffiti. Mondtam, dehogyis, nem fújták, hanem vésték. Akkor vésett graffiti, vágta rá az egyik lány. Mondom, nem, nem, dehogyis, hanem átokfal.

Az átokfalak olyan odaszokással kialakuló falfelületek, melyekre a helyi lakosok felvésik fontos közlendőjüket – kezdtem bele. Nagyjából olyanok, mint a Facebook vagy más közösségi oldalak „üzenőfalai”: a mikroközösségben élő egyes felhasználók ide írják ki, ha történt velük valami jelentős, ha szerelmesek, ha összeházasodtak, ha szakítottak, ha valakit meg akarnak ölni, vagy ha valakinek vagy az egész családjának azt kívánják, hogy a rák egye meg. Ide felvésik, ezzel egyrészt szándékuknak a nyilvánosság előtt hangsúlyt adnak, másrészt pedig értesítik ugyanezt a nyilvánosságot szándékuk komolyságáról. Aztán másnap reggel a piacolni vagy csak téblábolni induló helyi pletykászok leolvassák az új feliratokat, és nélkülözhetetlen közvetítésükkel szét is reppen a hír a környéken. A bárki által elérhető, olcsó mobil internet elterjedése előtt ezeken a kiválasztott faldarabokon rendkívül aktív élet zajlott, manapság inkább már mindenki a telefonjába pötyögi, amit fontosnak érez, ezeket az átokfalakat és emléküket pedig fokozatosan eltünteti a kerület épületeinek rehabilitációja.

Lefordítottam nekik néhány kibogarászható szót és mondattörmeléket, a lányok lelkesen lefotózták minden irányból a falat, majd elindultunk a Mátyás tér irányába.

A szépen felújított park mellett megint megálltunk, elővettem az ide vonatkozó jegyzeteimet, illetve Romano Rác Sándor *Cigány sor* című éles megfigyelésekkel gazdagon felnyesegetett önéletrajzi könyvét. Az 1971-ben harmincegy éves szerző így írta le hatvannyolc évesen, hogyan ismerkedett meg (egyik) leendő feleségével: „Rendszeresen látogattam Pesten élő nagybátyámat, s beszélgetés közben persze mindig szóba került, hogy ideje lenne meg-nősülnöm. Mígnem egyszer azzal fogadott: – Tudok neked egy rendes lányt! Valójában a felesége, Mancsi találta a »rendes lányt«. Ez a Diósjenőn élő távoli rokona már huszonöt éves volt, én harmincegy: mindkettőnknek körmünkre égett a házasodás. A lányt – nyilván célzatosan – sebtében felköltöztették Pesten élő nagybátyjához, a Mátyás tér 12-be, itt ismertem meg. Korábbi nőismerőseim mind könnyen adták magukat, ő viszont szemérmes volt és tartózkodó, ami nekem akkor nagyon tetszett.”²

A polgári és egyházi esküvő után az ifjú pár beköltözött a Mátyás tér 12.-be, az ekkor már nagybögön játszani tanuló harmincas szerző pedig bekerült a budapesti tősgyökeres cigányzenészek világába. Álltunk az egykor szebb napokat látott, hajdani szépségét még kitartóan őrző piszkossárga háromemeletes házzal szemben, néztük az éppen hogy berácsozott földszinti üzlet- vagy műhelyhelyiségek semmitmondó elejét, kíváncsian vártuk, hátha megnyílik az odatákolts zöld fémkapu lifegő szárnya: csak egy pillanatra hátha bepillanthatunk a ház éhesen korgó gyomrába. Meséltem a lányoknak, kókadozva figyeltek, én pedig azt szerettem volna, ha megelevenedik előttük az az évtizedekkel ezelőtti világ, ami nekem is csak a fantáziámban élt: visszarepülnek az időben a hetvenes évekbe, hallják a kiszűrődő hegedőszót, felforrósodik álmoskás vérük, csillogni kezd a szemük, ringani a csípőjük...

Ehelyett azt éreztem, hogy a lányok közé beavázkodik az unalom. Megfordítottam hát őket, terelgetni kezdtem a forróságtól rezgő levegőben lassan himbálózó alakjukat a tér egyik sarka felé. Ahogy a járdaszegélyhez értünk, várni kellett, előremutattam, hogy nézzék csak azt a félig házból, félig üveg-ből és valamilyen szintetikus lapokból lépcsőzetesen összeillesztett épületet. Ők nézték. És jegyezzék meg jól, emeltem fel a tollamat – mintha mutatóujjam lett volna –, mert abban székel a magyar irodalmi táalentum legtöbb valamirevaló koponyájának szövegterméke. A Magvető, az Athenaeum, a Corvina és Manó Könyvek – mind könyvkiadók – vannak oda bezsúfolva, ott adják ki Esterházy Pétert – akkor még élt az öreg –, biztos hallottak róla – nem hallottak, bólogattak –, Kertész Imrét, aki még Nobel-díjat is kapott – róla sem hallottak, de a Nobel-díjról igen, bólogattak hát –, Bartis Attilát, Bodor Ádámot... – róluk sem, nem is bólogattak, átmentünk az utcán.

A túlsó oldalon egy pillanatra a Dankó utca felé pillantottam, mintha megsédültem volna a kiszáradástól. Valamit még mondani akartam, azt hiszem, de ahogy megfordultam, inkább visszaszívtam gyomorig a szót, láttam a lányok megriadt tekintetét, hogy hátha arra megyünk, és jön a következő előadásom – árnyékban vagy napon, az már teljesen mindegy volt – a kortárs magyar irodalom nagyjairól és remekműveikről. Két szempillantásig sem néztem arcuk lefittyedését, ennyit nem ér az irodalom, mentünk a másik irányba.

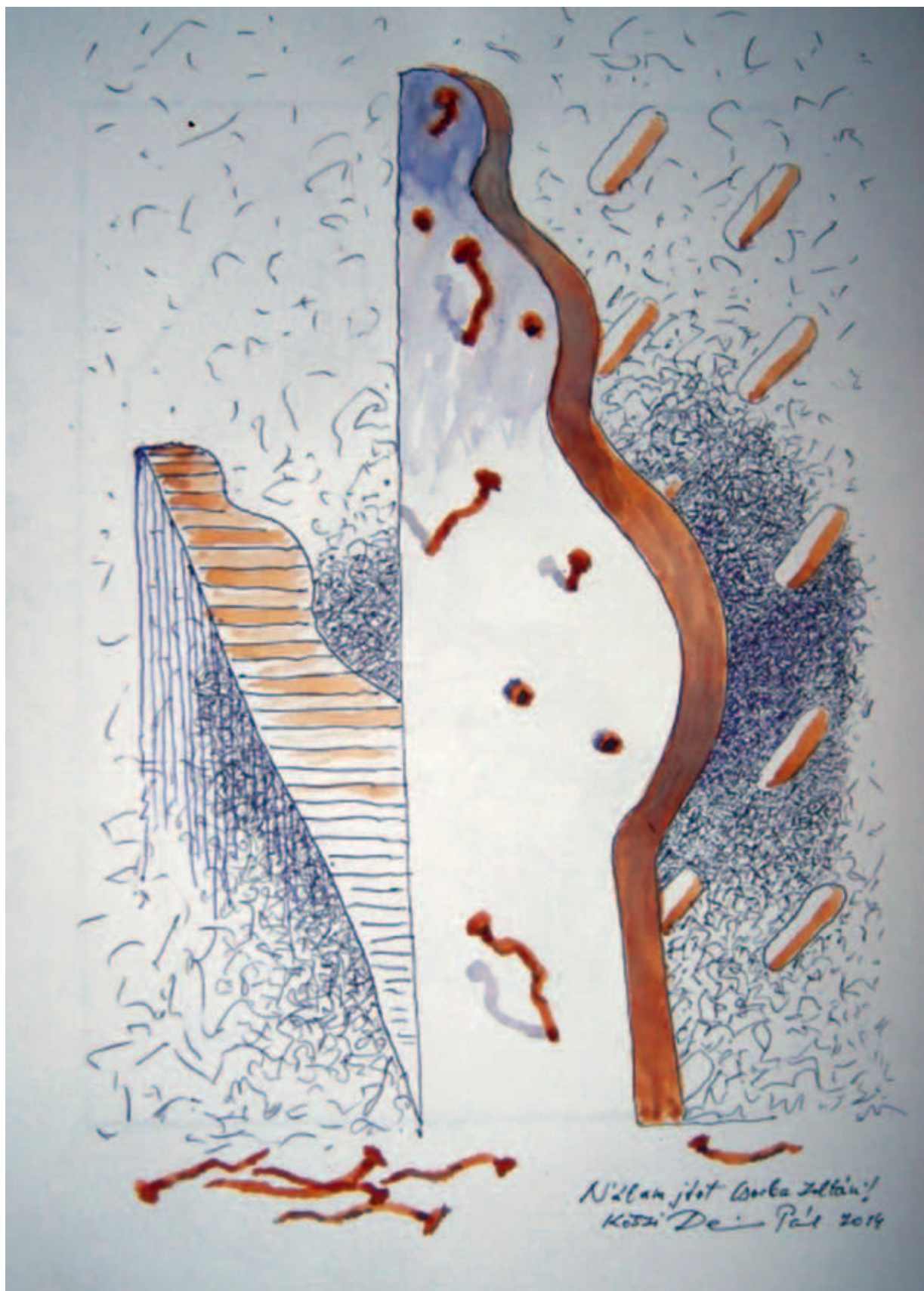
Szinte libasorban lépkedtek utánam a fal keskeny árnyékában, be a Tavaszmező utcába, majd befordultunk a sarkon. A Koszorú utca soha nem volt szép, de most még fel is túrták – talán macskakő volt itt azelőtt –, egy merő homok volt az egész, fújta a szemünkbe, ahogy a lassan zötykölődő autók felverték mellettünk. Mondtam nekik, hogy tessék, szociót akartak, itt van a szoció: falu a város közepén, még betonozás sincsen, itt fotózzanak. És fotóztak is, én azt hittem, az utcát meg azokat a házakat, ahol talán még a folyosó végén van a közös vécé, nem a lakásokban egyesével – pár évvel korábban legalábbis még így volt némelyikben.

Ők pedig egyre lelkesebben fotóztak, mutogattak a hátam mögé – velük szemben álltam, az utcának hátat fordítva –, és kérdezték, hogy szabad-e közelebb menniük, odamehetnek-e. Megfordultam, és az imént üres utcán, ahogy visszaült a földre a felvert finom szemű homok, két fiú alakja bontakozott elő. Az egyik földszintes vidéki ház kapualjából jöttek ki. Mezítláb álltak a forró homokon, térdig érő színes bermuda nadrág volt rajtuk, felül félmeztelenek voltak, kezükön pedig bokszkesztyű. Megálltak az utca közepén, csináltak pár guggolást, majd táncolni kezdek egy képzelni kívánt kör ívén egymással szemben. Előbb csak a levegőbe ütögettek kisebb sorozatokat, majd egymás kesztyűjére. Aztán eltávolodtak egymástól, egy pillanatig farkasszemet néztek, és egy, csak számukra hallható gongütésre egymásnak estek. Hol taktikusan csépeltek egymást, ruganyosan átlendülve védekezésből támadásba

Szentendre, 2017. 01. 12.
Csorba Zoltánalé barátságai:

Zoltán

DEIM PÁL, Nálam járt Csorba Zoltán, 2014

◀ BEREZNAI PÉTER, Cím nélkül, 2017

és vissza védekezésbe, hol köröztek kesztyűik közé rejtve arcukat, lesve a másik apró rezdüléseit a résen keresztül.

Közelebb mentünk, előbb félénkebben félkörbe helyezkedve, majd amikor a két fiú megállt, és harci kiáltásokkal elkezdett integetni nekünk, már bátrabban kört formáztunk körülöttük. Az ablakokba lányok és fiúk könyököltek, néhány kis gatyás gyereket kiültettek a forró párkányokra, az ajtók és kapuk kinyíltak, kidugta fejét a környék az utcára. A fiúk hergették egymást és kacsingattak a lányok felé, lányból pedig épp volt bőven a körben, voltunk, ugye, ott vagy hatvanan – engem nem számítva csak lengén öltözött, az izzadságtól testükre tapadó ruhában mozgolódó, izgatott külföldi egyetemi vendéghallgató lányok. Tapsolni kezdtek, sugdolózni, a két fiú pedig csillogó szemmel ütötte egymást. Összeakadtak, szétugrottak, és ahogy néztek a másikra vad vicsorgással, kezük fel-le mozgásával biztatták a lányokat, nekik szurkoljanak.

Álltunk ott vagy öt perce, mikor az egyik fiú felemelte a kezét, jelezte, hogy ebben a melegben neki ennyi elég volt a sportból a tűző napon, a lányokra nézett, és mutatta, hogy inna valamit, az egyik lány elérte azonnal, lecsavarta a kupakot, és a fiú szája fölé emelte másfél literes ásványvizes palackját. Úgy öntötte adagolva, hogy a fiú szájába is jusson, fejére is, és hadd csurogjon le a maradék izzadságtól pempős homokkal borított izmos férfitestén. A másik fiú sem volt rest, a másik irányba fordult, és mutatta, hogy ha nem kap egy korty vizet, menten szomjan hal itt helyben. Ugrott is három lány, egymással versenyezve, az egyik itatta, a másik a fejére spiccelt kulacsából, a harmadik meg széles vállaira öntötte a vizet, ábrándos tekintete követte az összeálló kis patakok útját egészen a rózsaszín-neonzöld pálmamintás gatyá derékgumijáig.

A többiek fotóztak, kurjongattak, biztatták egymást, elfeledkeztek melegről és fáradtságról, akartak ebből a mulatságból még amennyit csak lehet. Az egyik megfogta a kezemet, pusztit nyomott az arcomra, és azt mondta, köszöndve az ő betűk ejtésével, hogy „koszonom”. És ahogy elvesztem sötét szemének hunyorításában, tudtam, hogy a jó utat választottam, amikor sarkon fordultam a szépirodalom utcájának torkolatánál, és inkább erre indultam. Minden lehetséges értelemben.

A bokszoló fiúk felfrissültek, szélesen mosolyogtak, bejelölték magukat a lányok telefonján a Facebookon, és ahogy jöttek, meglepően hirtelen, úgy el is tűntek az egyik kapubejáróban, mintha meg sem történtek volna. Az utcafrontra kitelepülő nép is visszahúzódott az ablakokba, kapuk mögé a belső udvarokba, a kis gatyás gyermekeket beszedegették a forró párkányokról, majd lehúzták a redőnyöket, visszarántották a sötétítőfüggönyöket.

Kikísértem a lányokat a Baross utcára, átmentünk a zebrán, a lányok egy emberként vetették magukat a tízemeletes lakótelepi ház tövébe tákolt könyvszerkezetű zöldségessátor termékeire. Ki voltak éhezve, válogattak a lédús gyümölcsök között, megvesztek a szomjúságtól, egymás kezébe adogatták a hűtőből a félliteres szénsavas üdítőket, mállasztotta szépségüket a nyári nap tüze, kifosztották a jégkrémes rekeszt is. Majd felraktam őket a buszra, ennyi elég volt a „szocióból”, meg az „életre szóló benyomásokból”. Még integettem nekik, ahogy távolodott a busz, aztán sarkon fordultam, és egyszer jobbra, majd egyszer balra fordulva elindultam lassan hazafelé: ez az én otthonom, ez az én választott hazám.

JEGYZETEK

¹ http://fidelio.hu/klasszikus/2011/08/19/nemessanyi_samuel_a_fenomen/

² Romano Rácz Sándor, *Cigány sor*, Osiris, Budapest, 2008, 80.

BUDA ATTILA

A befogadás kínjai

A Kortárs első száma – mielőtt még megjelent volna

BUDA ATTILA (1953) Budapest

Az első szám minden szépirodalmi folyóirat életében különleges. Ezekben lép először a nyilvánosság elé az a szerkesztő, az a szerkesztői kör, amelyik a továbbiakban az egyes számok esztétikai tartalmáért – diktatúrákban a politikaiért is – felelősséget vállal, a folyamatosságot megteremti, a szerzőket megszervezi, az olvasóközönséget biztosítja.

Az orosz tankokkal érkező új hatalom az előtte álló egyik központi feladatnak tekintette a sajtó egyetlen kézbe való visszaszerzését és megtartását, amivel egyébként követte a Rákosi-korszak sajtóirányítását, még akkor is, ha később az értelmiség megnyerése érdekében tett némi engedelmeket. Irodalmi lapok megjelenésének felújítására, új lapok alapítására ugyanis már 1956 végén történtek kísérletek, ezek a kezdeményezések az írók részéről indultak. Legelőször a november 2-a után szünetelő Irodalmi Újság újbóli megjelenését már a hónap közepén tervezték, ami feltehetően a Nagy Imre elképzeléseihez való ragaszkodás miatt maradt el. December 5-én, alig egy hónappal az orosz csapatok bevonulása után, Erdei Sándor, Erdei Ferenc öccse, miután az Írószövetség őszi közgyűlése ismét főtítkárrá választotta, kérvényt intézett Siklói Norberthez, aki akkor a Minisztertanács Titkárságának sajtóosztályát vezette sajtóügyi kormánybiztosként. Ebben az Írószövetség korábbi lapjainak megjelenését kérte, illetve javaslatot tett újabbak kiadására. Későbbi emlékezések, naplók más kezdeményezéseket említenek 1957 elején. Nemeskéri Luca Lengyel Balázs Magyar Orfeusz című megíúsult laptervét járta körül.

Az írói tervek mellett az erőre kapó régi-új hatalom maga is ambicionálta a neki tetsző irodalmi lap/lapok létrehozását, mivel kiegyezést akart, igaz, a maga által hozott szabályok alapján. December elején Mesterházi Lajos (párt/kormány)-megbízásból hozzá is kezdett egy hetilap szerkesztéséhez, de reménybeli szerzői a hónap végére mind visszavonták beleegyezésüket. Az irodalompolitikába decemberben és januárban ugyanis még csak a retorziók fértek bele, maga az irodalom, az irodalmi élet – Ständeisky Éva találó szavaival – „átmenetileg az önkéntesekre maradt”, akik az év elején engedélyt kaptak egy lap alapítására, olyanra, amelyik biztosítja a kultúra aktuális híreinek szolgáltatását, mellettük új irodalmi alkotások közreadását is – mindkettőt természetesen a konzolidáció érdekében. A lapcsinálók – Bölöni György, Goda Gábor, Illés Béla, Rideg Sándor, Sándor Kálmán és Tolnai Gábor – ortodox kommunisták voltak, 1948 után a hatalom támogatói, a kommunista vezetésű népfrontos elképzelések ellenzői. Jellemző, hogy néhányuk mikor került előtérbe a Kortárs kezdeti időszakában is, s ez mutatja némiképp az MSZMP-n belüli hatalmi viszonyokat, illetve a semlegesítésükre irányuló törekvést is. A felsoroltak tervezték és valósították meg az Élet és Irodalom című, két-, majd egyheti megjelenésével a havi- és a napilapok közti periodicitású országos terjesztésű irodalmi lapot, amelynek első száma szimbolikus dátumú napon, 1957. március 15-én került ki a nyomdából.

A Kortárs első száma viszont nem megszokott módon került az olvasók elé. Terve valamikor 1957 elején vetődhetett fel, miután a kádári belpolitika a közvetlen hatalommegragadás, tehát november eleje után, a pacifikálás során a korábbi marxista hegemonia helyett népfrontos alapon kezdte meg az ország – benne a kultúra s részeként az irodalom – szanálását, ezzel újabb értelmiségi rétegek lojalitását megcélózva. A kezdeményezés tehát a hatalom felől érkezett. Ámde 1956 végén és január–februárban erejük még kizárólag a közvetlen rendteremtésre tellett, ezért az irodalmifolyóirat-alapítást ugyancsak a forradalom után egyedül állva maradt, az október végi napokban és előtte sem kompromittálódott, a kádári elképzelésektől is balra álló írókra tudták alapozni – akik természetesen erre a feladatra is önjelölten tartottak igényt. Mintának a Csillagot tekintették,

Részlet a 2018 elején megjelenő Kortárs-monográfiából.

CSORBA ZOLINK barátsággal szavakkal emeltem el. Zámbo Istvánnal
BOMBÁZÓ DINNYESZELET

ef ZÁMBÓ ISTVÁN, Bombázó dinnyeszelet, 2011

Lolinnak, páinte megbeámlással, és keretettel

2008 02 10

Páljános Ervin

s mintegy annak folytatásaként egy ahhoz hasonló havilap kiadását is tervbe vették. Csakhogy a népfrontos (szerkesztés) elv(e) a párvezetés különböző érdekcsoportjai között nem rendelkezett általános elfogadottsággal, ennek következtében néhány hónapig, amíg a belpolitikában nem vált nyilvánvalóvá, hogy nincs visszatérés a Rákosi képviselte gyakorlathoz, sajátos ex lex, a magyar sajtótörténelemben egyedi állapot alakult ki: 1957 tavasza és szeptembere között legalább fél évig a Kortárs szerkesztése úgy történt, hogy arról a nagyközösség nem tudott, habár volt kinevezett szerkesztősége, főszerkesztője, voltak kéziratok, rovatfelelősök – nekik hónapokon keresztül csak a politikai kívánalmaknak kellett és akartak megfelelni, míg aztán a balosnak számító főszerkesztőt el nem távolították, és egy, a kádári szándékoknak jobban megfelelő – de ugyancsak körön belüli – szerkesztővel szeptemberben, elég gyalázatos külsőben meg is jelentették az első számot.

A bemutatkozó lapszám anyagát az első kinevezett szerkesztőség az év első hónapjaiban kezdte összegyűjteni – több ismert névtől közleményt kérve –, s még az Élet és Irodalom első számának megjelenése előtt hírt adott megjelenéséről a napisajtó. Az akkor Népakarat néven megjelenő Népszava március 9-i számának negyedik oldalán ugyanis a következő néhány sor olvasható:

„Újabb irodalmi folyóirat jelenik meg

Kortárs címmel új irodalmi folyóirat jelenik meg – Földeák János szerkesztésében – április hónapban. Földeák János a következőket mondotta az új irodalmi lap terveiről:

– Azt szeretnénk – és író társainkkal folytatott megbeszéléseinkből már biztosítottnak látszik –, hogy a Kortárs fóruma lehessen a haza szocialista társadalmi rendjét segítő és a dolgozó nép érdekeit védő minden írói és költői kiállításnak, hűséges tükrévé váljék irodalmunk hangban és formában is kifejeződő gazdagságának és színességének.

Az új lap havonta egyszer jelenik meg, csaknem 200 oldal terjedelemben.”

Ekkor már elég kézirat állt a szerkesztőség rendelkezésére, ahogyan az egy ügynökjelentésből kiderül: B. Nagy László ugyanis, aki kritikus volt a lapnál, azt mesélte, hogy az április elején megjelenő számba olyan szerzőket sikerült megnyerni, mint Németh László, Tamási Áron, Kassák Lajos és Szabó Lőrinc. Március végén Veres Péter is a szervezés alatt álló lapról írt egy magánlevélben. Április másodikán azonban a Népszabadság egy álhírt jelentetett meg az első számról – egészen pontosan egyes szerzők korábbi viselkedését álcímekkel kifigurázva. Ma már kideríthetetlen, hogy emögött valóban egyszerű (áprilisi) írói tréfa rejtezett-e, vagy az ideológiai szigor lazításával egyet nem értő pártvezetés tagjai inspirálták a rövid közleményt; mindenesetre hiába igyekezett tisztázni a helyzetet másnap az Esti Hírlap és a Népakarat is, az MSZMP-n belüli pozícióharcok átterjedtek a még meg nem jelent lap első számának tartalmára.

A Népakarat április 3-i kishírének dokumentumértékét az adja, hogy szerepelnek benne a Földeák János szerkesztette első szám szerzői; a névsort érdemes összevetni a szeptemberi első szám szerzőgárdájával – négy hónap alatt a szerzők mintegy kétharmada kicserélődött.

A tervezett folyóiratról Jevgenyij Dolmatovszkij szovjet költő, akit 1957 tavaszán irodalompolitikai feladattal – a népi írók megnyerésének óhajával – küldtek Budapestre, április 9-én jelentést küldött Georgij Alekszandrovics Zsukovnak, aki akkor a Pravda főszerkesztő-helyettese volt. Beszélt Földeák Jánossal, s tőle hallotta, a párt a lapot azért alapította, hogy a megtévedt írók lehetőséget kapjanak hibáik kijavítására. Az Élet és Irodalom szerkesztőségében viszont azt mesélték Dolmatovszkijnek a Kortársról, hogy az az „ellenforradalom újabb támasza” lesz.

Kállai Gyula, aki 1957 tavaszán az első számú művelődésügyi megbízott, májustól miniszter volt, április 19-én a Népakaratban néhány héttel korábban közölt szerzői névsor láttán a Kortárs megindítása ellen foglalt állást – vagyis amíg a Bölöni György főszerkesztésével megjelenő, kommunista írókat tömörítő, a rendcsinálás egyik eszközeként kiadott Élet és Irodalom szabad utat kapott, a népfrontosnak szánt Kortárs első számát halasztani kellett. Kállai érvelése szerint azért, mert pesszimista és kétértelmű írások nem jelenhetnek meg egy nem kommunista írókat is megszólaltatni akaró lapban: „Inkább egy irodalmi lapunk legyen, de annak szerkesztését tudjuk biztosítani”. Április 22-én Dolmatovszkij, miután beszélt Kállai Gyulával többek között a Kortársról is, következő jelentésében ezt írta: „A folyóiratot visszatartották. Olyan anyagok vannak benne, mint Szabó Pál cikke, amelyben ez áll: »október 23-a az a nap, amikor a vésszesen megállított magyar történelem szétrobbantotta az akadályokat« ... »október 23-át nagyon könnyű ellenforradalomnak

nevezni. Ha pedig könnyű – akkor helytelen. Amennyiben helytelen – ezt el kell vetni« ... »A meggyalázott nemzeti önérzet nem tudott tovább tűrni«. B. Nagy László ezekről a kulisszák mögött zajló eseményekről természetesen semmit sem tudott, ezért egy hónappal később azt újságolta az úgynöknek, hogy Szirmai István, a Tájékoztatási Hivatal elnöke magához kérte az első szám anyagát, a prózát úgy-ahogy rendben lévőnek találta, a lírát viszont túl pesszimistának, főként Lányi Sarolta verseit, helyettük a lapba Illés Béla bevonását javasolta. Feltételezhetően ez a közvetített, Kállai Gyulától származó igény okozta a változások egy részét a szerzők névsorában. A szerkesztőség tagjai, köztük B. Nagy és Szeberényi Lehel emiatt attól tartottak, hogy ha ezen a cserén túl még több hasonló kívánság érkezne, akkor esetleg Németh László és társai visszavonnák az írásaikat. Földeák János – a virtuális szerkesztőség első embereként – ekkor vidéken pihent, mindent neki kellett csinálni – panaszkodott B. Nagy az úgynöknek. Hogy megfeleljen Szirmai István kívánságának, a baloldali vonal erősítésére írást kért Rideg Sándortól. De mindezzel együtt már csak két-három hét kell a Kortárs megjelenéséig, reménykedett májusban. A bár működő, de a nyilvánosság előtt láthatatlan szerkesztőség éléről Földeák Jánost hamarosan el is mozdították, ami szintén B. Nagy László és a rá állított úgynök beszélgetéséből derül ki: elmondta a politikai rendőrség fülének, hogy mint a kritikai rovat vezetője belülről látja a dolgokat. Nincs sok ráhatása az ügyekre, és attól fél, hogy Simon Istvánnal együtt őt is meneszteni fogják – mert a kritikai rovathoz megbízhatóbb és nem hozzáértőbb személy kell. Elmondása szerint „a lapot túlságosan is sokan csinálják, minduntalan rejtélyes befolyások érvényesülnek, és végül is nincs gazdája a lapnak”. A szerkesztőség a politikailag problematikus vagy csak szimplán érdekes közleményeket eltanácsolja. „Szabó Pál megint túlságosan balra ment”, Illés Béla befolyása is nagy – ő Kállai javaslata alapján került a Kortárs szerkesztőségébe. B. Nagy megérzése különben jó volt, 1958-ban, miután elfogyott körülötte a levegő, őt is kitették a laptól.

Az áprilisi tréfának az emigrációban is volt visszhangja. A New Yorkban megjelenő Szabad Magyarország április 23-i számának Pesti Posta rovatában levél formájú beszámolóval tudósított az álhírről, de a maga sajátos szempontjai szerint megfejtette olyasmivel, ami nem volt igaz: „Egy agyafúrt fickó alaposan megréfgálta a Magyar Távirati Irodát. Telefonon feladott egy hírt arról, hogy nemsokára megjelenik a Kortárs c. irodalmi folyóirat, és abban vitáz Somogyvári Gyula, Mollinary Gizella, Dövényi Nagy Lajos, Sinka István fognak írni, és még-még felsorolt egypárat, akiknek a művei ma indexen vannak, majd a kommunista írókat vette sorra, és közölte, hogy azok milyen munkájukkal rukkolnak ki. Többek között megírta, hogy Darvas József *A hintáslegény* c. regényét írja (tudod, milyen nagy hintás volt a Darvas), Aczél Tamás pedig *Kaméleon* művével jelentkezik, pompás többszínnyomású kivitelben.” Egy kis célzott hírért senki sem ment a szomszédba...

Tanulmányosak voltak a Kortárs reménybeli közléspolitikája szempontjából Major Ottó szavai is, amelyek az 1957. júliusi íróaktíván hangzottak el, beszédében ugyanis a szövetségeket is kijelölte:

„A népfront nem lehet akármilyen szövetség. Irodalomban, mondjuk, összefogás a századvég és századelő még köztünk élő derék mohikánjaival vagy az apolitikus fiatalokkal vagy teszem azt, az Új Hold íróival. Anélkül, hogy kétségbevonám ezek létjogosultságát vagy akár részvételi jogukat az összefogásban – mint ahogy helyük van ebben a belső emigrációba vonult íróknak is, s ehhez művekre van szükség, nem nyilatkozatokra –, anélkül, hogy kétségbevonám részvételi jogukat, ők mégsem lehetnek tartópillérei a népfrontnak. A tartópillérek a munkások és parasztok képviselői: kommunista és népi írók.”

B. Nagy László feltehetően Major Ottót is az egyik rejtélyes befolyásérvényesítőnek látta, ahogyan Mesterházi Lajost is. Hogy az első szám megjelenésének késleltetésében milyen okok játszhattak még közre, azt egyfelől utóbbi 1957. július végi–augusztus eleji feljegyzése, másfelől a Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-i ülésének a Kállai Gyula nevével jelzett előterjesztése – dátuma: augusztus 2. – mutatja. Mesterházi beszámolója szerint a népi írók „vállalták, hogy támogatják az induló Kortársat, de csak akkor, ha a folyóirat elhatárolja magát egyes kommunistáktól”. Ő jött szót az Élet és Irodalom, valamint a Kortárs alapszervezetei között kialakult konfliktusról is, aminek érdekessége, hogy egy még meg nem jelent lap kísérője lett a szerkesztőségek rivalizálására. Kállai előterjesztésében azokról a volt párttag írókról, akik részt vettek „október ideológiai előkészítésében”, s most, bár nem léptek be az MSZMP-be, de szocialista elkötelezettségük közismert, ez ol-

vasható: „Néhány héttel ezelőtt ez a csoport kollektív nyilatkozatot készített, amelyet nem tartotunk kielégítőnek. Most újabb nyilatkozatot állítottak össze, ebben már némi önbírálatot gyakorolnak, és világosan elhatárolják magukat a disszidens íróktól. A nyilatkozatot ebben a formában megfelelő tárgyalási alapnak tekintjük.” A szóban forgó újabb, második nyilatkozat – az első szövege nem ismert – a Kortárs első, szeptemberi számában jelent meg, szerzői: Benjámin László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sipos Gyula, Tamási Lajos. Szövege – legalábbis részben – Aczél György ösztönzésére készült, Darvas József és Tolnai Gábor, a lap szerkesztői pedig üdvözölték ugyan a benne megfogalmazott önkritikát, de lábjegyzetben hibáztatták a revizionista elvek fenntartását:

„Hat író levelet intézett folyóiratunk szerkesztőségéhez. A levél azon részeit, amelyekben egyértelmű határozottsággal foglalnak állást, helyesléssel fogadjuk. De azokkal a szavaikkal, amelyekben az elmúlt három-négy esztendőben s közvetlenül az ellenforradalom előtti hónapokban kifejtett tevékenységüket és magatartásukat »magyarázni« igyekeznek – nem érthetünk egyet. Reméljük azonban, hogy a levél hiányosságait írói munkásságukkal pótolni fogják, hogy alkotásaik máris messzebb vannak a levélben foglalt szavaiknál.”

Az írói bojkott idején, az év első hónapjaiban a Kortárs első száma nyilván önmagán túli fontosságot kapott, ezért az új irodalompolitika megerősödését, támogatását kívánták minden oldalával bizonyítani. A felsoroltak bünbánatára, a korábbi tevékenységüket elítélő önbírálatra ezért fokozott szükség volt. Erre azonban nem voltak hajlandók, legfeljebb arra, hogy elhatárolódtak a külföldre távozott íróktól – nekik ugyanis ezzel nem ártottak –, viszont sem magukat, sem másokat nem ismertek el felelősnek a történelemért – szemben például a szám elején álló szerkesztőségi programcikkkel, amit névvel nem vállalt senki. Amíg azonban a második nyilatkozat az idő szorításában – hiszen a hatalom kényszerben is volt a konszolidáció, saját maga megerősítésének folyamatában – meg nem született, a lap első számának megjelenése további késlekedést szenvedett. Az, hogy a nyilatkozat eleve a Kortárs oldalaira készült, nem kérdőjelezhető meg: rajta kívül nem volt más irodalmi lap, amely közölhette volna, az Élet és Irodalom ortodox szerzői következtében nem jöhetett szóba, mert más olvasóközönségnek szánták kül- és belföldön egyaránt. Kállai Gyula előterjesztése konkrét utalást is tartalmazott, mutatva, hogy eldöntött dologról volt szó: „Több irodalmi lapot és folyóiratot kell megindítani. Az Élet és Irodalom szerkesztőségét ki kell bővíteni, folytatni kell a Nagyvilág megjelentetését, meg kell indítani még e hónapban a Kortárs c. folyóiratot, s később esetleg még egy, főleg kritikai jellegű folyóiratot. A szerkesztőségeket úgy kell összeállítani, hogy azokban – a megfelelő pártirányítás biztosításával – a szocializmushoz közel álló irányzatok képviselői is részt vegyenek.” Az utolsó mondatban ez az „is” szócska arra utal, hogy az előterjesztők és a határozathozók tisztában voltak azzal: az irodalomban elvesztették a hegemóniát, valójában soha birtokában nem voltak, ami néhány éven át annak látszott, az csak a hatalom árnyékában létezett.

Kállai előterjesztése tartalmazza a Kortárs szerkesztőbizottságának általa elfogadhatónak tartott névsorát is, az előző – még Földeák Jánost és B. Nagy Lászlót, Szeberényi Lehelt is tartalmazó – megszüntetésének tervével: „Tolnai Gábor fel. szerk., Darvas József, Simon István, Oravec Paula, Lengyel József, Benjámin László?, Németh László?, Illés Béla.” Mint látható, a pártirányítás kívánalma ebben a névsorban sokszorososan teljesült, a másféle elképzelések képviselői közül csak Németh László neve merült fel, kérdőjellel, valamint Benjámin Lászlóé, aki szintén anatómia alá esett ekkor. A előterjesztés nyomán készült határozat nem is pártolta a kinevezését: „A Politikai Bizottság egyetért a Kortárs c. irodalmi folyóirat megindításával. Felhívja a létrehozandó szerkesztőbizottság figyelmét, hogy a közlendő műveknél szigorú mértéket alkalmazzanak. / Tudomásul veszi az Élet és Irodalom, valamint a Kortárs és a Nagyvilág összetételére vonatkozó javaslatot. A Kortárs szerkesztőségébe Benjámin László bevonását nem tartja szükségesnek.” A pártvezetésen belüli viszonyokat Révész Sándor mutatta be. Tolnai Gábor emlékezésében elmondja ugyanis, hogy ő nem akart a lap szerkesztője lenni, és ezt meg is mondta Aczélnek, aki erre azt kérdezte tőle, mi van, ha erről párthatározat lesz? Erre Tolnai azt válaszolta, hogy abban az esetben elfogadja. Csakhogy – folytatja Révész Sándor –, bár Aczél erre az augusztus 6-i PB-ülésre Kállai jóváhagyásával valóban felterjesztette a Kortárs, valamint az Élet és Irodalom teljes szerkesztőségi névsorát, mégsem sikerült Biszku Béla ellenvéleményével szemben Benjámin Lászlót betenni a Kortárs szerkesztőségébe. Vagyis Aczél a PB jóváhagyása nélkül, ha akarta volna, sem tudta volna Tolnait szerkesztővé kinevezni – legfeljebb a párthatá-

rozat lebegtetésével nyomást gyakorolni. Ugyanezen az ülésen Orbán László, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője az irodalom kérdéseit illető problémák tisztázását éppen a Társadalmi Szemlében vagy a Kortársban látta lehetségesnek – ezzel az új irodalmi lapról ő is úgy beszélt, mint amely kiadása biztosított, irányvonala elhatározott, megjelenése csak a még róla folyó polémiák függvényében késik.

B. Nagy László már ismertetett láttelepe mutatja, hogy a szerkesztőség eközben milyen hektikus körülmények között működhetett. Az előterjesztést követő hozzászólásokat szó szerint közlő jegyzőkönyv alapján Biszku Béla megjegyezte: az írók „Inkább írjanak novellát, majd megnézzük, milyen a vonala, mennyiben felel meg a nép érdekében. [...] Benjámin nem szabad engedni. Állítólag Németh László pozitívabb.” A „nép érdeke” természetesen a ködös és ideologikus kifejezések tárházát gazdagította, s csak arra szolgált, hogy semmi konkrét támpont ne legyen a betiltás/megjelenés lehetőségéhez, illetve az szolgálja a nép érdekét, amit a párt az éppen aktuális belső erőviszonyai alapján megjelenésre alkalmasnak tart. Ugyanebben a jegyzőkönyvben Kállai Gyula más oldalról is megvilágította, miért ellenezte a tervezett Kortárs megjelenését:

„Az irodalmi egység kérdésével kapcsolatban a javaslat készítése során ez a kérdés nemcsak úgy vetődött fel, mint irodalmi egység, hanem mint megvalósítandó cékitűzés, hogy külön irodalmi népfrontot kell csinálni. Én ez ellen voltam, elvileg is helytelennek tartom. Nekünk jelenleg ilyen célt kitűzni nem lehet, főleg akkor, amikor a politikai Népfront politikai, elvi célkitűzéseit, módszereit nem tisztáztuk még magunk között sem. Ha most az irodalomban kiadnánk az irodalmi népfront jelszavát, megint vezető szerepet tulajdonítanánk az irodalomnak, és megteremténék a lehetőséget, hogy megint ellenzéki csoportosulások alakuljanak. E zászló alatt velünk szemben folytatnák tevékenységüket. Az írók egy részében él ilyen célkitűzés, ez számukra kedvező lenne.”

Ezek a mondatok egyértelműen a népfrontosság mögött meghúzódó engedékenységet, politikai toleranciát kifogásolták – és a zsigeri értelmiségellenességet mutatják. Az első szám utótörténetéhez tartozik még, hogy a hat író nyilatkozatával, megjelenése után egy hónappal, kevésnek tartva azt, november 11-én Orbán László is elégedetlen volt: „Létrehoztuk a Kortársat, ebbe írnak és írhatnak pártonkívüliek is, sőt olyanok, akik egy sereg kérdésben komoly fenntartással élnek” – ennek ellenére „vannak olyanok, akik nem egy kérdésben ingadoznak, és komoly bűnöket követtek el”.

Más oldalról mutatja meg a Kortáristól kívánt lehetőségeket a következő eset. Az Élet és Irodalom, illetve főleg a Kortárs – legalábbis bizonyos elképzelések szerint – a bűnbánati fal szerepét is be kellett, hogy töltsen. Hollós Korvin Lajos 1957 szeptemberében kitett (a felfüggesztett) Írószövetség faliújságjára egy cédulát, amely szerint – ellentétben a róla terjesztett hírral, miszerint belépett az MSZMP-be – a következő ezer esztendőben semmiféle pártnak nem kíván tagja lenni. Köpeczi Béla e tett után Hollós Korvin Lajos új könyve megjelenésével azt a feltételt szabta, hogy „jó volna, ha Hollós Korvin az Élet és Irodalomban vagy a Kortársban akár csak egy félmondattal is kitérne arra, hogy miért tartotta szükségesnek ilyenfajta cédula kiragasztását”. Ezzel persze ő maga vitte volna be újra az aktuálpolitikát a lapba, várhatóan vitát gerjesztve – nem lehet tudni, hogy Köpeczi erre ne figyelt volna, vagy éppen ez volt a hátsó szándék. De még az is lehet, hogy mindez csak a kor írói folklórjának része volt, amelylyel tesztelte egymást a hatalom és a rajta fogást kereső írók – hiszen pontosan nem azonosítottak a körülmények, a faliújság, az Írószövetség pedig éppen akkor nem is működött.

ORR MÁTÉ: Karácsony, 2012

MONOSTORI IMRE

A Kortárs Király István idején

1962–1963

„Délután ¼–½5 – Aczéllal beszélgetés. Elvállaltam a Kortárs szerkesztését. Előzmény: Aczél Marival beszélt korábban, célozgatott.” Ezzel a gondolatkörrrel kezdi naplóját Király István 1961. december 13-án. Majd rátér a beszélgetés fő pontjaira: Aczél megbeszélte a dolgot az illetékesekkel, szükségük van Király tudására és tekintélyére. Taktikailag pedig: az a hír járja, hogy Király dogmatikus, nem ért egyet a fő kultúrpolitikai vonallal. Ennek cáfolata s egy efféle látványos kiállítás éppen kapóra jönne most mindkét félnek. („Nyilvánvalóan élhet valami a közvéleményben, ami szerint nem értek egyet a párt kultúrpolitikájával. Ennek az érzésnek véget kell vetni. Lehetetlen számomra mint kommunista számára, hogy ilyen véleményt grasszálni engedhessek. Nem tehetek mást, mint a gyakorlattal megmutatni [az ellenkezőjét.]”) Király kicsit kéreti magát, de igent mond. Aczélnek is, meg a közbeeső többi illetékes pártembernek is. Segít a pártnak. A felelős szerkesztői megbízás számára elsősorban ezt jelenti. A párt és saját személye közötti kapcsolat erősítését. (Csak másodlagos szempontként vetődik fel egy másik közvéleménybeli „legenda”: az, hogy *tud* szerkeszteni.)

Folyóirat-szerkesztői gyakorlata valóban bőven van. 1949–50-ben, mondhatni, inkognitóban (mivel az impresszumban föl sem tüntették a nevét elsősorban Révai József neheztelése miatt), majd 1953 és 1956 között (sokáig szintén impresszum nélkül) ő szerkesztette a Csillagot, az Írószövetség irodalmi és kritikai folyóiratát, s az évtized közepétől nem is eredménytelenül. (Figyelembe veendő az is, hogy 1952 és 1956 között a friss szellemet mégiscsak az egymás után sokak által szerkesztett Új Hang jelentette.) Király (vagy Király is) számos jeles vagy hamarosan jelessé váló író, költőt közölt rendszeresen a Csillagban. (Mint például Juhász, Nagy László, Pilinszky, Csoóri, Sarkadi, Moldova, Sánta, Örkény; a derékhadbeliek vagy idősebbek közül a számára minden időben fontos Németh László, aztán Illyés, Veres, Szabó Lőrinc, Weöres, Áprily, Füst, Tamási. S jelentős irodalmi művekre is utalhatunk Király idejéből a Csillagban. Példaképpen: Déry *Talpsimogatója* (1954/4), Illyés *Dózsa*-drámája (1954/5–8), majd *A tékozló ország* Juhásztól (1954/11), a sokat hányódó, már 1953-ban elkészült *Galilei* Némethtől (1955/1). Sánta *Emberavatása* is itt jelent meg (1955/2), s itt látott napvilágot – a különben „új hangos” – fiatal Tamás Attila alapozóan fontos tanulmánya Juhász Ferenc költészetéről (1955/10). Ugyancsak Király közölte Sarkadi drámáját, a *Szeptembert* (1956/1). Ugyanebben a számban jött Karinthy Ferenc *Ezer év* című drámája. Itt, a Csillag 1956-os évfolyamában lehetett először olvasni Veres Péter *A Balogh család története* című nagyregejényének folytatásait, akárcsak a még 1950 elején betiltott *Égető Eszteréit*. Királynak a később is sokat emlegetett „minőségérzéke” tehát fontos (és egyértelműen létező) jelenség volt. (A Csillag 1956-os évfolyamának impresszumában ugyanakkor feltűnik a Király–Szabolcsi–Pándi triumvirátus, amely két év múlva már egészen más típusú pártszolgálat teljesítésében jeleskedik – Király [ezt is a *Naplóból* tudhatjuk] abszolút szellemi irányításával.)

De térjünk át a Kortárs irányításához (már túl az 1958-as, a népi írók elleni könyörtelen pártalásfoglaláson), 1962–1963-hoz. A kádári „konszolidáció” lassú kibontakozásának ideje ez. Király neve mint felelős szerkesztő az 1962. márciusi számtól kezdve szerepel az impresszumban. Munkatársai: E. Fehér Pál (olvasószerkesztő, aki tehát mindent előre elolvas a készülő lapszámból, s aki majd jóval később a Szovjet Irodalom szerkesztőségében is közvetlen munkatársa lesz Királynak), továbbá Juhász Mária ([Váci Mihály felesége] próza), Osváth Béla (kritika), Simon István (vers). Belső munkatársak még: Tasnádi Attila és Török Endre.

A Kortárs kínálata Király szerkesztésének idején mindvégig hullámzó és eklektikus. Látszódnak persze vonulatok, kedves írók, sőt kiemelkedő művek, de látszódik a korai népfrontosság méricskélő szemlélete és gyakorlata is. Király a hezitáló fő- (vagy felelős) szerkesztők közé tartozik, most még inkább, mint a Csillag szerkesztésének idején. S van még egy konfliktusos, Királyt folyvást

nyomasztó és ingerlő helyzet a Kortárs körül: az 1961-ben létrehozott, az Illés Lajos, Pándi Pál és Váci Mihály szerkesztette Új Írás természetes mohósága és szemmel látható konkurencsi szerepe. (A kulturális politika – elsősorban Aczél György – teljes megelégedésére: példálózva lehetett rámutatni egyikük vagy másikuk erényeire, illetve fogyatékoságaikra. Király sokat szenved ettől.)

A Kortárs 1962-es évét Darvas József regényfolyama, a *Részeg eső* viszi és nyomja. A szerzői gárda tekintetében a megszokott átlagosság, a vegyes középszer a jellemző: Garai Gábor, Sipos Gyula, Váci Mihály, Simon István, Illés Béla, Baranyi Ferenc, Baráth Lajos (mint munkásíró meglepően sokszor), Galambos Lajos (Király egyik kedvence, a magánéletben is), Kónya Lajos (még mindig), Gáll István, Ladányi, Moldova. De megtalálhatóak a nagy, illetve az ígéretes nevek is: Kassák, Rónay György, Vas, Zelk, Somlyó, Benjámin, Örkény, Cseres, Takáts Gyula, Szabó Magda, Csoóri, Szakonyi, Fodor, Tornai. Király igyekszik fórummá, vitatkozó folyóirattá színesíteni s talán élesíteni is a Kortársat, szereti (vagy szeretné) a pezsgést, a hozzászólásokat, a vitákat, az elvi ütközéseket, a „polémákat”. A széles spektrumú kritikai rovat mellett efféle alrovatok és spontán kis blokkok jelzik ezt a törekvést: „Jegyzet”, „Disputa”, „Napló”, „Magyar valóság”, „Tükör”, „Az olvasó hangja”, „Folyóirat-szemle” stb. Ezen próbálkozások azonban nem fejlődnek ki (aligha is fejlődhetek volna) jelentős értelmiségi vitákká (talán csak a Sarkadi Imre halálát követően kibontakozó disputát – 1962 nyarán és őszén – tekinthetjük annak). Holott a szakmai háttér meglelt volna ehhez, Király többféle színezetű – ám elsősorban kommunista – irodalmárokat, esztétákat szervez a lap köré. Csak példaképpen néhány név innen is: Hermann István, Heller Ágnes, Zoltai Dénes, Köpeczi Béla, Tóth Dezső, B. Nagy László, Gyurkó László, Vajda György Mihály, Márkus István, Almási Miklós, Keresztury Dezső, Ortutay Gyula, Fehér Ferenc, Illés Endre, Nagy Péter, E Fehér Pál, Ungvári Tamás, Sötér István.

Király csak ritkán érzi jól magát szerkesztői szerepében. Többnyire akkor, ha egyik vagy másik kedves ideájába kapaszkodhat. Ha mesterségesen fűti fel önmagát. Naplójában írja 1962. június 25-én: „Ma már bele tudtam adni az elánts és lendületet. Számos emberben érlelődnek ugyanazok a szándékok. Molnár Géza járt bent: nyugtalanság, tehetetlenség nyomasztja, valamit ő is tenni szeretne. Ugyanez az érzés Simonban, Váciban – kiérlelődött bennem a szándék: meg kell csinálni a szocialista irodalom forradalmát, nagykorúsítani kell ezt az irodalmat, maga harcolja ki a világban a helyét.”

Ezzel szemben mint szerkesztő nagyon fél a Szovjetuniót bármely történelmi helyzetben érintő emberi konfliktusok, sőt még az itthoni klasszikusan sötét kommunista idők irodalmi feldolgozásaitól is. (Nem csoda, hiszen az efféle hazai szellemi világnak – legalábbis ideológiai-kultúrpolitikai vonatkozásban – ő maga is aktív szereplője volt mindvégig.) Ebből is következett, hogy 1962 tavaszán nem vállalta az egyik legmegragadóbb Lengyel József-novella, a *Kicsi, mérges öregúr* közlését (amelyet a konkurencia, Pándiék Új Írása szinte azonnal és minden gond nélkül közölt [1962/6]). (A novella egy fizikus professzor hirtelen elhurcolásáról, vallatásairól és a sorstársak iránti szép emberségéről, majd végleges eltűnéséről szól: remekmű a maga nemében.)

1962 májusában azonban történt egy jelentős irodalmi és irodalompolitikai esemény a lapban s körülötte: Németh László *Az utazás* című négyfelvonásos, kíméletlenül éles vígjátékának megjelentése. (Király a naplójában elmondja, hogy a darabot – már nemigen lepődünk meg ezen – még januárban kapta meg: nem Németh-től, hanem Aczél György-től.) Május 11-én a színdarabot a Katona József Színház is bemutatta. Király erősítésként (vagy gyengítésként, tompításként?) kísérelő, magyarázó tanulmányt is megjelentet a következő lapszámban. A cikk kezdő mondata: „Németh László új darabja, *Az utazás* szenzáció már pusztán írója személyénél fogva is.” És az utolsó: „Az t a bizakodást tükrözi vissza a dráma, melyet a XX. kongresszus szellemében megtisztult s a kommunizmus ígéretét magában hordó szocialista fejlődés éleszt fel ma szerte a világon.” Ez az 1961-ben keletkezett vígjáték eredetileg Németh László reflexiója az 1959 őszén (éppen Király kísérelésével) a Szovjetunióban tett többhetes látogatásának itthoni visszhangjaira és a szocializmussal kapcsolatos életérzésére. Király azonnal észrevette a nagy lehetőséget: egy nem kommunista, de sajátosan szocialista gondolkodású nagy írónk mérlegkészítési szándékát a honi szocializmus állásáról. Ám túl élesnek, veszélyesnek gondolta az első befejezés-verziót. (Naplója szerint: „A darab kitűnő. De mély bizalmatlanság benne: Németh gyanúja kísért benne: a párt csak emberként akarja használni. Kíváncsi vagyok, mit tud Aczél kezdeni vele.”) Értékelő-összefoglaló feljegyzést készít Aczél számára, segít a simításban: mindenekelőtt – személyes látogatása során – sikerült átíratnia a szerzővel a darab befejezését (akárcsak annak idején az *Égető Eszter* egyik kulcsjelenetét), amelynek

következtében a színdarab életérzés szempontjából szelídebb, megengedőbb lett. Az *utazás*ban a néven nevezett kommunista reakció által becsapott és mélyen megsértett Karádi tanár úr (Németh alteregója) kifakad a rossz közérkölc ellen. A kommunista oldal romlottsága ellen is. A színdarab eredeti – csak jóval később megjelent – befejezése keserű és vádló. Karádi tanár úr itt a következőket mondja: „Ami hátravan: a magam hasznára akarom fordítani. A szívemben ülő isten tiszteletében eltölteni. S ki tudja, tán társadalmi haszna is van... lehet annak, ha egy fejben az igazság kalapál a lezárult nyelv mögött.” Ez igen kemény (a *Széchenyi* és a *Galilei* hangja). Az átdolgozott – s 1962-ben itt, a Kortársban megjelent – változatban viszont szembeszökő a szelíd megbékélési szándék. A tanár úr a darab végén rosszul lesz, ám nyugtatgatja a kórházigazgatót, a guta nem fogja megütni: „legalább fél évig nem szabad megütnie [...] Amíg nem látom, hogy a visszatért jókedv, ami most van bennem, át tudja-e sütni a ködöt, melybe ez az utazás vitt.” (Mindazonáltal máig nehezen érthető, hogy Királyon kívül senki nem vette észre vagy nem merte észrevenni, nem tette szóvá, hogy az ebben a Kortárs-beli szövegben is megjelenő, a színpadon is elhangzó „emelkedő nemzet” metafora Némethnek az 1956. november 2-án az Irodalmi Újságban megjelent, a forradalom erkölcsét magasztaló *Emelkedő nemzet* című cikkét idézi. (Király persze észrevette a nyilvánvaló utalást, ám ő a kora kádári világra, idősakra vonatkoztatta. S ez idő tájt még közölni akarta a Kortársban az Aczél György kérésére 1962-ben írt *Ha én miniszter lennék. Levél egy kultúrpolitikushoz* című terjedelmes Németh-esszé is – amely kicsengésében sokat rejt *Az utazás* szelleméből –, ehelyett azonban ez a Németh-írás huszonnégy esztendeig pihent Aczél legendás kéziratgyűjteményében. Emiatt – is – csak kisebb cikket tudott közölni lapjában Németh-től.) Király egyébként napirenden tartja *Az utazás* sorsát és témáját: Hermann István egyik színházi szemléjében is szó esik róla (1962/8), majd Osváth Béla kritikáját közli a szegedi bemutatóról (1962/11).

A Kortárs 1962-es évfolyamának fontos és értékes sorozata volt még Vas István *Nehéz szerelem. A líra regénye* című önéletrajzi esszé-sorozata (1962/7–10).

Kevésbé volt emelkedett a két „szomszédvár” (a Kortárs és az Új Írás) összezőrdülése Csák Gyula *Mélytengeri áramlás* című irodalmi szociográfiája (Új Írás, 1962/5) miatt vagy ürügyén. A Kortársban (*A mélytenger és áramlásai*, 1962/8). Márkus István írt bíráló elemzést (Csák Gyula csupán az igazság egyes részeit tárja az olvasó elé), mire az Új Írásban Lengyel József válaszolt, s védte meg Csákot (*Miért támadják a „Mélytengeri áramlás”-t?*, 1962/9). Lengyel (egyébként gyöngye és széteső) írásában arra hivatkozik, hogy Csák Gyula szociográfiáját „szenvedélyes igazságkeresés” jellemzi, s hogy ez „kommunista attitűd”. Az őt bírálók magatartása viszont túlmutat az irodalmi ügyeken. Király elveszti a nyugalmát: az októberi Kortárs-számban közlésezi tiltakozását (*Nyilatkozat személyes ügyben*), ráadásul közreadja Mocsár Gábor Csákot és Lengyelt bíráló cikkét is. Ez a fölerősített Király-tiltakozás láthatóan mélyebbről jött: kissé hisztérikus hangot üt meg önéleplező módon. Lengyel Józsefet (s nyilván az Új Írás szerkesztőjét) kioktató módon leckézteti (bár a nevüket le sem írja). Súlyos a vád: Lengyel szerint ugyanis a Kortárs Csák Gyula „állampolgári becsületét” sértette meg. Ráadásul Márkus (és a Kortárs) máshol Sarkadi Imre becsületét is gyalázta (*A szökevényről*, 1962/7). Végül – írja Lengyel József –, és ez a passzus a legsúlyosabb, Király idézi is: „nem lehet »balosan« diadalra vinni azt, ami »jobbosan« egyszer már megbukott”. Király az ő szokásos szerkesztői etikai szempontjai mellé élesebb kitétel is elhelyez. „Vannak vádak és feltételezések – írja –, melyek ellen szégyen még a védekezés is. S az Új Írás cikkének végső megjegyzései ilyenek. Kár, hogy ezek az elkedvetlenítő kitételek egy irodalmi folyóirat hasábjain megjelenhettek.”

Ezt a zavarodottságot észre is veszik a szomszédban Pándiék, s szerkesztőségi cikkben közlik, hogy Lengyel József vitacikke kizárólag a vitát elindító Márkus István-bírálatot sérelmezte, s nem a Kortársat vagy annak felelős szerkesztőjét bírálta (*Néhány megjegyzés elvi ügyben*, Új Írás, 1962/11). Miközben az eggyel korábbi, az októberi számukban – szinte komikus színezetben – *köszöntik* az öt-éves Kortársat („A nehéz körülmények, súlyos eszmei harcok idején indult folyóirat jelentősen hozzájárult irodalmunk szocialista bázisának megszilárdításához, szellemi életünk szocialista konszolidációjához. Kívánunk ezen az évfordulón további sikeres munkát testvér-lapunknak...” stb.). S teszi mindezt a fölényes magabiztossággal az Új Írás, hogy – versengve a Kortárral – számos kitűnő művet közöl úgyszólván sorozatban. (Mellesleg Király is adott írásokat – tán a barátság látszatát is keltve – az Új Írásnak.)

Király István a szerkesztőség élén egy darabig állja a sarat (bár a hangulata, szerkesztői kedve egyáltalán nem rózsás), igyekszik tartani a lap színvonalát, s állandóan féltékeny az Új Írásra. Érdemes

megemlítenünk néhány – nem is oly kevés – figyelemre méltó, sőt néhány kitűnő alkotást a Kortárs 1963-as évfolyamából. Például Pilinszky János: *Nagyvárosi ikonok*, Csoóri Sándor: *Tudósítás a toronyból*, Illyé Gyula: *Malom a Sédén*, Németh László: *Gandhi halála* (nem kevés bonyodalommal), Galambos Lajos: *Szent János fejevétele* s a legfontosabb, legnagyobb szerkesztői fogás: Sánta Ferenc *Hús órák riportja*, azaz a *Hús óra*.

Ezekkel a kiemelkedő, de legalábbis értékes vagy érdekes művekkel azonban nem lehetett pálástolni a Kortárs lassú hanyatlását. Király bizonytalan és ideges, nem csoda: állandóan leckéztetik. Fönről is, oldalról is. Nagy szerkesztői hibákat is elkövet persze. A legnagyobb az, hogy nem meri közölni a korszak egyik legnagyobb (mindmáig friss) irodalmi alkotásának, a *Rozsdatemető*nek egy részletét. (Igaz, izgalmas „disputát” szervez róla a lapban [1963/6], de már késő.) Közli viszont Karinthy Ferenc fölöttébb bizarr novelláját (*Aranyidő*), amelyet az éber Népszabadság (Tamás István) glosszáz meg (*Történelmi ágyrajáró*, 1963. febr. 17.) – megszégyenítő módon. A Népszabadság szerint arról van szó a novellában, hogy 1944–45 fordulóján, az ostrom heteiben „egy üldözött kis ügynök azzal menti meg az életét, hogy minden útjába kerülő nővel azonnal szexuális kapcsolatot létesít”. S következik Király bunkózása a kis cikkben: „még különösebb és bizarrabb az a szerkesztői »koncepció«, amely ezt az írást leközelítte”. Király István, a felelős szerkesztő a Kortárs márciusi számában válaszol a bírálatra a reá oly jellemző körítéssel (*Néhány szó a szerkesztői „konceptióról”*). Rögzíti, hogy ha valaki „a párt megbízásából s kommunistaként dolgozik egy területen”, kell, hogy legyen „konceptiója”, kell, hogy „a párttól kidolgozott általános elveket” a maga munkájában alkalmazza. Nem mulasztja el megemlíteni az MSZMP VIII. kongresszusa határozatát a kultúra kérdéseiről, s ennek fényében világítja meg a Karinthy-novella valódi mondanivalóját. Ez pedig nem más, mint gunyoros-ironikus megmutatása annak az erkölcsi nihilnek, „ami ezt a katasztrófát előidézte: az úri Magyarország Walpurgisnachtját kívánta megjeleníteni az író”. Egyoldalú ugyan ez az ábrázolás – folytatja Király –: hiányzik belőle az emberarcú világ (Karinthy írói világképéről ugyanabban a számban hoztak bíráló értékelést Hermann Istvántól), ám jó szándékú, becsületes, közölhető írás.

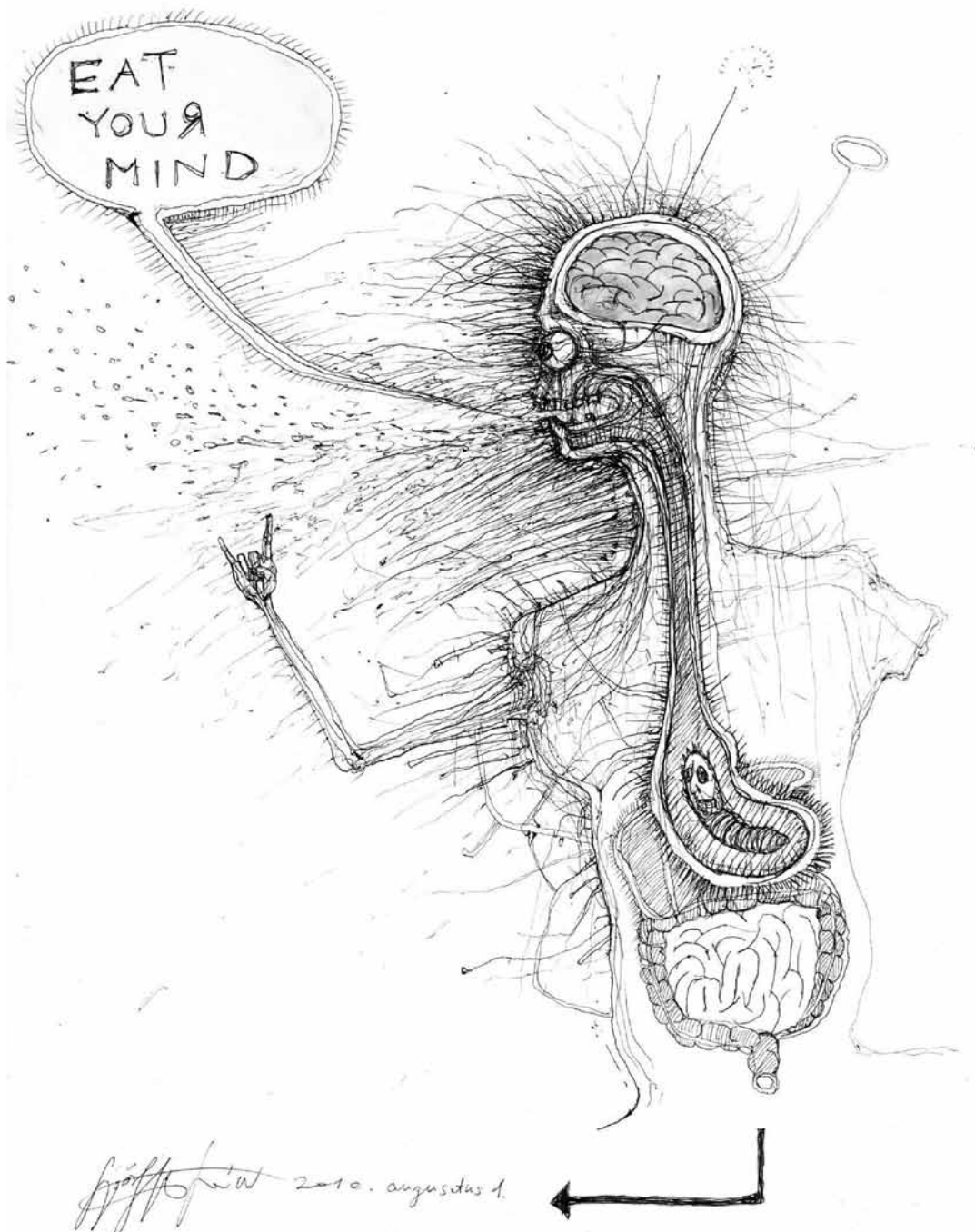
Király 1963 elejétől naplójában folyamatosan számvetést készít a szerkesztőségi bonyodalmakról. Egy év telt el a Kortárssal, írja (január 17-én), „s felfakad bennem minden keserűség, elégedetlenség. Ady-könyvemem kellene dolgoznom. De inkább írok, számvetést teszek. Miben látod egyéves munkád csömörét, eredménytelenségét? A lap vegetál, változatlanul második helyen áll, nem sikerült kiküzdenie a vezető szerepet. Az Új Írás példányszámban s tekintélyben is előtte jár.” Pár nap múlva: „Állandóan a lap foglalkoztat. Ideges, nyugtalan vagyok. 1.) Nem tudom mennyi a példányszámunk, de a város valamennyi standján ott lóg a lap. 2.) Aczél felhív: kikelt a Kiss Dénes-vers miatt [*Szent düh*, 1963/1]: a huliganizmus dicsérete.” Ismét egy hét múlva személyesen Aczélnál. „A Karinthy-közlés miatt dühroham benne. »Meg foglak támadni nyilvánosan.« Fő érve: emberi tragédiákon viccelődni – ez rohadtság, cinizmus; meggyalázza a nemzeti tragédiát. – Nem tudtam visszavágni: természetes, hogy az első nyilvános támadást mi kell hogy kapjuk. »Az Új Írás tehet akármit«, »házi« dorgálást kap; mi egyszer tévedünk: rögtön jön a nyilvános bírálat – felülről.” S Aczél bírál mást is: például a *Rozsdatemető*-részlet nem közlését, a Németh-darab, *Az utazás* kritika nélküli elfogadását, a 60. születésnapjára Illyés-évforduló összeállítását stb. Mindeközben saját kedves írói is neheztelnek Királyra: Németh László a Gandhi-dráma tortúrája miatt van összetörve („Nem akar többé közölni semmit.”), Galambos Lajos és felesége jobb szeretné, ha nem Király írna a *Szent János fejevétele*ről. („Félnek tőle, hogy szeretetemmel kompromittálom őket. – Ez viszont borzasztó. Itt valami jóvátehetetlenül eltört” – írja Király.) S ez a Galambos-incidens mélyen érinti. 1963. szeptember 9-én ekként vall naplójában. „A Galambos-ügy többet foglalkoztat, mint kellene. Sok mindent megvilágít ez az ügy. 1) Oszlatja hitedet képzel »súlyodról«. Nincs immáron »súlyod«. Nincs jelentőség. Lejáratad ismételtlen magad. Nincs tekintélyed. 2) Ennek során meginog az ön-bizalmad. 3) A szerkesztői munka céltalanságát mutatja ez az ügy. Értelmetlen munka ez. Ideje ismét előlről kezdeni az életedet.”

S – ennek megfelelően – megkezdte a visszavonulást. 1963 szeptemberében Aczélnak jelzi a stábum visszaadásának szándékát. Aczél nem marasztalja. Király Simon Istvánra, kedvelt famulusára bízna a Kortársat. Simon nem szabódik, nem kéreti magát. További zűrök: újabb támadás a Népszabadságban (1963. szept. 15.) Márkus István egy másik közölt cikke (*A „két műveltség” vitájához*, 1963/9) miatt; írók (Vas István, Goda Gábor) tiltakozása egy-egy őket érintő írás miatt; ráadásul Illyés is neheztel. Azaz Király István mint felelős szerkesztő helyzete minden szempontból és minden szinten immár

tarthatatlanná vált. A *Naplóban* így ír erről: „Ideje pontot tenni az ügy végére. Másfél év alatt sikerült magad lejáratni. Tanulság: a) Látnod kell, hogy a király meztelen. b) Látnod kell, hogy nincs egy olyan írói csoport, melynek szüksége lenne rád. Céltalan a munkád. Fejezd tehát be.” Kéri fölmentését. Aczélnál is. De még mindig nem hivatalosan. S az ügyintézők egy darabig csak hümmögnek.

1963. október 4-én délután 6 órakor végül befut Aczél telefonja. „Mondom: töprengek – Aczél: nincs neked mit töprengened (tehát: eldöntött dolog, formalitás).” De még a vége utánra is maradt a ledorongolásból: a novemberi számban jelent meg ugyanis Tóbiás Áron interjúja Fülep Lajossal Csontváryról (*Csontváryról – hangszalagon*), amely már a kegyelemdőfést és egy időn túli megrovást jelentett.

Király István 1963. november 21-én több hétre a Szovjetunióba utazott. A Kortárs új főszerkesztője Simon István lett.

VASY GÉZA

A Kádár-kor első éve

A Kortárs és Illyés Gyula

VASY GÉZA (1942) Budapest

A magyar irodalom története nem kis mértékben a korlátozások, a hallgatásra kényszerítések, a bebörtönzések, a ránk erőszakolt kényszerek meg-megakadó, máskor megerősödő sorozata Kazinczyék első színre lépésétől kezdve az önkényuralom korán át az első világháborús vereséget követő Trianonig, majd a második világháborúig, azután Rákosiék diktatúrájáig, végül eljutva 1957-ig, a Kádár-rendszer továbbra is szovjet típusú berendezkedéséig.

1956 őszén a hazai társadalom döntő többsége fokozatos és békés demokratizálódásban reménykedett. Kádárék hatalomba emelése eleinte, mindössze két-három hónapig lehetségesnek mutatott valamiféle demokratikusabb kibontakozást, erre azonban nem kerülhetett sor. A Szovjetunió és a keményen bíráló hangú szocialista országok idehaza is véres megtorlást követeltek. A faszizmus és az imperializmus folytonos emlegetése a magyarság ellen fordította a nyugat-európai baloldali értelmiség jelentős részét is. Kádárék azt hirdették, hogy 1956 történéseiben döntő szerepe volt a magyar íróknak is. A Nagy Imréék elleni pereket egy ideig halogatták, írókat és újságírókat azonban már 1956 decemberének legelső napjaiban kezdtek letartóztatni. Érthető, hogy kezdetben Kádárék maguk is zavarban voltak, hiszen azt kellett egyre erélyesebben bizonyítaniuk, hogy a magyarság forradalma a hazai és a szovjet diktatúra ellen számukra egyértelműen gyilkos ellenforradalomra vált, s ez lett 33 éven keresztül axiómájukká.

A régi-új rendszer időnként taktikázott is az értelmiséggel, az írókkal kapcsolatosan. Már 1957. január 17-én felfüggesztették ugyan az Írószövetség működését, de csak áprilisban tiltották be.

Mindazonáltal sokan abban reménykedtek, hogy lassan újraindulhat az irodalmi élet. 1956 őszén még arról volt szó, hogy sokszínűbbé válhat minden, új folyóiratok indulhatnak hamarosan. A Nagyvilág legelső száma meg is jelent. A népi írók Magyar Írás címmel kívántak folyóiratot indítani, erre akkor a miniszterelnök ígéretet is tett. Kényszerű szünet után – 1957. január 21-én – megalakították a Magyar Írás szövetkezetet Illyés Gyula, Németh László, Püski Sándor és mások részvételével. 1957. február 25-én adtak be kérelmet lapengedélyre, de hiába.

Március 15-én viszont megjelent az Élet és Irodalom című hetilap. Tervezték már tavasszal a Kortárs elindítását is, de ez akkor még a kommunistáknak sem sikerült.

Kállai Gyula illetékes főideológusként hívott meg néhány író, Illyést is. Ott kijelentette, hogy írói tanácsot hoznak létre, s annak kiadásában folyóiratot. Az Irodalmi Tanácsban – ez lett a szervezet végleges neve – a résztvevő azonban Illyés, Németh, Tamási Áron, Veres Péter nem vállalta. Az Irodalmi Tanács csak április végén alakult meg, s csaknem működésképtelen maradt. Tagjai: Bölöni György, Földeák János, Fodor József, Goda Gábor, Illés Béla, Kárpáti Aurél, Köpeczi Béla, Sándor Kálmán, Szauder József, Tolnai Gábor.

Legkínosabbá vált feladatuk az lett, hogy egy 1957. augusztus elején készült PB-határozat alapján szervezzék meg az ENSZ-jelentés ellen tiltakozó kampányt az írók minél nagyobb körű részvételével. A Népszabadságban 1957. szeptember 5-én jelent meg *A magyar írók tiltakozása*. Az aláírók döntő többsége tisztában volt azzal, hogy kényszerhelyzetbe kerültek, s meg kell alkudniuk, be kell látniuk úgynevezett „tévedéseiket”, s ezen a módon is reménykedniük abban, hogy ne szülessenek halálos ítéletek az írók, de mások ellen sem.

A kormány tudatosan időzítette – nagygyűlésekkel egybekötve – erre az időre tiltakozó kampányok megszervezését, s várta el az írók behódolását. Biztosak voltak abban, hogy sikeresek lesznek, s alighanem ezzel is összefüggött a Kortárs megindítása. Kádárék hosszabb távon megelégedtek azzal, hogy amiről nem szabad beszélni, arról majd mindenki hallgatni fog.

Az irodalmi élet azonban 1957-ben már nem vágyakozhatott igazi szabadságra, csak valamiféle – bár korlátozott – működésre. A Kortárs legelső számai ennek sejtetésével indulhattak el. Németh László 1957 tavaszán Kossuth-díjat kapott ugyan, de néhány előadás után betiltották drámáját.

Szeptemberben megjelenhetett *Magyar Műhely* című tanulmánya, amely aztán nagyon sokáig nem kerülhetett könyvbe.

Illyés Gyula azonban évekig hallgatott. Pontosabban és hitelesebben: a hallgató író vádjával illették őt. A párt vagy a kormány, mindegy, miként nevezzük meg, elsősorban nem művekre volt kíváncsi, hanem politikai hűségnyilatkozatokra. Olyan írói szövegekre, amelyek magukba foglalják – minél egyértelműbben – a Magyar Szocialista Munkáspárt, vagyis a Kádár-rendszer melletti kiállást. Illyés Gyuláról köztudott volt, hogy a népi írók mozgalmának egyik meghatározó alkotójaként vált igazán ismertté, baloldali gondolkodású, a szocializmus eszméjét is elfogadó emberként. A Rákosi-korban bár fenntartásokkal, de „útitársnak” nevezték Illyést. A Kádár-korban egészen 1960 tavaszáig vártak a látványos behódolásra. S mivel ez a várt módon nem következett be, végül megelégedtek egy szelídebb kiegyezéssel.

Milyen út vezetett el ideig? 1957 első hónapjaiban Illyés még tárgyalópartnere lehetett az új rendszernek. Társaival együtt reménykedett abban, hogy megengedőbb lesz a terror. Ennek azonban az ellenkezője következett be. Az év késő tavaszán Illyést a Hárshegyen hosszabb altatókúrával gyógyították. Ezután kényszerült ő is arra, hogy aláírja az ENSZ elleni nyilatkozatot, abban reménykedve, hogy így majd enyhébb bírói ítéletek fognak születni, például a Déry-perben is.

Az írói nyilatkozatok kapcsán a magyar társadalomnak mégis azt kellett megértenie, belátnia, hogy le kell mondania minden reményről. Illyés is erre kényszerült.

Déry Tibort április 20-án tartóztatták le. Egy 21. századi kézikönyv állítása szerint „Németh Illyéssel az oldalán próbált tárgyalni Kádárral, aminek az egyetlen kétes eredménye az lett, hogy rájuk bízta az ENSZ-nek szóló tiltakozó nyilatkozat megszervezését” (*A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*, III., 2007, 523.). A szerző, Veres András két oldallal korábban már közölte ugyanazt az állítást: „Rádásul még Illyés Gyulát és Németh Lászlót is megnyerték szervezőnek a kompromittáló akcióhoz (Standeisky 1996. 275–287).” Az ismétléssel különösen fontosnak gondolt közlés nem található meg az idézett monográfiában. Kérdés: vajon ez az eljárás pusztán csak tévedéssel magyarázható? Egyébként amikor Illyésék Kádárral próbáltak Déryről egyeztetni, akkor még szó nem lehetett az ENSZ-ügyről. Kádár döntése alapján 1957. augusztus 20-án kezdtek el tiltakozó nagygyűléseket, tiltakozó kampányokat szervezni, s ennek lett lényeges eleme az írók nyilatkozata. Kádár szeptember elejére tervezte az írópereket. Keresztury Dezső visszaemlékezése és Illyés tájékoztatása szerint „Kádárék behívták ötüket, Németh László is ott volt vele. Kádár rettentő indulatos volt, odavágta a ceruzáját is.” Egyértelművé vált számukra, hogy az ENSZ elleni aláírások elől az írók vezérkara nem térhet ki. (RÉVÉSZ SÁNDOR, *Aczél és korunk*, Sík, Budapest, 1997, 85.)

Egy alkotói csöndnek számos oka lehetséges. Illyés kapcsán az első magyarázat az lehetne, hogy 1956 elején mutatták be Dózsa-drámáját, a könyvhéten pedig új verseskönyvét, a *Kézfogások* címűt.

Illyés azonban korántsem hallgatott el 1956 után. Bár nem sietett publikálni, amint elkészült újabb kötetnyi verse, azokat elfogadhatónak gondolt önellenőrzés után leadta a könyvkiadónak.

Illyés 1958. december 22-én fejezte be *Malom a Sédén* című drámáját (*Naplójegyzetek*, 414.). Ám följegyezte azt is, hogy talán semmi sem lesz belőle: „Hova nyújtsam: a tűzbe-e vagy a Nemzeti asztalára? [...] Most már tele vagyok tervvel, milyen művet lehetne fabrikálni ennek a mellékműfajnak a helyes – a megfelelő működtetésével.”

Ugyanott olvasható a következő: „Előszó verseim esetleges kiadásához: [...] Életem utolsó pillanatáig jogot és kötelességet érzek, hogy javítsak azon, amit hátrahagyok.” Januárban (1959-ben) Illyés odaadta a mű kéziratát a rendező Gellért Endrének, aki kórházban feküdt, gyógyulni próbált. Révai József már tudott a színdarabról, állítólag Aczél Györgytől. Gellért Illyés engedélyével elküldte a kéziratot Révainak. 1959 áprilisában Illyésnél Major Tamás és Benedek András már komolyan beszélgetett dramaturgiai kérdésekről. A *Naplójegyzetekben* Illyés azt írta, Révai szeretne vele találkozni. „A dráma kétharmad részben tetszik neki nagyon, de egyharmada miatt öltre menne velem” (1959. április 7.).

1959. április 11-én voltak hármásban Révainál. A színmű vitája után: „Aztán újból Révai, hogy mindebből a legfontosabb, hogy dolgozom. »Megtisztelsz bennünket a kegygel, hogy kiállsz.« Eddig is publikáltam volna. Nem rajtam múlt. Hanem? A helyzetten. [...] Azt hittem, hogy lesz amnesztia. Jó alkalom lett volna a kedvező légkör megteremtéséhez. Még most is kedvező alkalom volna” (479–480.).

Korábban, március 26-án a Lukács uszoda előtt Illyés találkozott Kodállal, aki „beszért a napokban Kállaival. Annak első mondata: Mi sajnáljuk legjobban, hogy olyan kitűnő népi írók, mint Illyés Gyula és Kodály Zoltán, nincsenek teljesen velünk. Ő ezt felelte: Főleg az eszközeitekben nem vagyunk veletek” (470.).

Október 25-én Benedek András sajnós már arról számolt be, hogy a darabot nem fogják előadni. A Nemzeti Színház bemutatás előtt álló darabjai között Major Tamás ki sem ejtette Illyés nevét.

A *Malom a Sédén* 1963 áprilisában megjelenhetett a Kortársban, de színházi bemutatójára csak 1970 februárjában kerülhetett sor Veszprémben. 1964 áprilisában a MOM kultúrházban mégis előadta egy műkedvelő társulat Udvaros Béla rendezésében.

Az Illyés-bemutatókat évekig jegelte a rendszer, s többnyire vidéki színpadokra száműzte. A *Ke-gyenc* 1963-ban jelent meg, s csak 1968-ban mutatták be. Az ugyancsak 1963-as keletkezésű dráma, *A külön* 1972-ben került színpadra.

Benedek András rossz híre előtt egyetlen nappal, október 24-én jelentkezett a kiadóból Béládi Miklós a verseskönyv kéziratával és K. üzenetével (alighanem Köpecziről van szó), azzal a feladattal, hogy „személyesen s ne írásban közölje velem: a tavasszal átadott verseskönyvet nem jelentetik meg”.

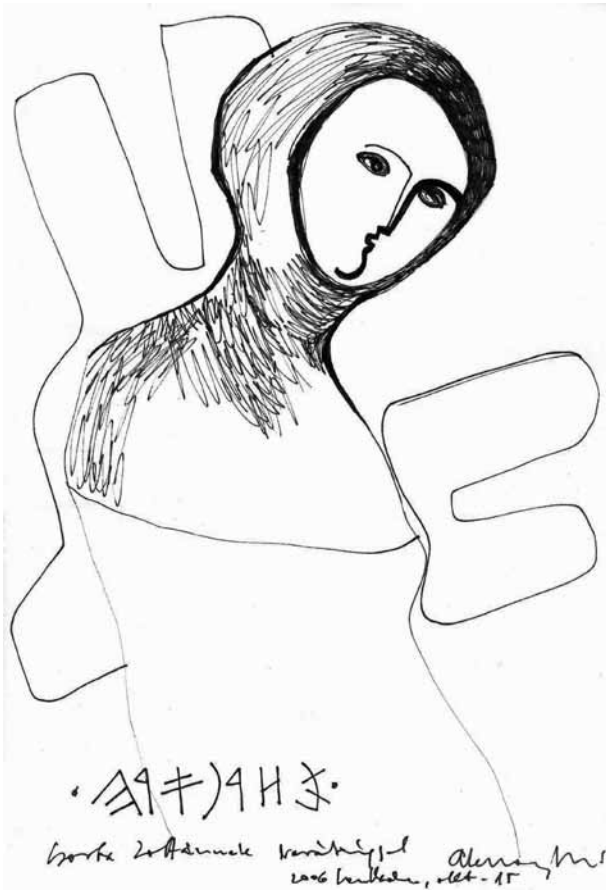
Még 1959 januárjában Illyés találkozót kért Aczél Györgytől. Annak jelentése szerint Illyés „kifejtette, hogy a népi írókról szóló állásfoglalásunkkal miért nem ért egyet. Ugyanakkor bejelentette, hogy most már egészségi állapota is javulóban van, lassan elkezd dolgozni... Az egész beszélgetésben a néhány hónappal ezelőttihez képest Illyés sokkal »rugalmasabb« és engedékenyebb volt. Általában mindig különbséget tett a politikai és gazdasági eredmények, sőt a kulturális eredmények és az irodalompolitika között, amivel ő nem ért egyet” (Aczél György feljegyzése Kádár Jánoshoz, 1959. január 15. Idézi: MARÓTI István, *Illyés Gyula és a kultúrpolitika = „Költő, felelj!”*, szerk. TASI József, PIM, Budapest, 1993, 33.).

1959. május 29-én – politikai megbízásból – Király István kereste fel Illyést. Király azt jelentette, hogy „határozott közeledési szándékot éreztem Illyés egész jelenlegi magatartásában. S ezt – a véleményem szerint – hiba lenne nem tudomásul venni.”

Illyés levelet írt Kádár Jánosnak 1960. január 12-én. „A körülöttem keletkezett félreértéseket szeretném tisztázni. Ezek alapja, hogy »hallgatok« s ezzel a »hallgatással« valami protestálást akarok kifejezni. Ez nincs így.” Előadta, hogy 1957 óta mennyi művet nyújtott be, mégsem kapott egyik sem nyilvánosságot. A költő nem támogatást kért, hanem azt közölte, hogy „a tisztességem megóvása foglalkoztat”. Kádár válasza udvarias, de határozottan elutasító volt: „A személyed s munkásságod kapcsán kialakult nézeteket és az ezek között lehetséges félreértéseket tisztázni leveledben nem sikerült. Az ilyen módon szerintem nem is lehetséges.” Kádár és vezető munkatársai, beleértve Kállai Gyulát és Aczél Györgyöt is, egyelőre látványos behódolásra várnak.

Az MSZMP 1959. szeptember 25-re időzítette a Magyar Írók Szövetségének újbóli megalakítását. A korábban csaknem 500 tag közül mindössze 110-et hívtak meg. Hosszas előkészítő viták után Illyést is meghívták, de ő nem vett részt a közgyűlésen. Valószínűleg azért, mert Aczél révén értesítést kapott arról, hogy Kállai Gyula rendkívül éles hangú beszédet fog mondani a Politikai Bizottság tagjaként. Ebben hosszasan bírálta: „Az ellenforradalom idején láthattuk, miként váltak ezek az írók – ajkukon a »magyar szocializmus« jelszavával – az amerikai imperializmus faltörő kosaivá. A harmadik út hívei azt tartják magukról, hogy antikapitalisták, a valóságban pedig szemben állnak a kommunistákkal...” Később egészen személyessé vált az ítélet: „A napokban olvastam Illyés Gyula 120 versét, amelyet kiadásra a Magvető Kiadóhoz küldött. Nem tudom, mi a kiadó véleménye e verseskötetről. Ami engem illet, ha én volnék az igazgató, e kötetet nem adnám ki. Ezek a versek arról tanúskodnak, hogy írójuk, aki az ellenforradalom idején letette a maga obulusát – s mint ismeretes: nem mellettünk –, a közben eltelt idő alatt semmit sem tanult, semmit sem okult, ma is ott tart, ahol három évvel ezelőtt, s a magáéhoz hasonló magatartásra buzdít másokat is” (KÁLLAI Gyula, *A magyar írók feladatai = Uő, Szocializmus és kultúra*, Gondolat, Budapest, 1962, 191.). Egy mai jámbor olvasó megkérdezhetné, hogy miként kerülhetett a könyvkiadóból a kéziratot kötet a politikai asztalára. Ám ezek ilyen idők voltak. Nyomai egészen 1989-ig vezettek el.

1960 kezdetén Kállai Gyula más funkciót kapott. Aczél György irodalompolitikai helyzete tovább erősödött, s feltehetően ő sugallhatta azt Illyésnek, hogy talán meg lehetne próbálkozni valamiféle nyilatkozattal. Gyöngyösi Nándor újságíró nyilván felszólításra kereste fel a költőt, s az interjú az

Ország-Világ 1960. március 9-i számában jelent meg. Illyés kijelentette: „Nem állok szemben a »rendszerrel« s nemcsak azért nem, mert ez hazánk törvényeivel való szembenállást jelentené. Magyarországot a kommunista párt vezeti a szocializmus felé. Szocialista vagyok – ezt műveim bizonyítják. Mióta tollat vettem a kezembe, gondom s törekvésem, hogy közösségi – népet szolgáló – irodalom munkása legyek. Ilyen műveket teremteni nem henyé feladat. Minden célom, hogy legközelebbi közösségünknek, a magyar népnek emelkedését segítsem, szoros egyetértésben és együttműködésben a kommunista íróbarátaimmal, akikkel különben soha nem volt, s ma sincs semmi félreértésem. Mint annyiónknak, nekem is a munkásmozgalom volt jellemformáló felsőiskolám. Hogy erről miként kell »színt vallani« – nem vagyok önhitt –, de ennek az én esetemben nemcsak az irodalom, hanem a munkásmozgalom történetében is van némi nyoma. De tovább vallhatom a »színt«. Művekben, még hozzá” (A költő felel. Beszélgetések Illyés Gyulával, szerk. FÖLDES Anna, Szépirodalmi, 1986, 174.).

Ez a nyilatkozat végre megnyitotta az utat a publikációk előtt.

A Kortárs volt akkor még az egyetlen országos irodalmi folyóirat.

Ha az Illyés-interjú az Élet és Irodalomban jelent volna meg, visszhangja bizonyosan sokkal erősebb hatást válthatott volna ki. Aczélék feltehetően szándékosan választották ezt a jelentéktelenebbnek bizonyuló helyszínt. Arra is föl kellett készülniük, hogy Illyés talán még most sem fog a párt számára elfogadható nyilatkozatot adni.

1957 tavaszán, kora nyarán Kádárék egyre bizonyosabbak lehettek abban, hogy a Szovjetunió révén mindinkább stabilabbá válik a hatalmuk. Ugyanakkor meg voltak győződve arról, hogy 1956 igazi történéseire csak radikális diktatúra lehet a helyes válasz. A sztálinizmusból alig valamit hagytak el. A többi szocialista ország is kemény megtorlást kívánt. Kádárék csapatában mindazonáltal kétféle vélemény szembesült egymással: egy keményebb moszkovita és egy népfrontosabb, amely nem akart minden „ellenséget” kivégezni. Ez a szembenállás a kulturális és az irodalmi életben is megmutatkozott.

Az első hónapokban az Élet és Irodalom képviselte ezt a balosnál is balosabb szemléletet, az élen Bölöni György főszerkesztővel és vezető publicistaként Mesterházi Lajossal. Őszre már a hetilap is szelídebben csaholt.

Az 1957 szeptemberében megjelenő Kortárs pedig már az irodalmi egység megteremtését tartotta feladatának, eleinte persze kevés valódi sikerrel. Ez nem is lehetett másként a szigorúan értelmezett politikai követelmények miatt.

Az 1958 nyarán megjelent *Művelődéspolitikai irányelvek* megkülönböztette a szocialista realista, realista, a nem realista, de humanista, bár vitatható műveket, legvégül pedig a romboló hatású, a népi demokrácia ellen fellépő irányzatokat. Illyés Gyulát ekkor az ellenséges írók közé sorolták be.

A Kortárs induló éveit egyszer valakinek majd alaposabb elemzéssel kellene megvizsgálnia. Most csupán arról szólnék, hogy milyen írásokkal kezdett jelentkezni Illyés Gyula.

Először 1960 áprilisában volt olvasható öt mű *Illyés Gyula újabb verseiből* címmel. A szerkesztőség bizonyosan mindent alaposan átolvasott, de nem találhatott nagyobb politikai kivétlnivalót. Nem Illyés versei alakultak át 1959 őszétől tavaszig, hanem a politikai széljárás változott meg.

1960 tavaszán Illyés először közölt verseinek nyilván különösen visszhangos jelentése volt. A *Csorda-kút* régi, rácegresi sivár tájat idéz meg, de a jelenkorra is utalva: „Gyötör félnapja a szekér, /

a tél, a ködök-ülte sík. / És egyszerre csoda esik /.../ És egyszerre csak a fogat / varázshídon fut könnyedén / s szívem egy rejtett mezején / juhnyáj, virág, tavasz fogad..."

A *Vasalás* egyértelműen egy régi emlék felelevenítése. A legények hallgatagon ültek nagyszombat délután, miközben a nagyleány vasalta a szoknyákat másnapra, mikor „Ment a nép, / hogy föltámassza istenét”.

A *fenyők násza* az *Új versek* című kötetbe nem került be. Csak az lehet a magyarázat, hogy gyanút keltett az, hogy „bombaként robbant...” a virágzó ág, „miközben reccsen, hördül és jajong”.

Az *Istentisztelet* ugyancsak a pusztára emlékező vers, amelyben etetés után vasárnap egy-egy öreg elkezdett citerázni. A vers végén, a jelenben a zene már rádióból jön, a dzsessz. Ötödiknek a *Hajnal* következik, amelyik a kötetben az *Anteusz* első verseként szerepel később. Egy hajdani ozorai hajnal emlékével kezdődik, majd vált: „Tegnap jöttem, dúlt-betegen”. És bekövetkezik a változás: „Oh vérátömlesztés csodás / ereje! Édes újulás / hat át, mily remény-nyel bizserget!”

Ha sorra vennénk a többi verset 1960-ban s a következő évben a *Kortársban* – s a néha máshol megjelenteket –, azt kell megállapítanunk, hogy ezeket a párt már 1958-ban is nyugodtan közölhette volna. Marosán György, Kállai Gyula meg mások csak ürügyet kerestek arra, hogy az ellen a költő ellen dühöngjenek, aki egyébként nem is akart hallgatni.

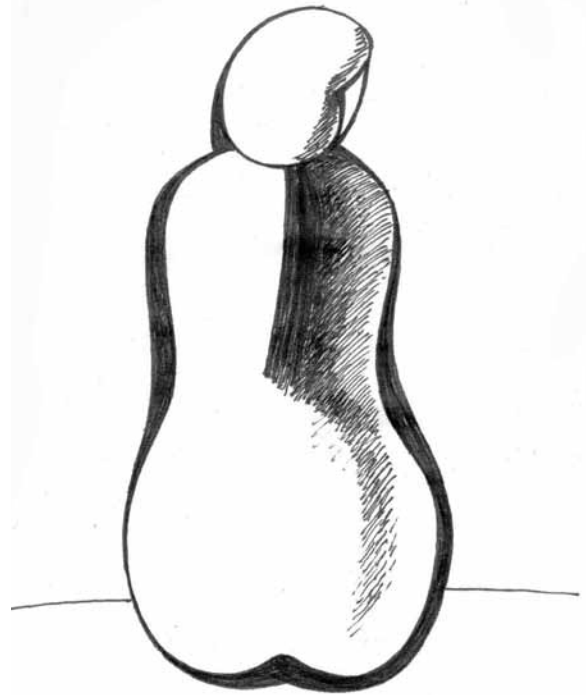
A *Kortársban* 1960 folyamán 17 Illyés-vers jelent meg, s ezt a következő évben továbbiak követték. A folyóirat 7. és 8. számában *Rácegresi fűzet* címmel jelent meg egy négyoldalas írás, amely a régmúlttal szembeállítja 1960 jelenkorát, amelyben „a társadalmi szintek kiegyenlítődése” egyik nagy élménye, s megállapítja, hogy „Íme a pusztából kivezetett nép”. A nagyszabású, 1945 utáni történelmi változást örökíti meg az *Ebéd a kastélyban* is, amelynek első része a *Kortársban Átváltás* címmel jelent meg (1961/6,7).

1960 tavaszától Illyés írói munkássága ismét folyamatossá válhatott a nyilvánosság előtt is. Mindez mégsem jelenti azt, hogy elkészülte után minden műve megjelenhetett volna. Halogatták színműveinek bemutatását, műveinek megjelentetését. Esszéit megkurtították, 1978 tavaszán egy évtizedre zárolták a *Szellem és erőszak* című, Illyés és a magyarság számára meghatározóan fontos, később szamizdatként, majd Nyugaton is kiadott kötetet.

Hosszan lehetne sorolni az Illyés elleni nyílt és álcázott, bizalmas pártkörökben terjesztett állásfoglalásokat. Csak példaként említem, hogy 1962 októberében a Központi Bizottság Titkársága úgy döntött, hogy Illyés ne kapjon kormánykitüntetést. A miniszter levélben köszöntse a hatvanéves költőt, de a sajtó erről ne szóljon. Abba 1965-ben kegyesen beletörődtek, hogy ha a költő esetleg megkapná a Nobel-díjat, azt elfogadhatja. Ám az előző évben Köpeczinek utasítania kellett az irodalmi lapokat, hogy „Illyés Gyula írásait is a legszigorúbb szűrőnek vessék alá, s csak a pozitív hangú írásait közöljék. A könyvkiadásban csökkenteni kell az Illyés-kiadványok számát.”

1965 őszén Köpeczi irányításával Illyés-ellenes politikai akció indult, előírva, hogy a pártoságról készülő állásfoglalás szóljon külön Illyés ellenséges verseiről is, „a *Kortársban* leplezze le Illyés mélymagyarkodását és vátesz-elméletét”, Simon István főszerkesztőt pedig váltsák le. Az MTA Irodalomtudományi Intézete azt a feladatot kapta, hogy készítsen alapos elemzést Illyés 1945 utáni munkásságáról. Az elemzés csak 1972-re jelent meg, s addigra a hetvanéves alkotót köszöntő köteté vált.

Illyés Gyula halála óta elmúlt egyharmad évszázad. Ki tartja még emlékezetében azokat a régi történeteket? Nekünk: kötelességünk.

Csootra Zoltánnal barátsággal Balogh László
2007. márc. 5.

CZIGÁNY GYÖRGY (1931) Budapest

CZIGÁNY GYÖRGY

A befogadás kínjai és boldogsága

„Ez a sok szépség mind mire való?”

(Babits Mihály Esti kérdés című költeményének naivra hangolt, álruhás, szemérmesen áhítatos kérdése különb és nemesebb zene annál, mint amire bármi bölcs válasz adható volna vagy épp szükséges lehetne.)

Mégis! Mire való az erdők, folyók, mezők vagy a városok szépsége, s mire való a versé, a muzsikáé?! „Akarsz-e játszani?” Akarsz-e játszani a képzelet földöntúli lehetőségeinek más-világában, akarsz-e játszani halált? Vagy akarsz-e felfohászni Szabó Lőrinc versének soraival: „...gyógyíts meg, Zene, / te, Mindenségé, édes üteme / a fájdalomnak, Varázsfuvola, / varázsjáték, te, tündér mámore / hitnek, reménynek...” Föl akarod-e fedezni a Kosztolányi-életmű szavában azt, amit Ottlik Géza így fogalmaz meg: „Kosztolányi kiegyenesíti a derekunkat: halállal, romlással, vereséggel szembenézni, füstbe ment reményekkel együtt élni rangot ad a nyomorúságnak, méltóságot a katasztrófának, megszépíti – nem, nem szépíti meg –, új, soha nem ismert szépséget ad a boldogtalanság csúfágának.” Ráismersz-e jelenedben Berzsenyi Dániel eleven pillanataira, hiszed-e, hogy nyomorúságaink testvéreként „tündér változatok műhelye a világ”?

Lehet, hogy valamiféle „barokk nyitány” hangját idézik kérdéseink, mindenesetre a válaszok csak a józan 21. század depresszióinak légkörében szülehetnek meg.

Fenyeget a leegyszerűsítés: századokkal ezelőtti vagy most született remekművek erőnket meghaladó vonzásában egy-egy névbe, fogalommá élettelenített szóba kapaszkodunk... Gregorián ének, Bach-fúga, Bartók: *Cantata profana*... Szeretjük, dicsérjük, hitet teszünk mellette. De melyik mű melyik taktusa feszül hát a sejtjeinkben is úgy, hogy igenlésünknek hitele legyen? Miféle csevegések ízére vágyunk a művekkel szembeni nagy, nyitott hallgatás helyett? A szerzővel alig, csakis műveivel van dolgunk; azokkal azonban erőnket és örömrre való képességünket gyakran meghaladó mértékben. De éppen ebben rejlik a naponta megújuló felfedezés titka is. Az életre szóló együttlét élményének kimeríthetlensége. A remekmű cselekszik és viszonzást vár. A szellemünket jobb minőségűvé érlelő, üdítő erőfeszítést.

Fölmérhető-e számunkra – akár csak lexikálisan, térképszerűen – mindaz, ami a művészet kínálta gazdagságból birtokolható lehet? Korunk zenéje például ezerérvnyi... A mai zenén kívül s velük hozzánk szólnak a régiek is. S mennyi a századok óta eleven vagy nemrég felfedezett, föltárt remekmű! A termékenyülés lehetőségének szinte természeti, pazarlón gazdag sokszorozása kimeríthetetlen „fölslegként” magasodik fölénk. Hiszen egy-egy ember életében e roppant kínálat töredékeinek befogadását is csak szerencsés körülmények teszik elképzelhetővé. A kapcsolat (műveké, embereké) természetesen nem mennyiségi. Éppen ezért lehet termékenyen, mélyen és értelmesen együtt élnünk az általunk elérhető kevéssel is. A számunkra megnyilatkozó töredék (egy zenemű részlete, egy életpálya néhány verse) adhat ugyanannyit, mint a mennyiségileg több: minden a kapcsolat minőségén múlik. Nyolc taktus Mozart – micsoda gazdagság: elég lehet egy életre.

A művészet különb varázslat annál, mint amennyit mi megmagyarázhatunk magunknak belőle – mondta egyszer rádióbeszélgetésünk közben Hincz Gyula. És ami derűs egyszerűségében üt szíven: Borsos Miklós szavai. Nem a művek kívánnak magyarázatot, azok magyarázzák a másképp elmondhatatlan dolgokat. Heidegger pedig úgy látja, hogy a művészetnek életbevágóan fontos célja van. Ez olyan erőszakos cselekedet, amelyik feltárja a létezését. S hogy a költői nyelv gyökerei magába a létbe nyúljanak. A nagy alkotók a Létnek lesznek örei. A nyelv lényege a lényeg nyelvévé válik. A műremek értésének, élvezésének pillanatában egy eddig még el nem gondolt létigazság derül ki. A műremek fénybe borul, a művészi megvilágítás leleplezte a rejtőzködő lét igazságát, és mi megvilágítottan állunk a mű szemlélésében.

Egy-egy remek alkotás szórakoztat vagy megerőltető figyelmet követel, ráismerhetünk, fölfedezhetjük általa szellemi lehetőségeink új távlatait, miközben a mű andalít, felráz, megnyugtat, gyönyörködtet. E sokféle lelki hatás gyakran együtt, sokszólamúan lehet jelen agyunk, idegrendszerünk válaszcselekedeteiben, reakcióiban.

A teremtés jelen idejének visszfénye, szinte szakrális cselekménye az, amire a tehetség adományának törvényei vezetnek a nagy alkotókat. Méltóvá a művet ahhoz, hogy a teremtés szerény részese, de új valóságdarabkája legyen, nem az alkotó nemes szándéka, választott témája, tárgya teszi, hanem a benső erőiben megnyílt mondandója, sugallata. Ami arra készítet minket, hogy a művet nemcsak tárgyként, hanem lelki, tudati élményünk éltetése, magasrendű asszimiláció által is megőrizzük. A remekmű tehát nem illő témaválasztással, hanem minősége által válhat szakrális szépségűvé.

Az öröm más, mint a vidámság: Mozart *Rekviemje*, Pilinszky *Apokrif verse*, Szőnyi *Zebegényi temetése* nem szomorít el bennünket; a tragikus és keserű élmények éltető hevükben szereznek maradandó áhítat-örömet a lélek mélyén. A veszteségek elfogadása révén, a képzelet-valóság tette, művé emelt darabjai testi-lelki megtörettetéseink ellen születnek meg, jóvátételként. Létünk elvesztésének, halálunknak egyetlen emberileg lehetséges rehabilitációja a művészet, mely akarva vagy öntudatlan az örökre megmaradó (csak a hit által megsejthető) valóság szépségét próbálja meg előlegezni. Vigaszul és erőforrásként. A vers és a zene nem a mi érzelmeinket, vágyainkat, szomorúságainkat, rettegésünket tükrözi. Stravinsky írta: „Az emberek a zenében mindig mást akarnak megtalálni, mint zenét. Számukra fontos, hogy tudják, mit fejez ki a muzsika, mire gondolt a zeneszerző munka közben. Egyszerűen nem tudják megérteni, hogy a zene önmagáért létezik, és teljesen független az általa ébresztett gondolatoktól. Másképpen kifejezve, ezeket az embereket a zene csak annyiban érdekli, hogy olyan dolgokat érint, amelyek ugyan nincsenek meg benne, de amelyek megszokott érzelmeket ébresztenek fel. A legtöbb ember azért szereti a zenét, mert abban érzelmi mozzanatokot vél találni, vidámságot, bánatot, gyászt, a természet iránti lelkesedést, alkalmat az álmodozásra, vagy éppenséggel eszközt a prózai élet feledésére. Mákonyt, stimulánst keresnek a zenében. Bár megtanulnák, hogy a zenét benső értékeiért, önmagáért is lehet szeretni...” A zene, a vers pedig létrehozott világával nem tükrözi sorsunkat, hanem sosem volt teremtmény, új valóság, melynek létrejöttében természetesen szerepe van indulatainknak, sorsunknak, szenvedélyeinknek és szenvedésünknek, természeti élményeink emlékeinek. A szerző is ezeket használja teremtdörökként, mégis mindegy végül, hogy tudhatjuk-e, Liszt *Mefisztó*-keringőjének létrejöttében Lenau *Faustja* az ihlető, mert a mű ennek ismerete nélkül is teljes élményt ad mint remek szimfónia-scherzo. A vers is ilyen tünemény: van, lehet értelmezhető, elbeszélhető mondanivalója, de nem arról szól... Elvont lényegében, legbensőbb formájában úgy mutatkozik meg a vers, mint a zene.

Nehezen tudom gyógyerőnek vélni a zeneterápiát, mely tűnődésekkel, értelmezésekkel, gyógyászati segédeszközként alkalmazza a kiválasztott remekműveket. Egy Mozart-zongoraverseny viharában, feszültségeiben, béke-boldogságában nem hiszem, hogy a páciens a „megküzdés” lelki folyamatait átélve megszabadul a negatív nyomások alól. Illyés Gyula *Balaton*-könyvének fejezetei közt Füredről is született lírai jegyzet. A fák alatt, a vízpart közelében ősz hajú férfira esik a pillantása. „Elektrokardiogramját jegyzeteli. Jobb tenné, ha az arácsi szőlőhegyeken járatná fáradt szemét, vagy errébb, a tó fehér tajtékbarányain. Vagy a vitorlásokon. S azokról gondolna el valamit. Mert vannak, igaz, gyógyvizek, vannak gyógy-séták és gyógy-tornák. De legtöbbet érnek a gyógy-gondolatok.”

A zene, a vers jelenléte az ember életében a lélek kultúráját magasságokba emeli. Ami a testre is hat áttételesen, a lélek erői által, titokzatos módon, nem alkalmi elemzésekkel. A zene és a vers fölemeli a lelket, sursum corda, igen, de nem ment meg a mélybe zuhanás máshonnan eredő katasztrófáitól. Schumann, annyi gyönyörűség létrehozója a Rajnába, Paul Celan verseinek vigaszát fel sem ismerve a Szajnába vetette magát. Még a hangulatjavító könnyűzenék alkotói sem kivételek. Szomorú, mégis szinte groteszkül humoros, hogy (mint egykor Goethe Werther-története) a *Szomorú vasárnap* slágerzenéje is öngyilkossági hajlamok megerősítője, készítetője volt. Nem beszélve bővebben arról, hogy szerzője, Seress Rezső kiugrott lakása emeleti erkélyéről, majd a kórházban gyógyulás helyett felakasztotta magát. A zene hatása nehezen mérhető és irányítható praktikus, nemes célok érdekében.

Van bájos háttere egy adott zene létrejöttének és dolgának a világban, például Bach művének, a *Goldberg-variációknak*... Ez álmatlanság elleni szórakoztató zenének készült volna Kayserling gróf

számára. Az egykori szász udvari követ vitte magával a zenész Goldberget, hogy Lipcsében Bachnál tanuljon. Neki írta azután meg Bach említett változatait. Állítólag álmatlan éjszakáin a gróf mondotta: „Kedves Goldberg, játsszon el néhányat kedvenc variációim közül!” Bartha Dénes zenetörténész is megjegyezte: ennek a nevetséges alkalmi indításnak köszönhetjük a zongorairodalom máig leghatalmasabb, soha nem sejtett mélységeket feltáró variációsorozatát. Magam is emlékszem Pilinszky Jancsi nevetésbe csukló, boldog szavaira, amikor az egyik lehetetlenül romantikus, szinte Chopint előlegező Bach-varációról beszélt. Bachot remek diagnosztának nevezte, gyógyító orvosnak. A tengerhez hasonlította. Amellyel szemben dilettánsak vagyunk... És mégis boldog befogadók: „A *Musicalisches Opfer*ben számomra az a csodálatos, hogy ott Bach engem nem a tengerre emlékeztet – mondta Pilinszky –, hanem olyan erdőre, ahol a fák ágai mozognak, írnak, írnak a levegőbe, tudod, kifogyhatatlanul írnak – az ember megérti, elfelejti, nem érti meg, ez egy, ez számomra mindig a csecsemők nagy szórakozása!”

Nemcsak Pilinszky Jancsival találkozhattam gyakran: évtizedeken át lehettem a szobrász Borsos Miklós közelében is. Miután első megjelent huszonöt versem elé (Domokos Mátyás kérésére) 1971-ben ő írt bevezetőt.

Mi az, amit műveiben, a kert, a víz fényeiben, hangszerek és növények formáiban, zenélők, beszélgetők, lányalakok, vízparti tűnődők vonásaiban rejt el az alkotó? Mi az, amit mindig mozartian anyagyszerű, valóság és képzelet beszédes vízióiban élénk tár? Milyen is a teremtésnek Assisi szellemében örvendező művészet? Amely ugyanakkor a mélységekből kiált, megjárja a poklok tornácát, azonban drámai erejében is finomság van: szeretet, mely nem akar sokkolni, elképeszteni, megriasztani.

Aki meg akar maradni, újat nem csinál, csak jót – szokta néha Miklós mondani, s ha ő maga vonzódik a régihez, akkor úgy tesz, mint a humanista (Babits szavával) –, nem azért nyúl vissza a régihez, mert sokallja az újat, hanem mert kevesli.

Borsos Miklós (a részvét és a remény világának művésze) így szól: „fölvetődhet a kérdés, miért csak a vesztes embert ábrázolom. A leütöttet, száműzöttet, börtönbe vetettet, megfeszítettet. Erre csak azt tudom válaszolni, a vesztes ember áll hozzám közelebb: a vesztes embert az idő megneemesíti, fölemeli és reménnyel tölti el; hittel az igazságban és erkölcsben. A hős idegen számomra: a hőst az idő lefokozza.”

Borsos Miklós Erdélyben, Győrött, Firenzében, Tihanyban, a francia és olasz tenger mentén, a Balaton vagy a Kis-Duna partján ugyanazt a világot találta meg személyes sorsában és alkotásában: Európa évszázadainak józanul éltető hagyományait.

Mészöly Miklóssal is volt alkalmam néhányszor találkozni. Inkább szép nőkről beszélgettünk, mint szép versekről, zenékről, de azért egy-két dolgot talán jól sejtettem meg az ő „magasiskolájából”: kései írásaiból derül ki, miért fontos számára éppen *Dürer* vagy *Bartók*... Mert „olyan vonalakra van szükségünk, melyeket nem húzhatunk meg határozott szabály szerint, csak ponttól pontig”. És mert ő is a jelenségek szerkezetét kutatja írásaiban, mint Bartók-esszéje is sejteti. Kisfiúként Bartók Béla első feleségétől, Ziegler Mártától kapott zongoraleckéket, így ő is, mint Péter, Bartók fia, a *Mikrokozmosz* füzeteinek darabjain át látta meg a zene világát. „Úgy érzem – írta Mészöly –, a *Mikrokozmosz* egyszerűsége műfajokon túlmutató egyszerűség: a hangisméltések, a szinkópák, az imitáció és fordítása, a sorozat legtöbbje nem csupán zenetechnikai megoldási séma, legalább annyira és legáltalánosabb értelemben a jelenségek szerkezetét adják, művészetben az elemet.” A tonalitás és atonalitás közérzetéről tűnődve mondja Mészöly: zenei atomkutatás ez.

Utolsó műveit olvasva látjuk, hogy érzelmei nem lettek hűtlenek e szigorúsághoz: gyöngédség mégis van bennük, lázadás nélküli meditáció is, de semmi nosztalgia. Számára természetesen „emberi helyzet, hogy sem a hit, sem a ráció nem tudja hibátlan egyensúlyba hozni magát”. Számára mindkettő szenvedéstörténet...

Már említettem e futamok lejegyzése során Liszt Ferenc nevét. Mészöly és Babits városában gyakran járt. Augusz báróékhoz hajóval jött Pestről Paksig, onnan már hintó vitte a kastélyba. Szekszárdon írta meg a Bach nevét adó zenei hangokból a még Bach által felvetett motívumot feldolgozó orgonamű zongoraváltozatát. Amellyel megteremtette akkor még alig megsejthető kézfogását a 20. század zenéivel, éppen Bartókkal is.

Leányánál, Wagneréknál lakik Liszt Ferenc Velencében, a Palazzo Vendraminban, amikor egy halotti gondola látványa balsejtelmeket, izzó látomásokat kelt benne. Hat héttel Wagner halála előtt írja meg a *Gyászgondola* első változatát. Az evezőlapát lassú lüktetését sejthetjük e fájdalmas,

VESZELY FERENC, Cím nélkül, 2013

makacs, monoton zongoradarab egymásra torlódó, felfénylő és árnyékba boruló, kegyetlenül ismétlődő harmóniáiban. Liszt öregkori, modern, végsőkéig lecsupaszított darabjait Wagner értetlen nyugtalansággal hallgatta, úgy látszik, lezárult életművén túlra a zseni sem láthatott. A *Gyászgondola* második, kései megfogalmazása pedig már Liszt utolsó hónapjainak szikár csöndjéből való.

Nemcsak tengert terelő lapát, emberi szív lüktet a *Gyászgondola* taktusai sodrában, a vízbe vert árnyukon ingó palotasorok kialakuló ablakainak kocka-sötétjében. Szorongó szív hajtja ezt a gondolat, a sejtetem, hogy folyton távolodnak az élők, egyre messzebb vagyunk egymástól, s ha együtt, akkor is kisebbedőn, eltűnőben. Közel a halál tart meg. Hiszen halottunk mindig karnyújtásnyira van álló időben, akár a hátrahagyott útításka, melynek csatja ismerősen villan, ha reggel a napfény megérinti. S ez mintha dallam is lehetne, áldott, amit riadt örömmel dúdolunk.

Liszt hangversenyzett Duinóban is, a herceg kastélyában, talán a kék szalon zongoráján játszott. Nem tudom pontosan elmagyarázni, mit akarok Duinóban. Filmet forgatni a kastélyról, persze elmondhatni Carlo Alessandro herceggel, hogy dédanyja miért hívta ide Rilket, s egyáltalán, szólni valamit a *Duinói elégiákról* ezen a helyszínen, Maria von Thurn und Taxis (Della Torre Tasso) termei tövében.

Azok ott fenn Rilke ablakai: a sarokszobában lakott. A szakadékos, hatalmas kert növényalagútjai végén mélykéen világító tengerdarab csap föl fényeivel, hogy fönn kigyúljon az angol pázsit, az allék, virágágyak, futónövények, díszbokrok és fák paradicsomi gazdagsága.

Megvan az a kettős törzsű olajfa is, amelynek remegését tüdejében, szívében éltette tovább Rilke: „teste bizonyos fokig lélekszerűen viselkedett” – „úgy rémlett, mintha a fa belseje alig-alig érzékelhető rezgéseket továbbítana hozzá!” Támaszkodott az olajfa törzsének. Ez a sejtfalak, a gondolatok, a vágyak, az emlékek lüktetése, vibrálása? Mint Ottlik Géza regényében az a dunai hajó, melynek súlyos nyugalmáról szólnak a regény befejező sorai, megidézve ezt a szerző által soha nem látott trieszti öblöt is. A hajó is idetartozik tehát, amelynek „egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett”.

Apollinaire „rajz-versében” szökőkút víz sugarai hajladoznak: szavakból vannak, verssorokból. „Ó, ég felé szökellő emlék” – s egy másik ág e vízjáték fűzfaképeiből: „sír a szökőkút is felettem...”

A természet tüneménye az izlandi forrás, a gejzír, s művészetek ihletője a városok, kastélyok költői adománya: a szökőkút.

Respighi zenéje harangszót, lombsusogást, madáracsicsergést is társít a Villa Medici kútjának alkonyi csobogásába. A víz játékát örökíti meg Ravel zongoradarabja. Debussyé pedig az Alhambra vízmedencéinek holdfényes villódzásaiból fakadt: *Este Granadában*.

De inspiráló előzménye mindezeknek a *Villa d'Este szökőkútjai*: szinte 20. századi már ez a víz-csobogás Liszt romantikus zongora-zenéjében.

A nyugalom fáradhatatlan lendülete épül, omlik a szökőkút természetében, a monotonia dinamikája él, a csendesség zsong benne. Mint rózsafűzért suttogó apácák hangja, szelíd erő, türelmes szárnyalás, lendület a mozdulatlanságban. Szakadatlan újjászületés: boldog, eleven várakozás. Egyik költeményében Weöres Sándor azt írja Bartókról: „mi másnak kincs, önéki lom / mi másnak szemétdomb önéki égi kémia...” Bartók a jelenségek szerkezetében fedezte föl a költői mondanivaló erejét; mint Beethoven, ő is nagyon szerette a természetet, bár nem a hangulati élmények vonzótták abban, inkább a műalkotásokat is létresegítő törvényszerűségek. Hiszen – szavai szerint – a népzene is a természet tüneménye, ugyanazzal a szerves szabadsággal fejlődött, mint a világ egyéb élő szervezetei, a virágok, állatok. Ezért lehet igaz, hogy Bartók kedves virága a napraforgó volt, melynek nem annyira (a Van Gogh által is megörökített) sárga ragyogása érdekelte, hanem az, hogy a tányérján elhelyezkedő spirál (a Fibonacci-számsort Lendvai Ernő zenetudós említi ezzel kapcsolatban) a természetes növekedés törvényét tükrözi.

Illyés Gyula híres Bartók-verse a rettenet vízióit sejtí e zenében: akár hangzavart is – „...fűrészfoga közé szorult / reszelő sikongató / jaját tanulja hegedű / s éneklő gége...” –, versrapszódíája Vörösmarty kiáltásait visszhangozza. De nem a zenét, hanem a Bartók által is képviselt moralitás indulatait jellemzi. A Bartók-zene atmoszférája, formái, arányai nekünk Mozartot juttatják eszünkbe. József Attiláról pedig Pilinszky János szólt így: ő Mozart...

A rettenet élményében is remény. Gyógyít, nem andalít: a remekmű kegyetlen és szép, mint a természet. Félelmet is kelt a dolgok szépsége. A „fölemelt szív” is szorong azért...

Fogyatékoságainkat derűs vigasszal parodizálják a gyermekjátékok: jó lehet néha homokba rajzolt négyszögekben fél lábon ugrálni, a vakságot a szembekötődsdi oldja mókás mulatsággá, a na-

gyothallás, félrehallás kellemetlenségeit a siketek párbeszéde teheti humorossá, gondoljunk csak Kodály „Jó napot sógor!” kórusára, melyben a „mit csinál a menyecske?” kérdésre a nagyothalló, csónakja mellett állva, a maga vízparti tevékenységét érti, s válaszol is rögtön: „kilyukadt a fenekem...” Bénaság, látás- és hallássérülések mellett persze legfőbb fogyatékoságunk a halál. Van-e olyan hitünk, mely elfogadhatóvá teszi számunkra e gyógyíthatatlan fájdalmat, gyermekünké tudjuk-e fogadni a megsemmisülés félelmének valóságát? Boldog, képtelen csoda számunkra a lét, oka azonban ismeretlen. Halálunknak persze már van okozója: maga az élet. A hitet a kétely, a boldogságot a kétségbeesés hitelesíti, a szenvedésnek azonban nincs ellentétpárja. Magában minden, misztérium. Érzelmi baleseteink gyógyításához pedig jó sebész kell, talán Szent Mihály arkangyal? A test megbízhatóan öregszik, múlik, de mit kezd fogyatékoságaink közt gyermeki vágyaival a lélek: mi az öregkor félelme? Hogy tehetségtelenül halunk meg, hogy dilettánsként lépünk semmibe vagy örök valóba.

Nagyszerű, erős várunk a lélekben épülhet fel, szabadságot és védelmet ad nekünk. Testünket nem gyógyítja, csak a „sursum corda” erőinek finom és ellenőrizhetetlen áttételeivel. Mi a zene, a vers, a szépség dolga, mire való? Erkölcsi terhe méltó örömet tartogat számunkra, a lehetőséget, hogy a remekművek befogadóiént eljussunk az általuk megteremtett, a létünk megfajthetetlen misztériumához hasonló kérdésekig. Távlata van felismerésünknek, miszerint e kérdésekre köznapian nincs válasz. De méltó és igazságos, hogy e tulajdonunkká lett kérdésekért hálásak legyünk.

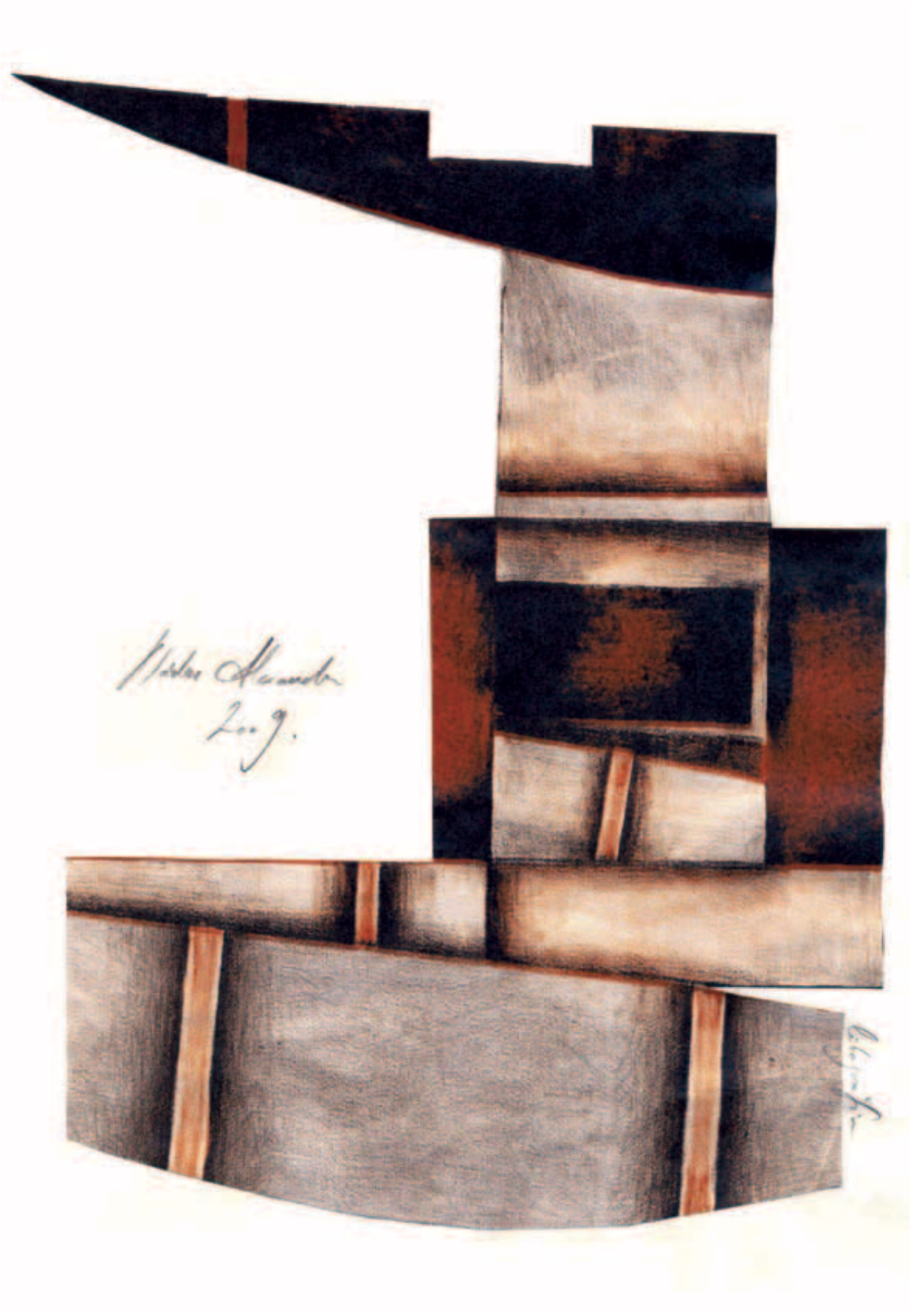

Clorin Zilich, the architect!

(Signature)

2009.05.10.

◀ NAGY GÁBOR, Cím nélkül, 2009

NÁDAS ALEXANDRA, Cím nélkül, 2009

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) Budapest

ABLONCZY LÁSZLÓ

Élők és holtak árnyai

Major Tamás két évada (1958–1960)

2. rész

A *BUDAI NAGY ANTAL* előadásának terve már az 1958/59-es évad végén a heti munkarendben szerepelt, mert a Szegedi Szabadtéri Játékok újraindítását hirdették a nyárra. S húszévi szünet után, 1959. július 25-én a *Hunyadi Lászlóval* felgyúltak a reflektorok a Dóm téren. A *János vitéz* moszkvai vendéggjátéka, az *Esmeralda* című balett, a Magyar Állami Népi Együttes és egy koncertelőadás mellett augusztus 8., 10., 11-re Kós Károly *Budai Nagy Antal* című drámájának előadását hirdették. S hogy erdélyi író színre kerülhetett, annak politikai előzménye van. Kádár János 1958. február végén Bukarestbe, 25-én Marosvásárhelyre látogatott, ahol beszédében közölte: „Itt laknak magyar származású emberek is...”, miközben a város lakóinak nyolcvan százaléka akkor még magyar volt. Cifrázta politikailag is: „Élhet egy magyar dolgozó Magyarországon rabságban, és élhet a Román Köztársaságban szabadon. Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek rabokká válnak, és a Román Népköztársaságban a magyar emberek szabadok maradtak volna továbbra is.” Aztán horát is járt a város főterén, majd a Maros vendéglőben a díszhelyen ülő Hajdú Győzőtől megkérdezte, mi a foglalkozása. „Író” – válaszolta, mire Kádár: „Nem baj, annak is kell lenni.” Az év során aztán a barátság folyama kezdődött: különféle román delegációk érkeztek Magyarországra, április 4-én a debreceni színház Méliusz József *Hamiskártyások* című darabját mutatta be, szeptember 18-án a Madách Kamara Sebastian *Névtelen csillag* című darabját általános érdeklenség kísérte. Olyannyira, hogy a román delegáció közérzetét óvandó az erkélyt letakarták, mondván: felújítják a nézőteret. Az Egyetemi Színpadon ősszel román költői estet rendeztek, továbbá forgatták a magyar–román határon játszódó, Szabó Pál írásából készült *Csempészek* című filmet. Ami talányosan érdekes: a MOM Kultúrházban 1958. április 27-én előadták a *Budai Nagy Antal*, amelyet a főváros peremkerületeiben mintegy negyvenszer játszottak. Véltetjük: politikai sugallatra is történt, mert rendezője Mészöly Tibor, a Fészek vezetője, szakszervezeti illetékes, tolmács, a tévé dramaturgja s egyben a politikai rendőrség „Szőnyi” néven dolgozó ügynöke. Nincs nyoma a belügyi levéltárban, de vélhetjük, az illetékesek Erdély ügyében a nézőtér politikai hangulatát is mérték. Merthogy a Marosvásárhelyi Állami Székely Színház novemberben Magyarországra látogatott, Sopron, Dunaújváros, Tatabánya mellett Budapesten, a Madách Színházban 25-én a *Lapzártá előtt*, 26-án a *Budai Nagy Antal*, 27-én *Az esőhozó ember* került színpadra, utóbbit a magyar tévé is közvetítette. A két darab között a szendvics ízét Kós Károly történelmi drámája jelentette. Három éve, októberben, amikor Illyés *Dózsa Györgye* a Nemzetiben utoljára színre kerülhetett, s '56 eltiprását követően a szabadság-forradalmi téma ki van zárva a Nemzeti és a színházak tervéből. „Kós Károly sokrétűen állítja elénk a parasztmozgalom tragikus kiúttalanságát...” – írja a Népszabadságban egy iskolai dolgozat níveljén K. Bokor László (1958. november 28.). Javára legyen mondva: a cselekményt ismerteti, de politikailag nem éberkedik, Tompa Miklós rendezését példaként is dicséri. Nem így Komlós János, aki szerint az „egyre mélyültebb szocialista nemzetiségi politika győzelmét hirdeti ez a kis színház” – írta fölényeskedve a Magyar Nemzetben (november 28.). Majd a hamis mítoszteremtés, a múlt ködösítésének marxi vakságában a dráma múltjáról szóló futamát valótlán tényekkel cifrázta. A Film Színház Muzsikában, Illés Jenő cikkében hazaszóló sugallat is érzékelhető: „Kós Károly nagy drámája... szinte a megdöbbenés erejével hatott, újra felhívta a figyelmet egy műre, melyet ma már a legnagyobb népdramák sorában emlegethetünk” (1958/49). Bizonyos, felső fórumon döntöttek arról, hogy a hírlapírói javallat a Nemzeti Színházban igazolódjon.

Részlet a szerző *Major Tamás, avagy a nemzeti színjátszás becsülete* című, készülő kötetéből.

Politikai oka volt tán a legerősebb: az előző év testvériségének mámorában 1959 tavaszán Kolozsváron megszüntették a Bolyai Egyetemet, pontosabban: Ceușescu elvtárs személyes vezényletével összevonták a román és a magyar felsőoktatási intézményt. Határon át visszhangzott a bestiális hadművelet, így hát jó oka volt a kádári vezetésnek, hogy elterelő hadműveletbe kezdjen. Az éppen új életre támadó szegedi tér alkalmasnak ígérkezett arra, hogy az erdélyi dráma a megszokott színházi bemutatóknál sokszorosan nagyobb, országos figyelemmel övezve érkezzen a Nemzetibe. S hozzá: az erdélyi kérdés-ügy is, hiszen a Nemzeti nem mutatta be Tamási *Ördögölő Józsiását*, s a Néphadsereg Színház pedig elutasította a *Hegyi Patak* című játékát, amit a színház kérelmére írt. Szempontok sora; a repertoár is bicegett Illyés nélkül a forradalmas múlt idézésének témakörében, s közeledett az MSZMP VII. Kongresszusa, s a dicső hagyományt mégis illő volna igazolni. A népi irodalom elleni pártfőrmérvény (1958) után Darvas József parasztdarabjával mégse lehetett letudni a nemzeti drámairodalmat.

(Major Tamás hagyatéka három levelet őriz, amelyeket Kós Károly írt a Nemzeti direktorának [OSZMI 014.127/1-3]. Az első: 1959. április 19-i dátummal a rádióhír nyomán érdeklődik a szegedi bemutató és a rendező iránt. Óhaja továbbá: „személyesen szeretnék jelen lenni, illetve részt venni a darab szabadtéri színpadra alkalmazásánál...” Bár Kós levelezésgyűjteményében nem található, de bizonyára Major válaszolt, mert június 15-én Kós újabb levelet postázott Majornak, amelyben már a „nyugtalanság” jeleit említi. Miniszteri meghívásra feleségével utazik Magyarországra, javaslatokkal készül, de: „...nem is akarok mást, mint megőrizni és védelmezni a darabban azt, amit benne igazi értéknek itélek...” A szabadtéri lehetőségei között is: „a darab súlyosan komoly mondanivalóit, igazságait, történelmi, népi és táji hitelességét, reálítását [kosztümben, díszletben, viselkedésben, mozgásban, kiállításban, hangban, beszédben, nyelvben]: s a darabnak azt a sajátos szellemiségét, levegőjét...”)

A *Budai Nagy Antal* színlapjának első sorában olvasható: „Színpadra alkalmazta: Hubay Miklós”. Hökkenetes tény, hiszen színdarabot legfeljebb átigazítani lehet, netán dramaturgi jelzés utalhat némi javításra, de színdarabot színpadra alkalmazni? Alábecsülés és lefokozás. Kós Károly levelezésének gyűjteményében a 450. számozott, már Kolozsvárról Czine Mihálynak címzett sorok (1959. szeptember 6.) mellékleteként nyolc és fél oldalas jegyzék, amely az előadás hibáit, botrányos módosításait sorolja, s a szegedi tanulságok nyomán javaslatokkal szolgál a nemzetibeli előadásra is. Hogy például Hubay Illyés *Dózsájából* emelt át részeket, aztán sorolt naiv, romantikus passzusokat, amik nem illenek darabjába – de nem soroljuk Kós kifogásait. Javító szándékkal és tisztelettel beszél: „kifogástalanul jók voltak: Budai Nagy Antal, Csáki vajda, Bese Anna és Bese Tamás megszemélyesítői”, vagyis: Bessenyei Ferenc, Básti Lajos, Berek Kati és Tompa Sándor. Czinét kéri, hogy észrevételeinek jegyzékét juttassa el a Nemzeti vezetőinek, amelynek érve döbbenetes: „Sajnálom, hogy írásban kellett közölnöm az illetékesekkel azt, amit sokkal részletesebben és alaposabban lehetett volna személyes találkozás keretében, közvetlen megbeszéléssel tisztázni, és lehetőleg közös nevezőre is hozni. De a szegedi előadás után éppen a legilletékesebb színházi emberek úgy szertefutottak, hogy ez a találkozási megbeszélés nem sikerült.” A legilletékesebbek: Major Tamás, Marton Endre és Hubay Miklós eltűntek a megbeszélés elől, s a hetvenhat éves szerzőt megalázták. Már hazatérve, Kolozsváron szeptember 10-én írta harmadik levelét Majornak. Ebből értesülünk, hogy a szegedi előadás előtt hiába dolgozott a szerző, hogy az átdolgozóval egyetértő változat születessen, de: „...az én korrekcióimat egyáltalában nem vette figyelembe a rendezőség, másrészt, hogy a Hubay-féle átdolgozást is utólagosan megtette olyan új betétekkel és módosításokkal, melyeket... nem tartott szükségesnek tudomásomra hozni és – a forma kedvéért – hozzájárulásomat kikérni”. A szellemi jog otromba semmibevétele, amit a Nemzeti vezetése és Hubay is csak azért mert elkövetni, mert egy kiszolgáltatott, kisebbségi sorsban élő szerzővel művelhette. Kis idővel halála előtt Hubay Miklósnak említettem a *Budai Nagy Antal* históriáját, s csak annyit mondott: „Szégyellem ma is.”

GOBBI HILDA TÁVOZIK. Régi és új tagok is színpadra léptek az 1959/60-as évadkezdő szeptember 5-i estén. 1945-től számolva a 407. *Bánk bán*-előadáson a Miskolcra szerződött Őze Lajos Ottót alakította, Gáti József pedig II. Endrét. Gertrudis szerepét Tőkés Anna mellett most nem kellett kettőzni, mert Gobbi Hilda ősztől a József Attila Színház tagja lett. Emlékiratában Gobbi hallgat, csak az 1959-es elbocsátó szép üzenetet közli, miszerint létszámleépítés folytán feleslegessé vált. Kérdeztem az egykoriakat, Bessenyeit, Sinkovitsot, Kállait, Raksányit, de valamennyien rejtélyesnek mondták

Kipterov "Trizjajits" a kipterov.

(Ez az a című művem csak
képet kelleni behelyezni
szövegbe)

Csorbá Zoltánnak
sok szeretettel:

Ferenc István

Szentendrén, 2010. május 22-én

Major és Gobbi szakítását, s okát az idő multával sem tudták megfejteni. Az elvtársi betyárbeccsület sírig tartónak mutatkozott, Major legfeljebb általánosan sejtető utalásokban az ÁVH-s kapcsolatokra s a társulatot ellene hangoló hangosakról beszélt, amely Gobbira utal, hiszen nagy barátságban volt Péter Gáborral, a Rákosi-inkvizíció fő hóhérával.

(Karinthy Márton gyermekkori emlékét idézi: a Tartuffe-öt nézte a Nemzetiben, élvezte az előadást. „Ám megzavart a Pernelle-nét játszó Gobbi Hilda egy mozdulata. Botjával akkorát sújtott Major fejére, hogy a lélegzetem is elakadt. Azt hittem ugyanis, hogy az ütés súlyától Tamás bácsi összeesik, és ott hal meg a szemem előtt. Nem így történt.” A gyermeket Major vitte haza kocsiján: „Na, hogy tetszett? – fordult hozzám már a kocsiban. Hirtelenjében nem tudtam, mit mondjak. – Nem fáj? – kérdeztem. Major hangosan felnevetett. – Észrevetted? A Hilda ma nagyobb ütött, mint szokott. Úgy látszik, haragszik valamiért.” Ez már a szakítás közeli pillanat, 1958. június 16. után. Gobbi Hilda nem valamiért, hanem a legújabb árulásért vetett lobot. Az időpont és az ügynöki jelentés nyomán világos: '56 okán végleges a szakítás. Mert Gobbi végzetes haragra lobbant, amikor régi közös barátai, Losonczy Géza és Gimes Miklós mártírsorsát Major megtagadta, s politikai elvakultsággal a kádári megtorló politikát támogatta.

Egy feljegyzés is előkerült, amely hivatalosan is igazolja: Gobbi régről indulatosan vélekedik igazgató barátjáról. Kende István minisztériumi főosztályvezető a címzett, írója 1953. február 25-én Gobbival beszélgetett [PIL 793. fond 29. ő. e. 24. p.]. „Rendkívül talajtalannak érzi magát, mert minden olyan embert, akiben hitt és becsült, »eltüntettek«, letartóztatták őket” – így kezdődik Gobbi vallomása, s itt vélhetően Péter Gáborra, az ÁVH hírhedt vezetőjére céloz, akivel a színésznő nagy barátságban volt, és akit 1953. január 1-jén letartóztattak. Számos tényről említ Gobbi, amely Major hatalmi játékaire utal. Ez is oka, hogy „...soha őszintén az elmúlt öt évben nem beszéltek Majorral, aki igyekszik is elszakadni a régi társaságtól”. Itt nem idézzük, amit Mészáros Ágíról és férjéről mondott, aztán Vadász Ilona „tehetségtelenségéről” és a színház „egyik kártevőjéről” is van szava, de amit Gellért Endréről mond, az már a Nemzeti mélyebb feszültségére utal: „Gellért kritikátlanság[a] nyilván onnan származik, mert Gellért is fél Major végtelen aljasságától, aki soha nem válogatott a módszereiben.” Említi Ladomerszky Margit méltatlan sorsát, akivel az igazgató politikai feltevése szerint szórakozott, vagyis elbocsátott 1950-ben, majd 1952-ben visszavett. Arra is utal, hogy „Major milyen szadista, milyen aljas játékokat folytat emberekkel, de úgyszólván soha nem megfogható. Ha Básti és Ferrari elválnak, akkor ez Major láthatatlan munkájának az eredménye lesz, aki ezt régen tervezi.” Szava igazolódott, mert 1955-ben valóban elváltak. Gobbi magáról sincs jó véleménnyel: „...tudja, hogy ő anarchistának van elkönyelve, meg is van rá az oka, mert lehetetlenül viselkedett”. Sérelmeit is említette, hogy mi minden ügyekben dolgozott, köszönetre viszont nem érdemesítették, s a Bajor Gizi Múzeum dolgában pénzügyi gondjaira is utalt, mert a minisztérium ígéretét nem teljesítette, s most neki muszáj fizetni.

Major Tamást tehát Gobbi már 1953-ban „ellenségének” mondta, így a korábbi bizalmas véleménye a forradalom után hangos és nyilvános lett, hiszen újabb és véres események felelőségének is láthatta az 1958-as kádári megtorlások nyomán.)

1959. szeptember: Somogyvári Pál szerepeit muszáj volt cserélni, mert '56-ért mint élelmiszerfelelősnek most kellett bűnhődnie, s esztendőre Kaposvárra irányították. A Katona József Színházban a Tartuffe 235. alkalommal került színre 5-én, amelyben az ötvenhatban távozott, majd hazatérése után Győrbe parancsolt Pártos Erzsébet a Tartuffe-ben Gobbit váltva lépett újra színpadra, Tímár József pedig kilenc évvel kiűzetését követően visszatérhetett színházába, ahol a Tragédia Péter apostolát játszotta szeptember 7-én. S az indulás forgatagában sokasodott Marton Endre dolga, mert Gellért Endre tartós betegsége folytán a Tragédia felújítása mellett a szabadtéri Kós-előadást kellett adaptálnia a Blaha térre. Rendezőpéldányát böngészve s összevetve a dráma 1957-es (bukaresti) kiadásával, az olvasó csak szavak, mondatok egyezése után kutakodhat. Mert jelenetek, helyszínek módosultak, a sűrű ceruzás szövegtoldások pedig azt sejtítik, hogy számos dikciójában a Hubay-variáció is változott. Apró módosítások szerint a rendező békétlenkedett Kós nyelvvel, de árulkodik arról is, hogy Marton nem igazán érezte például a hátravetett szerkezet erejét és ritmusát.

Ne áltassuk magunkat: az általános és orcátlan hamisítás nem az erdélyi író ügyében történt, hanem hazai és forradalmi dráma kellett, mert az MSZMP kongresszusra készült. Ezért farigcsálták párt-tisztává Kós darabját a szeptember 18-i bemutatóra. Hogy a szovjet vonal is kitüntetetten jelen legyen, Grigorij Konszkij mester pedig vendégként Arbuzov Tanya című darabját állította színpadra a Katona-kamarában (november 5.), amely első önbizalmat érlelő bátorítással szolgált Törőcsik Mari színészi életében. Az Ódry színpadi stúdióprogram a Magyar Elektrával folytatódott (november

7.), amely Vámos László rendezésében kísérleti törekvést nem mutatott Móricz átdolgozásában. Internacionális hűség nélkül aligha jelentett többet, hogy Moldova György fordításában Zak és Kuznyecov *Fekete vagy vörös* című munkája is a Vas utcai színpadra került (1960. április 5.), s ugyanitt Osborne *Emlékezz haraggal* (1960. április 24.), mely inkább *Dühöngő ifjúság*ként ismeretes, de Vadász Ilona személyében a rendezés nemzedéki hevületet mérsékelten mutatott. Angol évadnak is mondhatjuk az esztendőt, mert a Shaw-művek sora a *Candidával* bővült a Katonában (1959. október 2.), amelyet Várkonyi Zoltán rendezett. Nagy Péter szerint „kitűnően mozgatja szereplőit”, de épp a főszereplő, Major Tamás alakításával elégedetlen: „...tele van remek színészi ötlettel, találékonysággal, humorral; de az alak s attitűd bírálatát nem bízta a dráma eseményeire és a nézőre, maga is kívülről bírálja a figurát, ami által a Morell tiszteletestől oly idegen cinikus-hipokrita felhangot ad a szerepnek” (*Két évad*). Vagyis: Major Tartuffe-re élesítette Shaw tiszteletesét. Nagy Péter nem az egykori (1954-es) harsányság-vitát felújítva óhajtja igazát bizonyítani, de a Volpone–Tartuffe-szindróma állandósulásának jelét észleli. Hogy már nem Molière igazsága, alakjainak viszonya alakítja, határozza meg a játék rendjét. Nem részletezi, de célzása mögött súlyosabb stílusgond lappang: az író, a darab és a szerep ellenében Major felnagyított ligeti stílusa túlzó okoskodás. Hogy lélektani és helyzetbeli illeszkedés helyett a kitűnni akarás, a magánszám s a mániákus teoretikus, aki közéleti vélekedését a szerepben és a színpadon is aránytalanná nagyítja. Vele szétfeszíti az előadás belső rendjét is.

HALÁLOK, FOGYATKOZÁSOK. Tímár József Ügynöke az évad nagy eseménye (1959. november 21.), mely Marton Endre rendező sikerét is hírrelte. Keresztury Dezső színházi, majd rádióbeli felvétel nyomán így idézte Tímár alakítását: „Főképpen azt a jelenetet nem felejttem, amelyben Willy Loman megpróbálja megnyerni ügyének a vállalat főnökét, akinek bölcsője mellett –már csak ez az egyetlen érve van – atyai jóbarátként állt. A jelenet színpadi valóságát csupán emlékeimből tudtam felidézni: a valóságban is beteg Tímár mozdulatjátékát, ahogy az ügynök rámenős magabiztossága megtörik, tétovásága kétségbeesett panaszba fordul át; egész teste – mintha könyörgésre kulcsolt kéz görbedne össze – magába rogy, s végül a harag, a vád és szemrehányás infernalis kitérésében lobog fel. Más is hallotta velem a rádióadást, valaki, aki nem látta színpadon a jelenetet. S lemérhettem rajta a hatást: Tímárnak sikerült pusztán a szó, a hang mágiájával az egész jelenetet felidéznie. S ez, úgy gondolom, a legnagyobb színművészi teljesítmények közé tartozik” (*Színészarcok a közelmúltból*). A Nemzeti életét végzetesen meghatározó események az évad elejétől kísértették a színházat.

(1959. augusztus 14-én Jávor Pál a Nemzeti Színház tagjaként hunyt el. Mert időleges kezeléseket után május 11-től a városmajori kórház holtáig marasztotta. Sárosy Szüle Mihály könyvében [miszter Jávor] elbeszélte, hogy 1947-es turnéját követő amerikai útból hazatért volna, de Major Tamás nemleges válasza összeroppantotta. Jávor átiitta az amerikai éveket. Súlyos betegségének híre átlengte a színházi életet, s a miniszteriális vezetőhöz is eljutott. Rossz lelkiismeretet ennél súlyosabb bűnök esetében se feltételezzünk Majorról, így kórházi látogatását felsőbb utasításnak tekintjük, s ne gondoljuk bocsánatkérő zarándoklásnak. Major 1959. június 5-én járt Jávornál, aki száraz mondatban tudatja Amerikában élő barátjával: „...itt volt Major Tamás, és visszaszerződtek a Nemzetibe”. A Nemzeti mint morfium: Major feladattal, szereppel hitegette és kábította a színészt, ezt a július 3-i leveléből sejtethetjük, mert a jövőt pendíti: „...boldog izgalomban vagyok, ha az őszi szezonra gondolok. Bevallom férfiasan, hogy nagyon vágyom már a Nemzeti után.” Jávor szerződése augusztus 1-jétől szólt, és 14-én elhunyt. Két hétig a Nemzeti boldog révületében élt, gyóntató papja feljegyezte utolsó gondolatait: „Súlyos betegségem minden szenvedését engesztelésül kézséggel vállalom saját vétkeimért, eltévelyedéseimért a minden Magyar Testvérem Istentagadásáért.” 1957-es hazatérését követően egyszer még járt a Nemzetiben; a Sóbálvány című film olvasópróbájára itt került sor. Az épületbe érkezve régi nagy játéka-inak tere felé vette az irányt, s amikor belépett az üres színpadra, a nézőtér felé tekintve Ibsen sora szakadt ki belőle: „Peer hazatért...”

Ama régi Németh Antal-előadás másik Peerje, Apáthi Imre 1955-ben tért vissza a Nemzetibe. 1959 késő őszen próbálni kezdte Kruczkowski A szabadság első napja című darabját, amely a színház repertoárját is hivatva volt gazdagítani. Decemberben gyomorvérzéssel kórházba került, a színház néhány nap múltán nélküle folytatta a munkát, s 1960. január 7-én sor került a premierre, Apáthi pedig február 22-én elhunyt. Vele a Nemzeti újabb nemzedékének nagy alakja távozott, aki először 1935 és '45 között

játszott s rendezett, s ő volt, aki két nagybeteg színészóriást, Törzs Jenőt A dohányzás ártalmasságáról-ban és Csontos Gyulát A medvében még utoljára színpadra élesztette.

A Blaha Lujza téri épületben elkezdődött a Sok hűhó... felújítása az 1960-as év elején. Major keveset járt a próbákra, asszisztenseire és a színészek emlékezetére bízta a munkát, amelynek indulásakor Gellért Endre is megjelent. Major így okolta a társulatnak: „Gellért elvtárs is eljár próbánkra, az ő nagy tudásával segíti majd az előadást.” Gellért hallgatott akkor, amint a próbákon se volt szava; egy hölgy kíséretében tíz órakor mindig megjelent, s úgy 13 óra körül távozott. A Ványa bácsi kevés felújító próbája szigorúan zárt ajtók mögött bonyolódott a Katonában, még a színházias se ülhetek be, vélhetően a színészek emlékezte és szeretete gyújtotta életre Csehov darabját. Valaki úgy hallotta: mintha Gellért a főpróba végeztével, távozóban azt mondta volna: „Úgy látszik, tényleg egészen jó rendező voltam.” A Csehov születésének századik évfordulójára rendezett, február 24-i ünnepi Ványa bácsi előadásán Gellért „...a Katona József Színház már sötétedő nézőterére lábujjhegyen, csendesen belépett... s leült a leg szélső székre...” – olvassuk a színházi lap nekrológiájában [d. i.]. Poétikus emlékezésében azt nem írta, hogy Gellért rezzenéstelen messziségből nézte az előadást. És az sem igaz, hogy a következő napokban „vibrált, sziporkázott és boldognak látszott” – a Shakespeare-próbákon. Mert változatlan némaságban nézte a Sok hűhó... előkészületeit. A színészek kerülgették, de nem lehetett szót váltani vele a próba szünetében sem. Mészáros Ági közelítette leggyakrabban, de Gellért néma maradt. Február 27-én a Magyar Nemzetben jelent meg Karinthy Ferenc írása a Ványa bácsi előadásáról, amelyben idézte az 1952-es bemutatót is: „...emlékezetes ünnepe volt a magyar színjátszásnak, most számos új ötlettel, beállítással, árnyalattal frissítette” Gellért, amelynek szuggesztíója változatlan: „szó és cselekvés interferenciája mindvégig oly finom... a mű áramköre sehol sem szakad meg”. Február 28-án a Ványa bácsi újabb estéje következett, amelyről az ügyeletes rendező, Bodnár Sándor a naplóba jegyezte: ünnepi előadás volt, „szinte végig feszített és szuggesztív volt... A közönség hosszan tapsolta a színészeket előadás végén.” Gellért Endréhez már nem értek el a lelkesítő hírek – és Apáthi halála...?

Elhullanak a hagyma héjai – és mi marad...?

Gellért Endre elhunytát [„tragikus hirtelenséggel” – ez a kádári–aczéli idők csomagolása az öngyilkosság leplezésére] a március 2-i MTI-jelentés nyomán közölték a lapok, persze halála okát nem tudatták, s a nekrológok is a hivatalos gyász hírt variálták. Lengyel György, a Sok hűhó semmiért felújításának segédrendezője felhívta a Nemzeti titkárságát: gyász hírek szokását követve a próba elmarad-e? Major titkárnője rikácsoló indulattal mondta: „Miért ne lenne próba? Azért, mert a főrendező meghalt? Mi köze ahhoz a Nemzeti Színház működésének?” A március 2-i próbára Major üdén, frissen érkezett; Mészáros, Básti és a többiek, színészek és műszakiak őszinte megrendültségükben valósággal ténferegtek. A Farkasréti temetőben március 7-én Major Tamás, az MSZMP Központi Bizottságának tagja hűvösen, szívhiányos hangszerelésben beszélt. Szokott stilisztikai fordulat: a közhely búcsúztatók záró szakaszában a szónok közös többesre vált, mondván: a halott emlékezetét mindannyian, gyászolók őrzik az emlékezetükben. De Major, a direktor „barát”, magát kivonva a közös többesből, a színészekre testálta az örökséget: „Munkatársai, akik néhány nappal ezelőtt még együtt dolgoztak vele, ezután is gyakran fogják a Ványa bácsit játszani, melynek minden beállításában, mozdulatában, hangsúlyában ott él Gellért Endre.” Halálára utalóan pedig ezt mondta egykori Hamlet-értelmezéséről: „remek előadást rögtönzött”. Valótlan, mert jegyzőkönyv igazolja: a Szövetségben 1952. január 11-én Gellért Majorral párban és összehangolt készültségben, folyamatosságban beszélt a Shakespeare- előadásról. De Major „a rögtönzöttségre” utalóan mondta: „Talán éppen ennek a nagyszerű tulajdonságnak elvesztését féltette, amikor véget vetett életének.” Bődületes sületlenség, éppen azért tudta Major szertelenségeit is tisztítani, mert elmélyülten gondolkodott bármi kérdésről. Komédiás kedve és az ugratás Gellértnek eleme volt egészségesen, de legelsőbbben az előadás fegyelme, pontosságának szigorú igénye vezette. A Volpone ügyében is ezért lobbant Majorra, mert az a rögtönzéshez ragaszkodott akkor, amikor szövegét nem tudta, s a játék rendezőileg sem volt tisztázott. Aztán Major gyászbeszédében az ateizmus is előkerül, mondván: Gellért „...a másvilággal kezdett feleselni”. Amelyre ráütött a marxissággal: „Mi, realista művészek nem hiszünk a másvilágban” [Kortárs, 1960/4]. A temetőből Major a Nemzetibe kocsizott, és tanú mondja: soha ilyen vidámnak nem látta; a szekrényből demizsont húzott elő, és töltött magának és munkatársainak. A Balaton-felvidéki misebort igen kedvelte.

A Ványa bácsi további történetéhez tartozik: az 1952-es ősbemutatóhoz hasonlóan Balázs Samu játszotta Szerebrjakovot a felújításon, Gellért halála után szerepét az ügyeletes napló fordulatában „Major elvtárs” sietve március 26-án átvette, amikor a tévé közvetítette az előadást. 1960. május 5-én Angyal

Mária ügyeletes „tökéletesnek” minősítette a Csehov-estét, bár a közönség olykor „bántóan rosszul reagált, de végén hosszan ünnepelt”; meglehet, ÁVH-s civilekkel teli volt a nézőtér, mert „Kádár és Aczél elvtárs is végignézte”.

Tímár József szomszédja volt Gellért Endrének a Róna utcai házban. Ahová a halál visszajárt. Tímár 1960. május 24-én játszotta utoljára az Ügynököt, az évadra hirdetett további két előadást betegsége folytán az Antonius és Cleopatrára cserélték. S mint Demeter Imre felidézi: „A betegségről ő sem beszélt, más se. De, mondják, amikor Willy Loman elbúcsúzik feleségétől, Tímár ezen az utolsó estén egy pillanattal hosszabban simította végig Somogyi Erzsi arcát; azt is megfigyelték, hogy a vasfüggöny előtt úgy nézett végig a nézőtérre, mintha szemének teleobjektívjével magába akarná rögzíteni a látványt. Végigsimította a vasajtót, mielőtt örökre becsukódott volna előtte, vagy csak megkapaszkodott valamiben?” Mi ebből az írói vagy az emlékezői túlzás? Mert a tévé történetének első telerecording felvétele az Ügynök volt. S a krónika szerint a vasfüggöny előtti képet korábról kellett montírozni. Merthogy 1960 tavaszán két tervezett előadás már elmaradt, így Tímár se tudhatta, melyik lesz az utolsó előadás. Szépítő legenda tehát, hogy „az utolsó előadás után félrehívta Marton Endrét: – Köszönöm, hogy visszaadtad a hitemet ezzel a szereppel. Engedd meg, hogy megöleljelek, mert búcsúzom. Ne szólj senkinek, én meghalok. Nagyon hamar” [Köszönöm a tüzet]. Vélhetően ez a bemutató estéjének fájdalmas története. Mert Tímár már akkor tudta, hogy súlyos beteg. S az 1960/61-es évadnyitón már nem ülhettett játszó társai között, a János Kórházban morfiúmkábulatban várta a könnyítő véget, amely október 3-án beteljesült.)

„Ha meghalok, égessétek el a Majort” – idézték gyakran a Nemzeti öregjei Maklár Zoltán bonmot-ját. Sziporkája annyi rétegének egyike: nehogy Major búcsúztasson temetésesen! Egykor, 1951 februárjában Bajor koporsója fölött mondott primitív szavakat, 1960 márciusában Gellért Endrét, októberben Tímár Józsefet temette klisémondatok árjában. És lélekdermesztő, arcpirító hüvösséggel. Beszédes, hogy *A színház nem szelíd intézmény* című, Major írásait tartalmazó kötetben a nekrológok nem olvashatók, noha egykor Tímár gyászbeszédét a Kortárs is közölte. Még csak azt sem hiányoljuk, hogy Major idézze fel Tímár 1950. januári elüzetésének történetét, s a koporsó fölött mondjon bocsánatot. Bár azt Major később se óhajtotta, mert vallomásaiban (*Major Tamás – A Mester...*) is pontatlanul, már-már cinikus-könnyeden meséli Tímár kálváriás fegyelmi hadművelését, amelynek vége: „...elküldték valamilyen üzembe, de utána megint nagyon jó dolga lett Miskolcon, a színházban”. Ám ha valaki napi poharazásig menő barátját méltatja, talán személyes fájdalommal áthatottan búcsúzhatná. Szerepeket említ a gyászbeszédben, s a „realizmus”, „a megfigyelés”, a régi stílus–új stílus, a pálya szeretete s hasonló tételek dicsérfő fokozásban. És visszatérően Tímár orgánuma, amely gyermeteg magasztalásban tetőzik: „Ha a betegség nem támadta volna meg egyik legértékesebb adottságát, gyönyörű orgánumát – akkor talán még a halála előtt néhány nappal is játszott volna.” Valótlán és dali stíl a koporsónál, mert Tímár már hónapok óta morfiúmon élt, amely a test fájdalmát enyhíti, de a fizikum és vele a hang is szenved a kábulatot.

Mi történt Majorral? Az ember és a színész mélyen alászállva a politikába végképp elvesztette szívhangját. Alkatában s természetét is erősítve a párthűség és a mozgalmi éberség kimosta belőle szívbeliségét – a temetőben éppúgy, mint a színpadon. Ezért nem tudott szerelmest játszani, csak a paródiáját, és a halott barát és kolléga fölött sem tudta kipréselni magából a lélek hangjait. Ha másként nem, a költővel. Megrendült érzésében idézhetné Kosztolányit, de benne a lélek nem mocant. Egyébként sosem mondott Kosztolányit. Ha nem is olvasta, vélhetően Heller Ágnes-formán (1956) gondolta Kosztolányi poézisét. József Attila ars poeticájából idézett Tímárt temetve, a rutinhadovás nívóján beszélt; az „értelemig és tovább” fordulat mélységét se bontotta ki. Még csak íródeákra se telt; a titkárság mint a Nemzeti Színház szellemi áramtelepe lemerült. A Központi Bizottság tagja pedig közhelyeket bőfögött.

Említettük: a *windsori víg nők*be Major a *IV. Henrik* I. részéből beillesztette Falstaff Becsület-monológját. „...Mi a becsület? Egy szó. És mi ez a szó, ez a becsület? Levegő. Ez tiszta számvetés. És kié a becsület? Aki szerdán meghalt. És érzi a becsületet? Nem. Hát hallja? Nem. Akkor hát a becsület nem érzékelhető? A halottnak nem. Akkor talán az élőkkel együtt él? Nem. Miért? Mert a rágalom nem szenvedheti. Akkor hát én nem kérek belőle: a becsület csak festett halotti címer; és ezzel véget ér az én katekizmusom.”

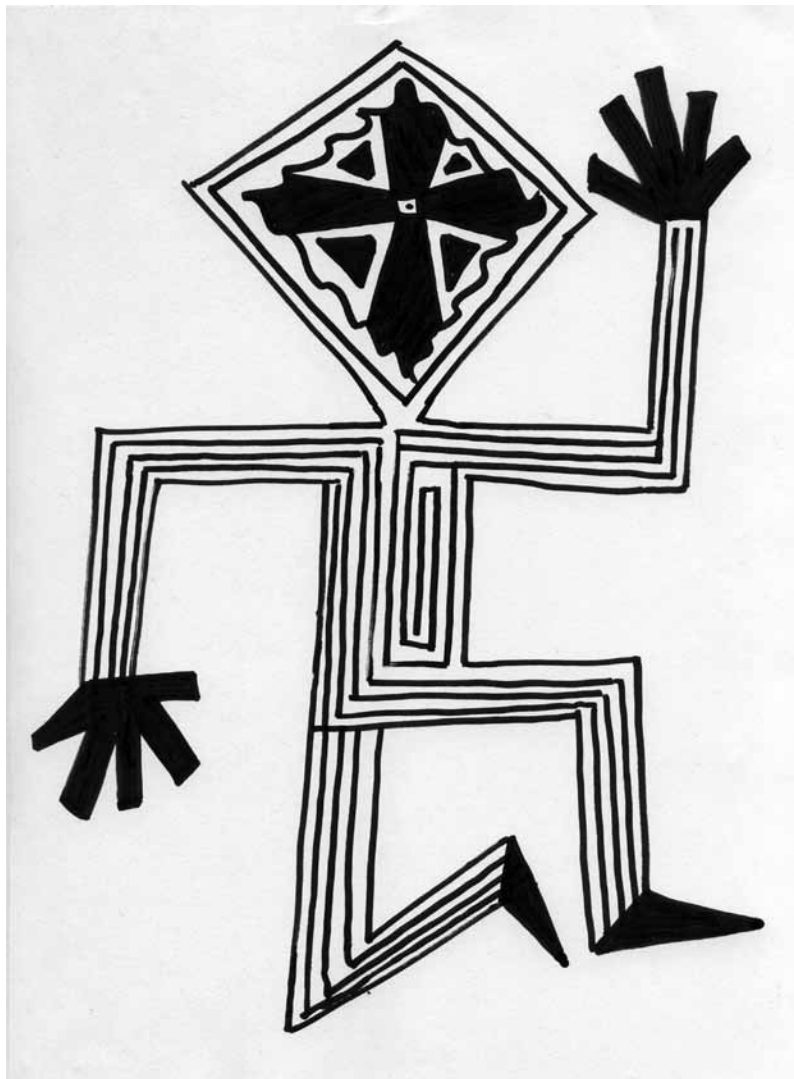
És itt kezdődik Major Tamás art-politikája...

JEGYZET

Köszönöm Lengyel György emlékeit és sokirányú tanácsait, Kávási Klárának, hogy levéltári kutatásait hasznosíthattam, Illyés Mária készségesen és szeretettel segítette tájékozódásomat, A. Szabó Magda jóvoltából pedig a Nemzeti egykori nyomtatványait, rendezőpéldányait ismerhettem meg. Révay József fordításában Goldoni *Két úr szolgájának* sorait a rendezőpéldányból idéztem. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában Pócz Erzsébet segítette kutatásaimat. Somló István levelezését az OSZK kézirattára őrzi (Fond 123, 15. köt.).

IRODALOM

BENEDEK András, *Színházi műhelytitkok* (Szépirodalmi, 1985); DEMETER Imre, *Köszönöm a tüzet* (Gondolat, 1971); CZÍMER József, *Átszállás ugyanarra a vonatra* (Printself, 1966); ILLÉS Jenő, *Mai dráma – mai dramaturgia* (Szépirodalmi, 1964); *Színészcok a közelmúltból* (szerk. ILLÉS Jenő, Gondolat, 1968); ILLYÉS Gyula, *Napló – 1946–1960* (vál., szerk. ILLYÉS Gyuláné, Szépirodalmi, 1987); KARINTHY Márton, *Ördöggörcs* (Ulpius-ház, 2003); KERESZTURI Dezső, *Árnyak nyomában* (Szépirodalmi, 1986); KÉRY László, *Shakespeare, Brecht és a többiek* (Magvető, 1968); Kocsis L. Mihály, *Van itt valaki* (Minerva, 1987); KOLTAI Tamás, *Major Tamás – A Mester monológja* (Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986); *Kós Károly levelezése* (összegy., s. a. r., szerk., tan., jegyz. SAS Péter, Mundus, 2003); *A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának jegyzőkönyve – 1959. november 30 – december 5.* (Kossuth, 1960); NAGY Péter, *Két évad* (Szépirodalmi, 1966); SÁROSSY SZÜLE Mihály, *miszter Jávor – Az amerikai magyar színház története* (Püski–Corvin–New York, 1982); Shakespeare: *IV. Henrik* (= *Összes művek I.*, ford. Vas István, Európa, 1961); *A színház nem szelíd intézmény – Írások Major Tamástól – Írások Major Tamásról* (összeáll., s. a. r. ANTAL Gábor, Magvető, 1985).

HENRI DE MONTETY

A magyar szecesszió

Egy sajátos hagyományú európai modernitás

„Budapest az Osztrák–Magyar Monarchia idején (1867–1918) válik világvárossá. Ekkor, a 19. század utolsó negyedében és a századfordulón nyeri el jelenlegi építészeti arculatát több más európai fővárost, Bécsset, Párizst követve. A magyar metropolis városépítészeti koncepciójában, akár csak a köz- és magánépületek stílusában, továbbá az építészek és kőművesek képzésében egyaránt az európai modellt veszik át.”

MAGYAR VAGY OSZTRÁK–MAGYAR JELLEGŰ-E A MAGYAR SZECCESSZIÓ?

Az imént górcső alá vett szöveg nem más, mint a 2017. május 16-án a Párizsi Magyar Intézetben (PMI) rendezett kollokvium beharangozója, amelyet több más magyar intézmény, mint a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Osztálya, valamint az ÓVÁS Egyesület és a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) Alapítvány bevonásával Catherine Horel francia történész kutató szervezett.

A figyelmes szemlélőnek tüstént szemébe ötlenek a következő fogalmak: „Budapest... szecesszió [franciául: *art nouveau*]... Bécs és Párizs uszályában... európai modell...”

Az olvasó tudatalattijára ható üzenet megerősíti az első mondat tartalmát, amelynek kifejezőmódja egyaránt vallhat kiáltványra és történelmi elemzésre. Az üzenet így hangzik: A szecesszió bécsi, azaz birodalmi-európai termék/alkotás (amelyre az utolsó pillanatban Párizst is ráaggatják) – Budapest ennek köszönheti modernségét. Mindez csak úgy, odavetve, árnyalatok nélkül: Magyarország Ausztria nélkül a semmivel egyenlő.

Nekem azonban úgy tűnik, hogy az európai kontinensen a 19. század végén átsöprő művészeti felfordulás bemutatásának logikai láncolatában zavar keletkezett, mondhatnám, hiba csúszott. Amennyiben ugyanis a szecesszió az európai kontinens különféle régióiban fejlődött ki, koherenciája nem annyira a közös eredetben, hanem ellenkezőleg, abban a tényben keresendő, hogy különféle kifejezési módjaiban erős kötődés domborodott ki a helyi sajátosságokhoz. A szecesszió ugyanis olyan európai mozgalom, amelynek szerteágazó, nemzeti és regionális gyökerei vannak. Ha egyáltalán volna közös forrása, azt nem Bécsben, még csak nem is Párizsban, hanem a brit szigeteken kellene kutatni, ahol a 19. század végét jellemző agresszív iparosítással szembe az Arts & Craft mozgalom tagjai egy olyan árnyalt esztétikai és társadalmi töltetű megközelítést helyeztek, amelyben erős antimodern, a kézi munkához, a regionális formákhoz, a nemes anyagokhoz, a patriarchális vidéki életvitelhez, továbbá az egyéni és a közösségi létformák közötti harmóniához kapcsolódó érzékenység érvényesült.¹

Az Arts & Craft hívei adták át az *art nouveau* követőinek a hagyomány megújításának eszméjét. Innentől kezdve ki-ki saját fantáziája függvényében és a *spiritus loci* jegyében alkotott. Ha igaz is, hogy a 19. század végén az európai nagyvárosok urbanitása, ideértve az Osztrák–Magyar Birodalmat is, gazdasági és demográfiai okokból hihetetlen mértékben föllendült, ez nem jelenti szükségképpen azt, hogy az ezzel együtt járó esztétikai és művészeti fejlődés ugyanazt a szintet képviselné, értelme azonos volna, s a kölcsönös vonatkozási háló tartalma hajszálpontosan megegyezne.

Bármennyire igaz is, hogy a szecesszió és a historizáló (eklektikus) stílus a budapesti városképnek koherens látványt kölcsönöz, közelebbről „az Osztrák–Magyar Monarchia metropolisáét”, ez a kortársak számára teli volt ellentmondással. A szecesszió a historicizmus ellenében fejlődött, ama

zsákutca miatt, amely példának okáért abban ragadható meg, hogy egy ipari üzem (a Dreher sör-gyárat) neogótikus stílusú kastély formájában húztak fel.

Általánosságban szólva a magyar művészek ugyanabba a dilemmába ütköztek, akárcsak a 19. század végén tevékenykedő valamennyi európai kollégájuk. Nevezetesen: miként kombinálhatják különféle módozatokban a régít az újjal, különösen a nemzeti karakter és a kozmopolitizmus, a minőség és a hasznosság, az elitista és népies jelleg, valamint az egyéni érvényesülés, önmegvalósítás és a társadalmi érzékenység közötti ellentétek tekintetében. Ehhez járultak még sajátos magyarországi feszültségek is, a keleti örökség és a nyugati aspirációk között, nem hagyva figyelmen kívül a Nyugattal való ellentmondásos viszonyt sem, amely az országnak a Birodalmon belül elfoglalt kétértelmű helyzetéből fakadt, s két újabb keletű esemény, 1848 és 1867 tette nyilvánvalóvá.

A magyar művészeknek eme nehézségekre adott válasza három csoportba sűrítendő (valamennyi árnyalat és átmeneti forma figyelmen kívül hagyásával):

1. *Párizs*. A párizsi tapasztalat mint az igazi, hamisítatlan nemzeti művészet alapfeltétele. Például a nabi festők mozgalmába sorolható Rippl-Rónai József (1861–1927) esetében;

2. *A természet*. Ez volt a nagybányai festőiskolába tartozó *plein-air* művészek választása, például a Ferenczy Károlyé (1862–1917);

3. *A falu*. Itt arról volt szó, hogy ugyanabban a szellemben, mint Bartók Béla, a paraszti népművészetből eredeztethető nemzeti motívumokból kellett az új dolgokhoz ihletet nyerni. Itt említjük meg a gödöllői Art Nouveau Műhelyt, s különösen Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) munkásságát.

A továbbiakban erre a harmadik típusú válaszra összpontosítok, arra, amely a múlt örökségéből merít, mivel két olyan alkotót – Lechner Ödönt (1845–1914) és Kós Károlyt (1883–1977) – tudhat soraiban, akik egyszerre voltak az építészet elméleti szakemberei és gyakorló munkásai, s akiknek életműve a magyar kultúra gazdagságát és változatosságát két egymástól nagyon különböző módon mutatja fel.

LECHNER ÖDÖN

Lechner Ödön felnagyítva látta a dolgokat. Számára a Kelet a Távols-Keletet jelentette, legalább az indiai szubkontinensig. Jóllehet pályáját a népi motívumoknak a historizáló stílusba való beemelésével kezdte, Lechner úgy vált ismertté, mint aki a magyar népi kultúrából származó díszítőelemeket továbbfejlesztette, s a keleti (indiai) formákból ihletett struktúrával látta el, miközben modern konstrukciós technikákat alkalmazott. Munkái monumentális épületekben öltöztek testet, mint az Iparművészeti Múzeum (1889), a kecskeméti Városháza (1893–97), a budapesti Postai Takarékpénztár (1901), a Földrajzi Intézet (1899) és a kőbányai Szent László-templom (1900). Róla írta Fülep Lajos, hogy a „nemzetit keresve, megtalálta a nemzetközit”.² Mondhatjuk azt is, hogy az univerzálisra bukkant.

Minden művészeti alkotás egyetemes. Pontosan ez az értelme annak a pályázatnak, amelyet a magyar hatóságok az UNESCO Világörökség Irodájának címeztek,³ amelynek érvelése az imént lajstromba vett öt műalkotásra támaszkodik: Lechner „a tősgyökeres bennszülött formanyelvet a monumentális építészet szintjére emelte”, s ezáltal „az egyetemes kultúrát gazdagította”, amelynek révén „a keleti és a magyar formakincs egybeolvasztásával hidat épített Kelet és Nyugat között”. Művészeti filozófiája „tökéletesen független minden létező stílustól, miközben az európai művészet fennkölt kifejeződése; ugyanakkor, mélyen regionális lévén, a magaskultúra és a népművészet között is kapcsolatot terem”. A szecesszió legfontosabb aspektusait találjuk ebben a leírásban. Élete során Lechner Ödönnek meg kellett harcolnia eszméi elfogadtatásáért. A Nyugatban megjelent nekrológiájából kitérünk, milyen keskeny pallón járt egész életében: az újítás és a hagyomány között egyensúlyozva, bármiféle túlzástól tartózkodva: „azok [...], kik nacionalizmust prédikálnak, és mikor közejük toppan az első vérbeli magyar építőmester, akkor megtagadják azt a programot, melyet nem is vallottak őszintén, akik a negyvenes évek testamentumát meghamisították, és a nacionalizmust egyértelművé tették a maradisággal [...]”.⁴

KÓS KÁROLY

Az „Erdélyi fiatalok” szerettek fával dolgozni, nagyra becsülték egyszerűségét, valamint a forma és a funkció összhangzásba hozása során megnyilvánuló alkalmazhatóságát. A fát más hegyvidékeken is kedvelték, mint Dél-Lengyelországban, Svájcban és Tirolban.⁵ Mivel Kós Károly fiatalabb volt, mint Lechner Ödön, neki és követőinek nem volt személyes tapasztalatuk a historizáló művészetről. Mindannyian alulról keztek az építőmesterséget. A monumentális épületek helyett inkább a lakóházak érdekelték őket. Említsük meg a Wekerle-telepet (1908–1925) Budapest szélén, ezt a mesterembereknek és munkásoknak tervezett kertvárost, amelyhez Kós a középkori városépítészetből merített ihletet. Kós különben – John Ruskin és William Morris szellemében, akiknek neve gyakran felbukkan írásaiban – arra törekedett, hogy kidolgozza a „művészetet az életnek” elgondolást. Az „Erdélyi fiatalok” a közösségi épületekre is nagy hangsúlyt fektettek, kivált a templomokra, mint például a kolozsvári Kakastemplom (1913–1914) és a zebegényi Havas Boldogasszony-istenháza (1910) vagy a marosvásárhelyi Kultúrpalota (1913).⁶

EGYETÉRTÉS ÉS VISZÁLY A NEMZETI MŰVÉSZET ALAPJAINAK MEGHATÁROZÁSÁBAN

Lechner Ödön és Kós Károly nem csupán gyakorló építőmesterek voltak, hanem igazi teoretikusok is, ráadásul nemcsak az építészeté vagy a művészeté, hanem, ha fogalmazhatunk így, a tágabb (esztétikai, politikai, filozófiai) értelemben vett „nemzeti művészeté” is. A 20. század hajnalán kiadott programszövegeikben⁷ mindketten azt hangoztatták, hogy egy kristálytiszt, ősrégi forrásból mérítve kívánnak az új világ születéséhez hozzájárulni.

Lechner ezt írta: „Nos tehát, a magyar nemzeti stílus igenis megvan a magyar népnél.”⁸ A nemzeti identitás meghatározása céljából Lechner a legrégebbi magyar díszítőmotívumokig leásott, s ezeket elegyítette a messzi keleti hatásokkal, így kívánt egy új, sajátos művészetet megteremteni. Mivel erősen kötődött a mitikus múlthoz s az időben és térben egyaránt távoli hatásokhoz, nem vette tekintetbe Magyarország közelmúltját és annak történelmi mélységeit. Ezért kezdhetett így, Széchenyi István nyomdokain, ezzel a kijelentéssel kiáltványát: „Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. Meg kell lennie.”⁹ A magyar művészet Lechner szerint lélekben nagyon hosszú ideje (öröktől fogva?) létezett, de még nem nyerte el sem formáját, sem szerkezetét. Ezt a szecessziótól kellett megkapnia.

Kós Károly szintén azt tartotta, hogy a nemzeti művészet gyökerei a népművészetben keresendők, de ezt azzal a ruskini gondolattal is megtoldotta, miszerint a népi művészet alapja maga is a középkori művészetben található.¹⁰ Úgy vélte, hogy a magyar múlt tipikus (középkori) alkotásai képesek alapvető modelleket felmutatni a modern építészet számára. E tekintetben, noha Lechner zseninek minősítette, akinek hálásnak kell lenni azért, mert utat mutatott a nemzeti művészetnek, ugyanakkor fájlalta ez utóbbi „kolosszális tévedését”, mert figyelmen kívül hagyta a magyar múltat, s főként epigonjai hibáját kárhoztatta, akiről szigorúan emígy ítélte: „tanítványai, illetőleg utánczó bűnösök voltak, mert belső meggyőződés nélkül követték mesterüket, és pedig csak a külsőségek másolásában”.¹¹

TÖRTÉNELEM, MISZTIKA ÉS POLITIKA: A KÖZÉPKOR ÉS A RENESZÁNSZ

Lechner Ödön és Kós Károly egyaránt arra törekedtek eltökélten, hogy harmóniát teremtsenek a nemzeti művészet és a politikai természetű célkitűzések között: „Ez az a pont, ahol a művészet és a politika találkozik” – írta Lechner. Kós pedig kijelentette, hogy ha Magyarország beérné valamely idegen művészet utánczásával, megérdemelné, hogy vazallus állam maradjon. Ezt úgy pontosította, hogy a kis nemzetek túléléséhez elengedhetetlenül szükséges a nemzeti kultúra, „amely nemzeti kultúra kezdődik az irni-olvasni tudásnál, és végződik a nemzeti művészetnél”.¹²

Lechner szerint az ősi motívumok és a keleti struktúrák társításának lehetővé kell tennie a nemzeti alkotóképességhez való visszatérést, amelytől Magyarországot mozgalmas történelmi múltja megfosztotta. Szerinte az évszázadok során a nemzetek által felhalmozott vonások alakított-

ták ki fokozatosan a nemzeti kultúrát, vagyis a „stílust”. Márpedig – folytatja gondolatmenetét –, mi alatt ezek a stílusok Nyugat-Európában épp szárba szökkennek, „akkor mi a török hordákkal viaskodtunk, és így minden előfeltétel hiányzott ahhoz, hogy fejlesztésünkben a magyar géniuszt idejekorán részt vegyen”.¹³ Pontosan itt tappablek ki a Lechner és Kós közötti ellentét. Míg Kós a középkor szellemét akarta újra életre kelteni, Lechner inkább amiatt panaszkodott, hogy Magyarországon hiányzott a reneszánsz, a barokk és az Új Idők többi stílusirányzatának autonóm kifejlődése. Lechner ebben bizonyos szellemi függetlenséget mutatott ki a szecesszió híveinek középkorias (neogótikus) ízlésével szemben – de talán azért is, mert részben rajta is erőt vett az a fajta vakság, amellyel a Bibó Istvánhoz hasonló gondolkozóknál találkozhatunk, akik mindig hajlamosak olyan eredményekre bukanni Nyugaton, amelyek nem léteztek Közép-Európában (jelen esetben: a reneszánsz). Ez a megfigyelés egyébként kiváltképpen szembetűnő, ha azt is észre vesszük, hogy a középkor ruszini megközelítése Kósnál különös fatalista színezetet kap. Vagyis ott, ahol Ruskin kifejezetten kárhoztatja a reneszánsz által Nyugaton okozott esztétikai károkat, Kós egyszerűen napirendre tér a reneszánsz magyarországi hiányán, s ezért érezné kötelezőnek, hogy egészen a megelőző korszakig visszanyúljon.

A modernitással kapcsolatos magyar dilemma nagyon különböző módon ugyan, de Lechnernél és Kósnál egyaránt megjelenik, egyszersmind mindkettőjüket meg is különbözteti hasonlóságra nyugati eszmétársaiktól, jelen esetben Ruskintól. Sajnos itt és most nem tudunk bővebben kitérni e jelenségre, ami nem jelenti azt, hogy jelentéktelen lenne.

Egyébként a politikai események és gazdasági fejlemények felületes szintjén hasonló feszültségeket tapasztalunk, amelyek a művészettörténet határait súrolták. Így eshetett, hogy 1906-ban a Tulipán mozgalom azért vette át az anatóliai eredetű magyar népi motívumot, hogy ily módon szegüljön szembe a kedvezőtlen bécsi vámtarifákkal. A következő évben (1907-ben) a Nemzeti Szalon ügye újabb civakodásra teremtett alkalmat. Egy neoreneszánsz stílusú kioszk újjáépítési tervéről volt szó, amely, a szóbeszéd szerint, a moderneket és a maradiakat, a szecesszió híveit és a historicizmus elkötelezettjeit állította szembe egymással.

Gellér Katalin ebben a magyarizmusnak a „bécsi geometrizmus” irányába történt fordulatát látja.¹⁴ Vagyis még a szecesszió (a rövidesen Art déco vá átlényegülő Art nouveau-n) belül is a művészek és a megrendelők egy része ténylegesen Bécs felé toldott. A Budapest és Bécs közötti feszültség úgy is értelmezhető, mint a Lechner és Kós reneszánszsal kapcsolatos árnyalt állásfoglalásainak leegyszerűsítése.

Bárhogy történt is, van néhány terület, ahol Kós Károly tagadhatatlanul rusziniánus maradt, közelebbről a szocialista korporatizmussal átszínezett társadalomra vonatkozó nézetei vonatkozásában, akárcsak a házak belső berendezése iránti érdeklődése, továbbá az életkereteknek „az öntudatra ébredés” folyamatában betöltött szerepéről kialakított felfogásában. Ez az öntudatra ébredés, tudatosodás pedig teljesen nyilvánvalóan öntudatlanul is nagymértékben az életmódhoz, a faluhoz, a termőföldhöz (az „ősi röghöz”) kötődő életmódra alapozódik, ahhoz a misztikus egységhez, amelyet habozás nélkül erdélyinek minősíthetünk, sőt transzilvanistának.

Akár Lechner módszerét és elemző megközelítését vesszük szemügyre, akár ennek fonákjáról, a nemzeti voluntarizmus révén az ősrégi mítoszokba merülését vizsgáljuk, illetve Kósnak a művészetet egy, a családon és a történelmen alapuló szelídebb misztika révén a (nemzeti) öntudatra ébredés eszközeinek tekintő elgondolását mérlegeljük, a magyar szecesszió gazdag és sajátosan egyedi tartalmat mutat fel, amelyet semmi esetre sem lehet a többé-kevésbé Bécs által felügyelt vagy becsatornázott európai irányzatok „uszály” szavában összefoglalni. 1910-ben fogalmazott *Kiáltványában* Kós Károly kifejti, hogy az Arts & Crafts mozgalom először Németországot érte el a kontinensen, majd Ausztriát. És ennek a hatásnak *egyszerre, egyidejűleg* lett a következménye Bécs esztétikai fejlődése és a Birodalomban élő nemzetiségek érvrendszerének hozadéka „a nemzeti művészet fejlesztéséért és propagálásáért kifejtett erőfeszítéseikben”.¹⁵ Bécs és Budapest között ennél fogva együttlétezés van, s nem függőségi viszony.

A városiasodás összetett jelenség, amelyben párhuzamok és ellentétek súrolják egymást. Amikor a múlt időben visszatekintünk és távolról szemléljük a dolgokat, az egyöntetűség felülkerekedik az ellentéteken. De nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a feszültségeket sem, amelyek a keletkezés pillanatában uralkodtak. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy egy nagyváros

városképeinek alakítása óriási összegeket emészt fel, s ilyenképpen a fennálló (jelen esetben osztrák–magyar) hatalomhoz kötődik, észre kell vennünk, hogy elválaszthatatlan a nemzet (esetünkben a magyar) életerejétől. A 19. század végén az erőviszonyok nagyon változékonyak voltak. Ám még a 17. és a 18. században is, amikor az erőegyensúly jóval szilárdabb mértékben hajlott az osztrákok javára, a diadalmas barokk művészetbe a magyaroknak sikerült a találékonyság bizonyos szellemét becsempészniük, amelynek nyomai még a jól ismert mézeskalács díszítésébe is leszivárogtak.

(Fordította Borsi-Kálmán Béla)

JEGYZETEK

¹ William Morris (1834–1896) esszéíró, grafikus, nyomdász, egy művészeket és kézműveseket tömörítő testület frontembere, akire ugyancsak hatott a filozófus John Ruskin (1819–1900), a *Pierres de Venise* [Velence kövei] (1853) című elemzés tudós szerzője. Ez a mű a tágabb értelemben vett gótika apológiája.

² FÜLEP Lajos, *Magyar építészet (1918) = A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Cikkek, tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1974, I, 290–291. Idézi GELLÉR Katalin, *A Magyar Szecesszió*, Corvina, 2004, 128.

³ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5366/>

⁴ Lásd BÁLINT Aladár, *Lechner Ödön*, Nyugat, 1914/12, epa.oszk.hu/00000/00022/00154/05055.htm.

⁵ GELLÉR, *i. m.*, 134.

⁶ Ez utóbbi a budapesti Komor Marcell és Jakab Dezső munkája. https://hu.wikipedia.org/wiki/Kulturpalota_Marosvásárhely

⁷ LECHNER Ödön, *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz*, Művészet, 1906. KESERŰ Katalin (kiad.), *A modernizmus kezdetei a közép európai építészetben*, Ernst Múzeum, Budapest, 2005, 137–145.; Kós Károly, *Nemzeti Művészet* [A Kemény Zsigmond Társaság ülésén 1910. január 16-án tartott beszéd], *Magyar iparművészet*, 1910 (idézi KESERŰ, *i. m.*, 184–193.).

⁸ *Uo.*, 139.

⁹ *Uo.*, 137. Vö. „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: – lesz!” (Széchenyi István, a *Hitel* utolsó sorában).

¹⁰ KESERŰ, *i. m.*, 192.

¹¹ *Uo.*, 191.

¹² *Uo.*, 185.

¹³ *Uo.*, 138.

¹⁴ GELLÉR, *i. m.*, 132.

¹⁵ KESERŰ, *i. m.*, 188.

Vizualitás és verbalitás között

Thimár Attila beszélgetései művészekkel

2. rész

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

A 2017 tavaszán a *Kortárs folyóirat Szavakon túl* című beszélgetéssorozatának vendége volt Batykó Róbert festőművész, Boros Mátyás képzőművész, grafikus, Falvai Mátyás író, Féner Tamás fotóművész, Halper László jazzgitáros, Hollós Ádám festő, Jász Attila költő, szerkesztő, esszéíró, Jurák Bettina táncművész, Oláh Dezső jazz-zongorista és zeneszerző, Szilágyi Csenge színművész, Térey János író, költő, drámaíró, műfordító, Vincze Ferenc író, kritikus, szerkesztő. A beszélgetéseket Thimár Attila, a *Kortárs folyóirat* főszerkesztője vezette. A beszélgetésből készült válogatás első részét előző számunkban közzeltük.

▼ **Mennyire nehéz a külföld felé eladni azt, amit csináltok? Él-e sztereotípa arról, hogy a magyar költő/író be van zárva a nyelvébe, külföldön senki sem érti? Eközben a táncos elmehet akárhova, ugyanúgy kell ott is táncolnia, ugyanazt látja ott is a közönség. Ugyanez igaz a képzőművészekre, a zenészekre is. Van-e és milyen a különbség a hazai és a külföldi befogadás között?**

✔ **Halper László:** A zene univerzális művészeti nyelv, és a jazz leginkább instrumentális. Végeztek kutatásokat, amelyek szerint a világon kultúrától, földrajzi helytől függetlenül ugyanaz a zene tűnik szomorúnak és vidámnak. Ha egy eszkimónak lejátszanak egy szomorú afrikai balladát, biztosan nem fogja vidámnak érezni. Ráadásul azáltal, hogy nagyon sok zenei kultúra keveredett, például a világzenében, már az sem lehet elvárás, hogy angolul legyen valami, míg a hetvenes, nyolcvanas években aki nem angol nyelvterületről származott, az is angolul énekelt. Lehet valami saját nyelven, ha azt a zene is alátámasztja – egy angolszász jellegű szám esetleg furcsán szól finnül, de ha abban van valamennyi finn vonatkozás a zene részéről, akkor már lehet akár finnül is. Mára az angol lett az internet nyelve, így ha az ember angolul tesz fel valamit, jó eséllyel értik is. A zene mindenképp nagyon hálás művészeti ág ilyen szempontból.

✔ **Falvai Mátyás:** Bár a nem verbális művészetek esetében grammatikai és szókincsbeli problémák nem adódnak, azért minden országnak, térségnek, azokon belüli szubkultúrának megvan a saját maga ízlése, ami tekinthető önálló nyelvnek. Ami jelen pillanatban Budapesten jól beágyazottan működik, az nem szükségszerűen fog működni Párizsban. Ez igaz szerintem a kortárs táncrea is: nyilvánvalóan nemzetközibb, eleve sokkal jobban utaztatható művészet, mint egy irodalmi mű, amit viszonylag nehézkes piacositani külföldön. De alapvetően itt is az van, hogy az éppen Magyarországon dolgozó, ide gravitáló alkotócsoportok körében van egy bizonyos egymásra hatás, ami mégis csak kialakít egy speciálisan magyarnak vagy közép-kelet-európainak mondható ízlésvilágot, és ez nem feltétlenül fekszik egy másik kulturális közegben. Persze előfordul, hogy éppen ez adja az unikális erejét egy magyar produkciónak külföldön. Adaptációs nehézségek tehát a nem verbális művészeteknél is lehetnek, és úgy gondolom, hogy a nem verbális művészet képviselőinek is ugyanúgy át kell verekedniük magukat az intézményi akadálypályán, mint adott esetben az irodalomnak, hogy egyáltalán kijussanak vagy fel tudják kelteni a figyelmet.

✔ **Jurák Bettina:** Magyarországon a kortárs tánc nagyon érzelmes. Technikás is, de sokkal hangsúlyosabb benne az emocionális kifejezés. Külföldön véleményem szerint inkább a technikára koncentrálnak a táncosok: ötöt forogni, nagyot ugrani... Aztán érkezik egy magyar táncos, eltáncolja a darabját, és mindenki sír a meghatottságtól, mert ők nem feltétlenül ehhez vannak szokva. Számomra nagyon pozitív, hogy itthon sikerült kialakítanom az elmúlt években azt, hogy meg tudom hatni az embereket. Külföldön nem minden esetben fordítanak erre energiát. Egyébként számos helyen nem is azt nézik, hogy mennyire vagy ügyes, mennyire hangsúlyos az előadóiásod, sokkal inkább azt, hogy épp egy japán vagy egy fekete táncos kellene nekik, és sokszor ez a döntő. Sosem lehet előre tudni, min múlik. Nekem problémám, hogy magas vagyok, ami táncosoknál nem mindig előny: ez a színpadon szépen mutat, mert nyúlánk is vagyok. De sok dolog számít, és minden együtt-

tes mást szeretne. Viszont a nyelv nem akadály külföldön, mert a balettgyakorlatok nevei franciául vannak, mindenhol így tanítják őket.

✓ *Térey János:* Engem az adminisztratív része nyomaszt végtelenül. Nonszensz, hogy te beszélj rá egy fordítót, fordítson téged. Nem is lehet. Ráadásul – ez nem titok – a külföldi megjelenések gyakran barterüzletek a kiadók között: én kiadok egy szlovén vagy egy lengyel szerzőt Magyarországon, cserébe ki fogják adni az én kiadóm sztárjait Ljubljanában vagy Varsóban. Azért jöttem el a Magvetőtől, mert láttam, hogy ez egy zárt kör, és ha nem hozod azt a bizonyos tízezer példányt Magyarországon, nincs az az isten, hogy bekerülj ebbe a körbe, nem fognak közvetíteni más országokba.

✓ *Batykó Róbert:* Szerencsére nem kell külön a külföldi piacra dolgoznom: egy nyitott globális világban élünk, amelyben a világhálón könnyen tájékozódhatunk. Angolul tudok kommunikálni, képes vagyok megértetni magam ezen a nyelven, de mindenhol az számít leginkább, hogy amit csinálsz, az mennyire köthető azokhoz a nemzetközi folyamatokhoz vagy érdekes új tendenciákhoz, amik vannak a világban. Abban sincs igazán különbség, hogy külföldön és itthon is elvárás, hogy a művész is sok energiát tegyen az alkotáson túl a kapcsolattartásba, kvázi dolgozzon a saját érdekében, és ne máshonnan várja mindig a segítséget. A residency programokon való részvétel például kiválóan alkalmas az úgynevezett networkingelésre.

✓ *Oláh Dezső:* Zenei szempontból Magyarország nagyon jó bölcsője egy nemzetközi produkciónak. A magyar közönség jó értelemben véve sokkal szigorúbb, mint a külföldi, jóval kritikusabb, jóval érzékenyebb. Ha egy magyarországi jazzprodukció elnyer díjakat, és sikeres itthon, akkor külföldön eljuttatja ugyanezt a műsort egy jazzfesztiválon, a közönség pedig szétszedi a házat. Ijesztő is néha, hogy mennyire tetszik nekik. De Kodály és Bartók hazájában nagyon komolyak az elvárások.

✓ *Féner Tamás:* Természetesen elkötelezett galeristák nélkül a külföldi megjelenés – eltekintve az állami reprezentáció vitás értékű alkalmaitól – nem megy. Legalábbis nagyon-nagyon elvétve adódik csak alkalom. Elengedhetetlenül szükség lenne olyan, a hazai alkotók iránt elkötelezett kultúraközvetítőre, akinek ehhez kellő tudása, szakmai áttekintése, nemzetközi tekintélye van. Nincs ilyen. Nyertem valami díjat, csinálhattam egyszer Tel-Avivban egy kiállítást. Kint meg kellett rendeznem egy múzeumban, és az volt a nehéz, hogy mi balról jobbra olvasunk, ők pedig jobbról balra. Az egész anyagot meg kellett fordítani, és nem akart összejönni: ami eredetileg összenézett, ott szétfelé. Egy hétig szenvedtem a kiállítótérben, amíg sikerült elérnem, hogy a képi szöveg olvasható legyen, az üzenet átjőjön. Én egyébként nem nagyon ambicionáltam a külföldi jelenlétet, mert aránytalanul nagy fáradságba kerül. Látom, ahogy kollégáim a fél életüket rászánják egy külföldi sikerre, de ahogy megjelennek kint, és hazajönnek, ez el is múlik. Azt szoktam mondani, hogy nekem elég, ha én országszerte világhírű vagyok. Az én fotóim külföldön is javarészt magyar kiállításokon szerepeltek, amiknek számomra semmi jelentősége nem volt.

✓ *Jász Attila:* Az irodalom esetében a menedzserút működik: ha szerencséd van, akkor a kiadó megcsinálja neked, és Magyarország után elkezdik felépíteni a külföldi karrieredet, ha lehet. Ez a bejáratott út, és ha szerencsés vagy, a kiadód intézi a dolgot. A másik út, ha a szerző maga kezdi el megszervezni, hogy minél több nyelvre fordítsák le a művét. Ez is megfelel a mai mentalitásnak, kell egy kis menedzszerszelleme is, ha érvényesülni akarsz. A fiatalok ezt már nagyon tudják. Többnyire a nagy számok törvénye érvényesül, ha elég kitartó vagy, előbb-utóbb bejönnek a dolgok. Nem biztos, hogy más országban olvasott, ismert szerző leszel, de az itthoniakat meg lehet bolondítani a külföldi siker szlogenével. És van a harmadik út: jó műveket kell írni, és előbb-utóbb – inkább utóbb – felfigyelnek rá a fordítók, megkeresik, aztán az alapján esetleg újabb fordítók. Legfeljebb a szerző ezt már nem éri meg. Ami nem baj.

✓ *Vincze Ferenc:* A külföldi kiadók köteteket vesznek meg, és ehhez egy elég erős és hangsúlyos kiadói háttérmunkára van szükség: kijaánlani, szinopszist készíteni, részletet lefordítani... Nagy befektetés, és nem feltétlenül térül meg. Általában angol, német, esetleg francia nyelven próbálkoznak, és ha ott sikerül már egy könyvet eladni, akkor sokkal könnyebb kisebb nyelvekhez kijaánlani a kötetet. Ehhez koncepció kell. Nagyon nehéz történet ez. Ennek a másik része az, hogy fontos lenne az angolul vagy németül kiadott magyar irodalomtörténet – azaz hogy ezeken a nyelvterületeken is hozzá tudjanak férni ahhoz, hogy mit gondolunk általában a magyar irodalomról. Voltak próbálkozások, a legutóbbi egy 2013-as német nyelvű kiadás, ami igyekezett minél több mindent átadni, ráadásul napjainkig tart, szóval egy teljes irodalomtörténet. Ez egy nagyon fontos háttérmunka ahhoz, hogy a magyar irodalmat ki lehessen vinni külföldre, és például az oktatásba bevinni, taníthatóvá

tenni. Most készül egy román nyelvű magyar irodalomtörténet is, ami szintén fontos. Kell az, hogy lássák a kontextust, és hogy ismerős legyen kint is, így könnyebben lesz befogadható.

➤ **Milyen tapasztalataitok vannak a közönség és a művész közötti kapcsolatról? Milyen fogadtatással találtok leginkább a saját művészi területeteken?**

✔ *Térey János:* Itthon a branding állítólag nagyon fontos egy író számára is. Vannak kortársaim, akik több tucat nyelven jelennek meg szerte a világon, miközben ezek gyakran kegyetlenül közepes munkák szerintem. De annyira csodálatosan hoznak bizonyos behízelt hívószavakat – diktatúra, erőszak, egzotikum, gender stb. –, hogy pusztán azok által tökéletesen eladhatóak. Ilyenkor persze fogja az ember a fejét, hogyan, hiszen a szakmán belül sincs becsületük. Nem arról van szó, hogy a közönséget nem lehet leváltani, mert az ő választásuk valóban szent. Hanem a kiadókon belüli és közti csoportdinamikáról. Ha magadat akarod nyújtani, biztosan ér majd csalódás meg meglepetés. Utóbbi a jó.

✔ *Szilágyi Csenge:* Néha, amikor elkeseredek, szoktam azon gondolkodni, hogy a színház egyre kevésbé tud meglepetést okozni. Ülnek a nézők, és persze, nagyon sok hatás éri őket, de manapság pont a filmek és az internet miatt már semmi sem meglepő. Ha kiállok a színpadra meztelenül, és leöntöm magam egy vödör vízzel, már az sem vált ki semmit.

✔ *Falvai Máttyás:* Számomra azért is fontos, hogy egzisztenciális szempontból ne függjek az írástól, mert nem akarok azon aggódni, hogy ez tetszeni fog-e valakinek, vagy sem. Nyilvánvalóan a szakmának a fogásai és az, ahogyan irodalmat alkotunk, arról szól, hogy az ember milyen befogadói struktúrák mentén tud valamilyen élményt szerezni, egy többszörösen áttételes, teljesen absztrakt jelrendszer révén, hogyan fog ez működni az olvasónál. Az nagyon is érdekel, hogy az embernek milyenek a befogadói mechanizmusai, és hogy ezekre én hogyan tudok hatni, de összességében egyáltalán nem foglalkoztat már az, hogy ha valamit írok, akkor az el fogja-e nyerni valakinek a tetszését. Van, akiben az elejétől kezdve megvan ez a magabiztosság, de nálam el kellett telnie nagyon sok időnek ahhoz, hogy legyen annyi öntudatom, tájékozottságom, önreflexióra való képességem, hogy azt tudjam mondani, ezt most én magamtól jónak érzem-e vagy sem. Innentől kezdve pedig ez az elsődleges mérce. A korábbi munkáimmal egyébként szinte kivétel nélkül elégedetlen vagyok. Persze jólesik, ha a közvetlen környezetemben lévő embereknek tetszik, vagy ha kapok olvasói visszajelzést, de a saját elvárásaimon túl nem akarok senkinek megfelelni, az is bőven elég nekem. A kritikával ugyanez a helyzet: mindig el fogom olvasni, érdekel is, és ha jogosnak érzem, elgondolodom rajta, ami hatással lehet a későbbi munkámra. Minden szöveget úgy igyekszem megírni, hogy képes legyen önálló világot alkotni, működni az olvasó számára. Hogy sikerül-e vagy sem, az függhet attól is, hogy mennyire jól végeztem el a dolgomat, meg attól is, hogy a másoknak megvan-e erre a receptorai. Ezen nem érdemes vacillálni.

✔ *Oláh Dezső:* A jazz abból a szempontból van jó helyzetben, hogy mindenki szeret bennünket, megvannak a saját templomaink, ahol mi játszunk. Amikor tizenöt évvel ezelőtt elkezdtem csinálni az első triómat, az ideológiám az volt, hogy oké, nincs közönségem. Akkor most oda megyünk játszani, ahol vannak. Elkezdtem apró underground helyeken zenélni, ahol voltak emberek. Ez valójában a mai napig így megy.

➤ **Mit lehet átadni, megtanítani egy adott művészeti területből?**

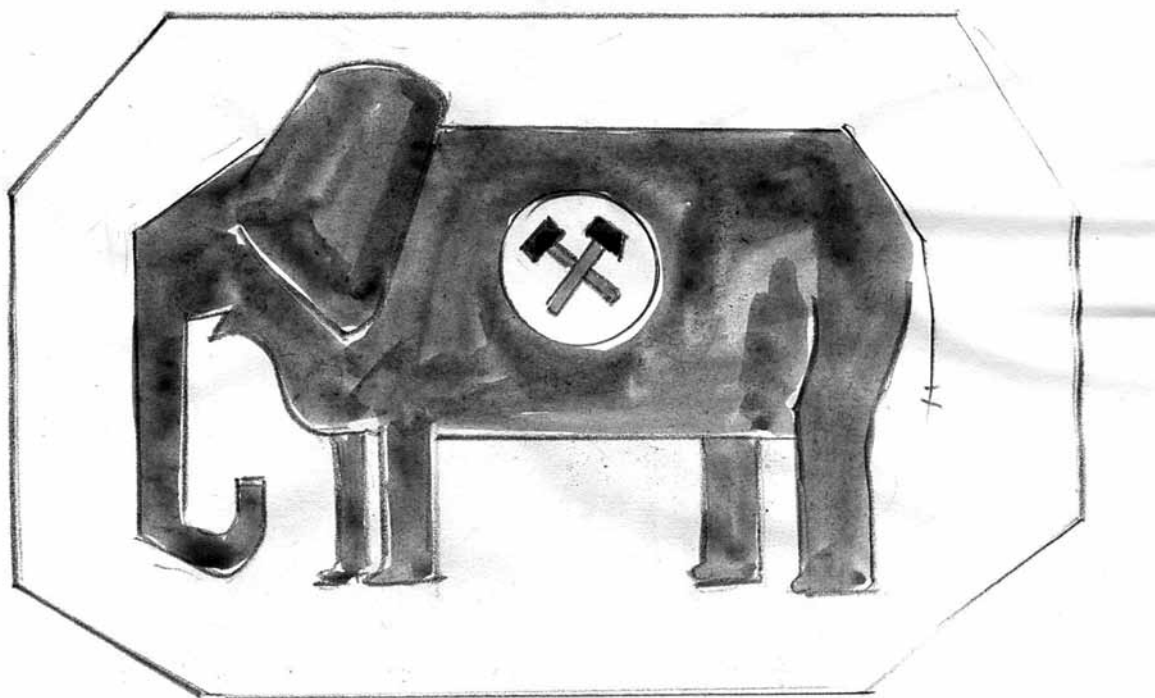
✔ *Halper László:* A zenének a szakmai részét lehet tanítani, bár a jazzgitározásnak a metodikája nincs annyira lefektetve, mint például a klasszikus hegedűé. De van egy zeneelméleti szakmai rész, ezt kell valahogy elsajátíttatni és arra figyelni, hogy a diákok merre érdeklődnek, valahogy közben a szabadságukat is meghagyva figyelni, hogy őket mi érdekli, és abban segíteni, hogy ahhoz hogyan tudnak a leginkább eljutni. A jazztanszakon Babos Gyula volt a mesterem, aki ebben nagyon jó volt. Soha nem erőltetett az emberre semmit. Az egyértelműen szakmai dolgokat persze elmondta és megmutatta. Manapság sokan a YouTube-ról tanulnak valamilyen hangszeren játszani, és ilyen szempontból a gitár nagyon jó, nagyon látványos, jól kivehető, hogy valaki mit csinál. Szaxofonon például nincs mit mutatni, de még zongorán sem olyan egyszerű, mint gitáron. Nagyon sok segítség van a neten, mindig biztatom a növendékeimet, hogy nézzék ezeket, de ami miatt ebben nem hiszek, az az, hogy nincs visszajelzés. Nem véletlenül csinálnak olyan iskolát a hatalmas világsztár jazz-zenészek, ahol valamennyi pénzt be kell fizetni, és valaki otthon fölveszi, ahogy játszik, beküldi, ők meg reflektálnak rá. De ez közelében sincs annak, mint amikor egy órát leülök egy sráccal, és minden mozdulatán látom, hogy az jó vagy rossz, és rögtön tudok szólni, ha nem, és próbálom úgy te-

relni, hogy neki könnyebb, jobb legyen. A legfontosabb viszont a gyakorlás. És abban nem hiszek, hogy valaki rosszul játszik, de jó tanár. Egyszer megköszöntem Babos Gyulának, hogy négy évig velem ülhettem egy teremben a gitárórán, ugyanis az, amikor valaki ilyen sokat, heti szinten gitározik, sok olyan dolgot is átvesz a másiktól, ami nem tudatos. Ha valaki egy szürke valakivel ül szemben, az közel sem olyan építő, mint amikor egy karakteres, jó muzsikussal, mert ott nemcsak azt tanulom meg, amit mond vagy mutat, hanem rengeteg más dolgot is automatikusan. Nagyon örülök annak, ha valakit úgy tanítok, hogy hallott engem gitározni, megtetszett neki, és így keres meg. Én egyféleképpen tudok gitározni. Ha neki ez jó, és szeretné átvenni, megpróbálok neki ebben segíteni.

✓ *Vincze Ferenc:* Van a szépírás, és van a kritika/tanulmányírás. Az egyetemen elvileg nem szépírókat nevelünk, hanem – jobb esetben – irodalomtörténészek lesznek a végén páran. Ezt sem könnyű megtanítani, mert sok embernek van rengeteg gondolata, de azokat rendszerezve összeszedni nem tudják: nekik szerkesztési technikát lehet tanítani, hogy hogyan állítsanak össze egy szöveget. A szépírást szerintem nem lehet megtanítani – azt igen, hogy hogyan próbáljunk írni egy novellát, de azt nem, hogy ebből hogy lesz novella a végén. Neki kell érezni. Hogy értéke legyen, kell valami más is hozzá, amit nem tudok megtanítani.

✓ *Féner Tamás:* Talán arról érdemes gondolkodni, hogy a fogalmakban jelentkező kérdéseket milyen módon lehet látványos formává formálni. Ehhez viszont sok, már működő megoldással kell megismerkedni, és az sem árt, ha ezt az utat ellenőrzésképpen visszafelé is bejárjuk, elolvassuk a képet, a maga teljességében megkísérelve megérteni. A fotózással kapcsolatosan ezt lehetne jól tanítani.

✓ *Oláh Dezső:* Az embert belekényszeríti a rendszer egy ilyen csinovyik-állapotba – pedig én nem vagyok az oktatás egyetlen mozzanatának sem ellenzője –, és le kell írunk, hogy egy gyerek egy hónap alatt mit tanult. De ezt én sem tudom megmondani, nagyon nehéz ezt megfogni. Volt olyan növendékem, akinek nem volt olyan jó ritmusérzéke, nehezen olvasott kottát, de nagyon szeretett zongoraóra-ra járni, és együtt szépen lassan kivettük – furcsán hangzik – a viselkedéséből vagy a személyiségéből a gátakat. És kiderült, hogy mást is megtanult tőlem, mert egyszer azt mondta, hogy az első randijára megy, és arra gondolt, hogy ő is ilyen szép cipőt vesz fel a farmerhoz, mint én.

GERBER PÁL, Tatabánya elefántja, 2012

PATAKY ADRIENN

Lipták Ildikó: Nyári nyomozás

Csimota, 2017

PATAKY ADRIENN (1986) Budapest

A kiskamaszoknak ajánlott *Nyári nyomozás* Lipták Ildikó első könyve. A háromgyerekes színész-drámatanár az 1992-től működő Kerekasztal Színházi Nevelési Központ alapító pedagógusa, a műhely jelmondata: „A színház kereteiből kilépve, kilépett a kereteiből.” Keretből lépett ki elének Lipták Ildikó is, amikor írásait alig két éve elküldte az irodalmi portáloknak és folyóiratoknak, s egyik első novelláját (*Születésnap*) épp a Kortárs Online közölte 2015-ben. A szöveg nem gyerekeknek, de gyerekekről szól, különös nézőpontból: az elbeszélő nem érhet meg a tizennegyedik születésnapját, mert behalt súlyos betegségébe – ezt a traumát próbálta a szerző elbeszélhetővé tenni egy kamasz gondolatain és nyelvén keresztül. A *Nyári nyomozás* középpontjában nem áll ilyen mély tragédia, inkább könnyed, szünidei olvasmány, de életszerű problémákkal foglalkozik, s van tétje.

Egy drámapedagógus csaknem annyi traumával találkozik munkája során, mint egy pszichológus, ráadásul olyan munkakörben, mint Lipták Ildikóé, a traumák gyerekekhez és fiatal felnőttekhez kötődnek. A drámapedagógia segíti a feldolgozást, legfőbb eszköze az aktív bevonódás (cselekvés) elérése, s azon keresztül fejlődés-lélektani, emocionális, szociális képességek és ismeretek fejlesztése. A drámán, vagyis a cselekvésen (a *dráma* az ógörög 'cselekedni' szóból ered) keresztül segíti elő az életesemények megértését és megoldását.

A szerzőben az évtizedek során – szakmájából adódóan – rengeteg történet, gondolat, érzés halmozódhatott fel, ezeket, saját életének eseményei és fantáziája mellett, mintha beleöntötte volna egy kaleidoszkópba, amelyet megrázva egyedi, mégis mélyen ismerős mintázatok rajzolódnak ki. Ezek persze mit sem érnének, ha nem volna hozzájuk egy karakán, pontos, tömör nyelvezet és tudatos építkezés. Színész-drámatanárként Lipták Ildikó éveken át gyakorolta, hogyan, honnan lehet egy történetet elmesélni, egy problémát vagy élethelyzetet, életszakaszt bemutatni. Amennyire demokratikus és nyitott a drámapedagógia s a színházi nevelés, éppannyira zárt is tervszerűsége és személyiségfejlesztő, problémamegoldó fókusz miatt, ám ez a finoman terelő struktúra – jó esetben – a részt vevő gyerek számá-

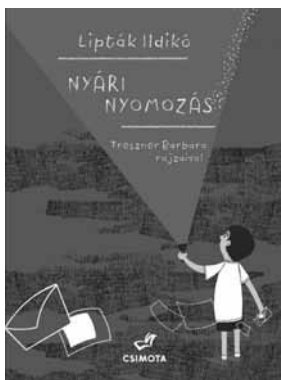
ra észrevétlen. A dráma módszertani jellemzője, hogy eltávolít: fiktív világban, szerepek segítségével, szabadon, tehát biztonságos keretek között értelmezi (újra) az egyes élethelyzeteket, meghagyva a kérdés lehetőségét s az egyéni válaszok kialakításának módját. A legfőbb cél a változás előidézése: a viselkedés, az attitűdök megváltozása – ahogy egy jó könyv célja is valami hasonló. Tehát nagyon közel áll az irodalomhoz, főként azokhoz a nyitott művekhez, amelyek üres helyeket tartalmaznak, hogy a befogadó egyéni gondolataival tölthesse meg őket, s saját maga alakíthassa a történetet, akár a befejezést is. Bár Wolfgang Iser szerint minden szöveg alapvető kommunikációs feltétele, hogy tartalmazzon üres helyeket, s Umberto Eco (a *Nyitott mű* szerzője) is úgy véli, hogy „a nyitottság mint a művészi üzenet alapvető többértelműsége minden kor minden műalkotásának sajátossága”. Üres helyek, nyitott lehetőségek nélkül nem lenne tere a befogadónak a rendszerben, képtelen lenne bevonódni a képzelőerő, az elvonatkoztatás és a hipotézisalkotás. A *Nyári nyomozás* nem rág mindent olvasója szájába, a homályos, nem kifejtett részek tetszés szerint megtölthetők az olvasó érzelmeivel, adaptálhatók saját élethelyzetére, hiszen a vázolt családi-baráti kapcsolatok rendkívül tipikusak, sematikusak, mégis körülöleli őket egyfajta titokzatosság azáltal, hogy a problémákra csak utalás történik, nincsenek kimondva. Ilyen például a történetbeli szülők kapcsolatának problémája, ami a legkisebb gyerek szemszögéből is igen erőteljesen érzékelt, de nem egészen értett („anyuék nem voltak túl jól az elmúlt hónapokban. Mármost egymással. Akkoriban azt gondoltam, talán el is fognak válni. Ráadásul nagyon hirtelen jött az egész.”), vagy az édesanya kijelentése egy távoli rokon halála kapcsán („Elég kényelmetlen nekem, hogy nem szerettem Dezső bácsit. [...] Higgyétek el, nem örülök a halálának [...] azt viszont nem szeretném, ha a rokonai azt látnák, hogy a gyerekeim itt röhögcsélnek.”), majd ennek okára (miszerint ha nem szeretete a rokont, mégis mért sírt a temetőben) adott terelő reakciója: „Képzeljétek, amikor kislány voltam, idejártunk fürödni a barátnőimmel.” Ez a mondat egy kiskamaszban talán nem feltétlen indít el a régmúlt-ira irányuló gondolatokat, a választalanság mégis

nyitva hagy egy utat, ami az (érett) olvasót arra készíti, hogy a terelő választ mégiscsak összekösse az idősebb férfi rokonnal és az iránta érzett ellenszennel. Egy drámafoglalkozást akár innen is el lehetne indítani, a regényt alapul véve.

A *Nyári nyomozás* nyelvezete irodalmi, erős felütéssel indul: „Egyáltalán nem vagyok oda az iskoláért, de most úgy szakadt rám a nyári szünet, mint egy súlyos fekete függöny” – szól az első mondat. Az olvasó ezzel in medias res bevonódik, nemcsak a történetbe, de annak hangulatába, az elbeszélő-főszereplő által érzékelt nyomasztó légkörbe is, ennek a kifejezőmódnak azonban megvannak a hátulütői is. A hasonló mondatok miatt azt érezheti az olvasó: nem eléggé életszerű, hogy egy tizenegy éves fiú olyan mondatokat és kifejezéseket használ, amelyeket a szájába adtak. Nem mindig válik el egymástól élesen stilisztikailag Bálint, a szülők és mások hangja, ugyanakkor érzékelhető az erre való törekvés, más esetekben a gyereknyelv naiv, játékos és számon kérő, duzzogó hangja szól meg általa, egészen autentikus módon.

Ahogy a mondatok, úgy a könyv szerkezete is kellőképp konstruált, talán néha túlzottan is (a kötet két, korábban már megjelent, önálló novellából bomlott ki regénnyé, a szerző egyik fiának javaslatára): az olvasó úgy érezheti, visszatartják tőle az információt, mert az egyes epizódok végén a narrátor rendszeresen megelőlegez valamit, amit majd csak az újabban fejt ki. Ez a szerkesztésmód alkalmat ad arra, hogy akár két hétig is eltartson egy kiskamasz érdeklődése, hiszen a tizenhárom fejezetet beoszthatja magának: minden napra egyet. Ugyanakkor a nagyobbak egy-két nap alatt is a végére érhetnek ennek a szövegnek, hiszen az egész csupán hetven oldal illusztrációkkal együtt, s – épp szerkezetéből adódóan – olvastatja magát.

A Csimota kiadványát Treszner Barbara grafikai díszítik, a borító és a belívek is a narancspiros és a kékeslila színekkel dolgoznak, a feketén és a fehérén kívül. A két színről a kék-piros postairón vagy a kék tinta és piros javító kombinációja miatt az iskola juthat eszünkbe; a fiatal grafikus mégis azt vallotta, azért ezeket választotta, mert már az olvasáskor úgy érezte, ezek a kötet domináns színei: a narancspiros a nyaré, a kék pedig a kisfiúé, aki a történet főszereplője. A képek a szövegben történetek leképezői, nem ábrázolnak mindent, de néhány oldalanként felbukkannak, hangulatossá és játékosabbá téve az olvasást.

A tizenegy éves Bálint családja legfiatalabb tagjaként folyton úgy érzi, nem veszik őt komolyan: titkolóznak előtte, nem vehet részt a nagyok játékában, nem utazhat egyedül stb. Olykor légből kapott indokokat képzel mások viselkedése mögé, például az egyik szokásos gyerekkori komplexust: hogy őt valójában örökbe fogadták, szülei csak nevelőszülők, testvérei mostohák. Miután elkezdi ebben hinni, mindent jelnek tekint, amit csak lehet, s nem is gondolná utólag a szülők, hogy az egész képzelgést a báty gúnyos tréfája indította el, amikor a nyári táborban „azt mondta első nap a többieknek, hogy nem is vagyok a testvérük, hanem úgy kerültem a családba, hogy anyu a turkálóban vett, amikor kicsi voltam. Ők persze vissza akartak vinni, hogy kicseréljenek egy plüssmacira, de a boltos nem ment bele az üzletbe, örült, hogy végre túladott rajtam.”

A szöveg egyes szám első személyben íródott, a belső fokalizáció révén a narrátor és a szereplő gyakran egybefolyik, így olykor az lehet az érzésünk, hogy naplót olvasunk. Időnként ugyan párbeszédet is tartalmaz a kötet, de sokkal inkább dominálnak az intim, monológszerű részek – a szerző szerint monológ formájában jól kidolgozhatók az identitást és az egzisztenciát érintő kérdések. Lipták Ildikó mégsem a naplóregény műfaját választotta, bár a *Nyári nyomozás* szerinte olyan magányos történet, amelyben a főszereplő fiú folyton rágódik, filozofál mindenben. A gondolatok, érzések, lelki történések kifejezése ugyan naplószerű: a belső hang állandóan reflektál a zajló eseményekre, de a kötet ettől a módszertől időnként el-eltér a dialogicitás felé, s a kettő váltogatása révén nem válik unalmassá a beszédmód.

A *Nyári nyomozás* fő tárgya, címe szerint, a felderítés, a titkok és elhallgatások leleplezése – mire a könyv végére jutunk, kiderül, hogy ezek a titkok valójában a gyermeki lélek sajátos gondolatai, így a leleplezés leginkább a gyerek fantáziájában létező dolgok tisztázását, s ezáltal az olvasó önmegismerését jelenti. A kötet témái nem tűnnek hűsbavágóknak, mégis meghatározóak, az ifjúsági regény akár első könyvnek is alkalmas lehet. Megjelenik benne a nyolc-tíz év körüli kiskamaszok átlagélete: küzdelmeik, identitásválságaik, komplexusaik, konfliktusaik és a változások feldolgozásának nehézsége. Így kiemelhető például az idősebb testvérekkel való viszony, a gyerek-szülő kapcsolat, az önértékelési zavarok, a szülők házasságának megromlása vagy olyan új dolgok megtapasztalása,

mint a költözés, a temetés, az (egyedül) utazás, a táborozás, az iskolaváltás stb. Az ifjúsági regény tehát – a műfaj más darabjaihoz hasonlóan – a mindennapi történekek feldolgozása, az identitás kialakítása és a beilleszkedés körül forog.

2016 az ifjúsági regények éve volt Magyarországon, ekkor jelent meg a hasonló korosztálynak szóló *Az osztály vesztese* (Wéber Anikó) vagy az *Egy majdnem normális család* 1. és 2. (Molnár T. Eszter), a *Nincsenapám, seanyám* (Szabó Borbála), illetve az érzékeny problémákat feszegető *Szabadlábbon* (Mészöly Ágnes) és *Fekete normalitás* (Fehér Miklós). 2017-ben a gyerek- vagy ifjúsági regények szerzőjeként már ismert Kertész Erzsi, Berg Judit és Kemény Zsófi jelentkeztek új könyvekkel, s megjelent például néhány, a recenzió tárgyához hasonló tematikájú munka is: *Nyár, nagy, net* (Igaz Dóra), *Buda és Vince – Imádom a nyarat!* (Baár Tünde) vagy *Elvesztett csillagok – Egy kalandos egri nyár* (Bíró Szabolcs). A szépirodalom népszerűsítése terén fordulópontnak nevezhető a 2016-os *Jelen! Kortárs ifjúsági novellák* antológia és a 2017-es *Szívlapát. Kortárs versek*, bár ezek valamivel idősebbeket céloznak meg, mint a *Nyári nyomozás* olvasói. A gyerek-könyvek és a felnőtteknek szólók közötti piaci rés, ami néhány évvel ezelőtt még létezett, immár megszűnni látszik, s ebben nagy szerepe volt a Csimota Kiadó mellett a Mórának, a Tilos az Á Könyveknek, a Kolibrinek, a Cicerónak, a Manó Könyveknek, a Babilon Kiadónak, a Forum Könyvkiadónak és persze a Pozsonyi Pagonynak. Elmondható tehát, hogy 2016-ban és 2017-ben izgalmas, újszerű és igényes, a jelen problémáira koncentráló, s ezeket mai nyelvezeten, mai közegbe ágyazó könyvekkel képviselte magát a magyar ifjúsági regény, ami ma már ko-

rántsem csak annyit jelent, mint az egykori csíkos és pöttös könyvek világában. Aki többet akar tudni a kortárs gyerek- és ifjúsági irodalomról, az ma már nemcsak mesterszakra járhat, de kezébe veheti a szintén 2017-ben megjelent *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve* című, a Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Mészáros Márton és Szerkes Nikoletta által szerkesztett, csaknem ötszáz oldalas szakkönyvet is, amelynek tanulmányai tájékoztató pontként, útmutatóként szolgálnak, s praktikus tanácsokkal is ellátnak olvasójukat.

A *Nyári nyomozás* abban emelkedik ki a fentiek közül, hogy szerzője időről időre felnőtt olvasóit is meglepi azzal a nagyfokú tudatossággal és pedagógiai tapasztalatával, amellyel történetének szálait egymásba fonja, amellyel óvatosan kalibrál a hatalmas információmennyiségből épp annyit, amennyire szükség van, se többet, se kevesebbet. Illetve azzal, ahogyan jellemzi a figurákat, és behelyezi őket a szerepükbe, sok mindent megtud róluk az olvasó, ami által a fantáziájában felépíthetők, de mégsem annyira egyediek, hogy ne lehetne mindenkinek épp egy-egy hasonló, hús-vér ismerőse.

A könyv utolsó, tizenharmadik fejezete, „amelyben szinte be is fejeződik a történet, bár lehet, hogy csak most kezdődik el”, pozitívan zárul, az egyén a közösség részévé válik, akklimatizálódik, elvegyül a csapatjátékosok között a fociban. Habár a kötet sok helyütt nyitott, s lehetőséget ad a továbbgondolásra, az egyéni utakra, az utolsó fejezettel kerekké válik és lezárul. Azt sugallja, hogy ezzel egyúttal Bálint egy életszakasza is véget ér, problémái megoldódnak, illetve megváltoznak, új szerepbe és helyzetekbe léphet. A folytatás nyitott, bármi lehet még belőle.

GAJDÓ TAMÁS

Tóth László:

...nagy haszna a Teátromnak

Gondolat, 2016

Tóth Lászlót nemcsak költőként, íróként, kritikusként, irodalom- és művelődéstörténészként tartjuk számon, hanem színháztörténet-íróként is. Forgatjuk a komáromi színház történetét feldolgozó, „...miként hajdan az apostolok” és *Déryné nyomában* címmel 1997-ben és 1998-ban Dunaszerdahelyen kiadott műveit, nagyra becsl-

jük bibliográfiai tevékenységét, felhasználjuk megbízható adatait, idézzük megállapításait. Tudjuk róla, hogy kizárólag a mai Szlovákia magyar színházi múltja érdekli, s mélyrehatóan feltárta Komárom és Pozsony 1918 előtti színházi életét, számba vette a kisebbségi magyar nyelvű színház elmúlt évszázadának eseményeit, s hogy

ebben a témában felbecsülhetetlen értékű munkát végzett.

Nála szerencsésebb kutatók olyan művészek pályaképét rajzolhatják meg, akik a tétova kezdetektől eljutottak az egyedüli fokmérőnek tekintett sikerekig; és olyan intézmények történetével foglalkozhatnak, amelyek bemutatása számot tarthat a nagyközönség érdeklődésére is. Ha a színházi jelenség nem illeszkedik a kor fő áramába, s a publikumot nem hozzák lázba a

premierek, ha a színházigazgatók állandó pénztelenséggel küzdenek, az állam pedig adminisztratív eszközökkel avatkozik be a szabad versenyen nyugvó színházi életbe, felmerül a kérdés: miért vesztetget szót a színháztörténet-írás a kudarcokra.

Tóth Lászlót szerencsére nem érdeklé ez a vélekedés, és konok kitartással vizsgálja, hogy a két regionális központban, Pozsonyban és Komáromban mi jellemezte a magyar nyelvű színjátszás évszázadait. Legújabb, *...nagy haszna a Teátrumnak. Régi és új színháztörténeti dolgozatok Komárom és Pozsony múltjához* című kötetében ennek az évtizedes kutatómunkának legjelentősebb eredményeit adja közre. A könyv előszavában a szerző megindokolja, miért érezte kötelességének – a (cseh)szlovákiai magyar politika-, társadalom-, népesség- és művelődés-, valamint művészettörténeti kutatások szűkösségének ellenére –, hogy hozzájáruljon a „mai Szlovákia, vagyis a volt Felföld” színháztörténetének feldolgozásához. Kiemeli, hogy a „magyarországi, illetve a magyar nyelvű színjátszás történetének igen fontos szakaszai, fejezetei esnek az 1918–1919-ben a történeti Magyarországtól elszakított területekre (így a mai Szlovákiához tartozókra is), a magyar nyelvű iskolai színjátszás kezdeteitől a vándorszínészet kialakulásán keresztül egészen az 1918–1919-es főhatalomváltásig”...

Különös érdekessége Tóth László munkájának, hogy az elszórtan megjelent művek kötetbe rendezve, egymással dialogizálva, új összefüggésekkel lepik meg az olvasókat, s az apró, addig egymástól elszigetelt, epizódoknak tűnő események az új szövegkörnyezetben más megvilágításba kerülnek. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az írásokból izgalmas, fordulatos olvasmány formálódott, amiben része lehet a szerző írói, szerkesztői múltjának. Nem pusztán az adatokra, a nevekre, a bemutatók dátumára figyelünk, élvezettel olvassuk a nagyszerű stílusban megírt történeteket, fel-felsőhajtunk, amikor arról van szó, hogy újból meg kellene vetnie a lábát a magyar színtársulatnak Pozsonyban

vagy Komáromban. Elgondolkodtató, hogy a magyar művészek a 19. század elejétől szinte napjainkig mindig fennkölt érvekkel indokolták a színjátszás szükségességét, elnézést kértek, hogy játéuk még nem tökéletes; a közönség látszólag elfogadta az érveket, valójában pedig azt várta, hogy fordulatos cselekményű, szórakoztató műveket lásson kiváló művészek összecsiszolt előadásában. Hogyan írta 1844 szeptemberében *Levél egy színész*

barátomhoz című versében Petőfi Sándor? „Kenyért keresni színészek leszünk, / Nem a művészet szent szerelmiből, / S haladni nincsen semmi ösztönünk. / »Pártolj, közönség, és majd haladunk,« / Mond a színész: és az meg így felel: / »Haladjatok, majd aztán pártolunk;« / És végre mind a kettő elmarad.”

Akadnak azonban felemelő epizódok is a vidéki színjátszás történetében. Tóth László részletesen elbeszéli Komárom színháztörténetének alig ismert időszakát: 1849 nyarán Pázmán Mihály társulatának az volt a feladata, hogy a szabadságharc végnapjaiban hozzájáruljon „a jó hangulat fenntartásához” a városban. Ennek időszzerű, érdekes darabok előadásával igyekezett eleget tenni. Az ostromállapot kihirdetése után, 1849. július 15-én került színre Futó János komáromi honvéd tüzér *Budavár visszavétele az osztrákoktól* című történeti színműve. Szinnyei József naplójából kiderül, hogy a színi direktor „önkénteskedett a szerzővel szemben, nem lévén elegendő személyzete, és a darabban előfordulandó ágyúzások és fegyverropogások jelen körülmények közt eltiltattak, azért az első és az ötödik felvonást kihagyta”.

Tóth László több olyan színházi jelenségre is fényt derített, amelyekre eddig a magyar színháztörténet-írás egyáltalán nem figyelt fel. A 19. és 20. század fordulóján Pozsonyban állandó vita zajlott arról, hogy a magyar vagy a német együttes tartson-e előadásokat az őszi és téli évadban, amikor jóval többen látogatták a bemutatókat. Relle Iván színházigazgató úgy akart úrrá lenni ezen a nehézségen, hogy magyar és német társulatot szervezett, és két nyelvű évaddal próbálkozott – nem sok sikerrel. De az a megdöbbentő tény is kiderül Tóth László összefoglalásából, hogy az impériumváltáskor a gazdag tradíció ellenére milyen gyorsan sikerült Pozsonyban a magyar színjátszást leépíteni. A szerző még arra is ügyelt, hogy ne egyoldalúan mutassa be ezt a folyamatot – átnézte a szlovák lapokban megjelent írásokat, s ismertette a szlovák kutatók álláspontját.

A kötet dolgozatait Komárom és Pozsony színházi életét összefoglaló értekezésként is olvashatjuk. Ám amíg Komáromban a második világháború után, 1953-ban újra megindult a magyar színháztudomány, Pozsony kulturális élete másfél évszázad alatt teljesen megváltozott. A szerző rámutat, hogy „Pozsonyban – s ez tágabb összefüggésben is ritka – fél évszázad alatt kétszer is nagyszabású nyelv- és kultúraváltás zajlott le”. A folyamat eredményeképpen az 1930-as években teljesen megszűnt a ma-

gyar színháztudomány. Tóth László jóvoltából szerencsére nem nyomtalanul tűnt el. Bízunk benne, hogy a napjainkig tovább élő komáromi színháztudomány krónikájának megírására is sor kerül Tóth László újabb műveiben, s nagyszerű kutatómunkája folytatásaként értő elemzésekkel járul hozzá a félmúlt színházi eseményeinek feldolgozásához, hiszen – mint maga írja – „Komáromnak mint színházi városnak az utóbbi közel fél évszázadban a magyar színháztudomány fontos terepei között a helye”.

BAKONYI ISTVÁN

Sebők Melinda: Modern értékörzők

Felsőmagyarország, 2017

Sebők Melinda a fiatalabb irodalomtörténész-nemzedék egyik legtehetségesebb tagja. Eddigi kötetében jórészt a Nyugat szellemiségével foglalkozott, s ezen belül alapvető részletességgel a hajdan Székesfehérváron élt és alkotott György Oszkár életművével, egyik kötete címét kölcsönvéve: *A Nyugat árnyékában*. Róla szól az *In memoriam György Oszkár* is, valamint önálló kötetben vizsgálta Rónay György és Pilinszky János tájköltészetét. Részt vesz továbbá a Sipos Lajos vezette Babits-kutatócsoportban, a költő életművének kritikai kiadásában.

A *Modern értékörzők* a negyedik önálló kötete. Szerves folytatása a korábbiaknak, ám táguló körökkel. Hiszen a *Babits Mihály párbeszédei* című első fejezet után a második, a *Modern magyar irodalom* az imént jelzett szellemiség mellett szól más irányokról is: Nagy Lászlóról, Fodor Andrásról, Csoóri Sándorról vagy Takács Imréről. A záró fejezet kritikái is erről az összetettségről tanúskodnak. S ennek az összetettségnek az a lényege, hogy Sebők Melinda számára mindig az értékközpontúság az elsődleges, szemben azokkal, akik főleg kánonokban gondolkodnak. Mindeközben tapasztalhatjuk a tudományos stílus precizitását, a szakszerűséget, a kutatói tisztességet, a toleranciát.

S közben valóban Babits a folyton visszatérő alkotó. Elemzésekben, összehasonlító jellegű írásokban, levelek közlésében, esztétikai értékelésekben. Fontos az is, hogy olvashatunk a világirodalmi hatásokról, legyen szó a francia szimbolistákról vagy éppen Poe-ról, Longfellow-ról és Whitmanról. Ez természetes, hiszen jól ismert a poeta doctus ki-

vételes műveltsége, világirodalmi tájékozottsága is.

Az is sajátossága Sebők Melinda írásainak, hogy az esztétikum mellett megjelennek az életrajzi adatok is, ám sosem eltűnözve, hanem úgy, hogy azok szorosan összefüggenek az irodalmi dolgokkal. Egyben érdekes adalékokat szolgáltat általuk az adott pályaképhez vagy a kortársakhoz fűződő viszonyok leírásához. Persze mivel önállóan létező tanulmányok kötetbe szerkesztése történt meg, így óhatatlanul is találkozunk ismétlődésekkel, már másutt megírt adatokkal, értékítélettel. Ez nem baj, hiszen az ilyen jellegű kötetekben mindez elkerülhetetlen. Izgalmasak azok a részletek is, amelyek az avantgárd vagy a népiség összefüggéseire mutatnak rá, legfőképpen az úgynevezett bartóki modell megidézésekor.

A már említett levélközlések sora is maradandó értéket jelent. Köztudott, hogy a levelezés az elmúlt századokban különös jelentőséggel bírt, és általa lehetett teljes képünk egy adott korszak irodalmi életéről. Ma már persze az elektronizált világban más a helyzet, de a Sebők Melinda által tárgyalt időben a hagyományos levelezés még virágkorát élte. Egy-egy levélközlés szervesen épül be a fő gondolatmenetbe, és fontos életrajzi vagy művészi adalékokat szolgáltat. Van ilyen részlet többek között az Illyés Gyula pályakezdését taglaló írásban is, miközben pontos eligazítást kapunk a fiatal költő értékeiről. Egy szép mondat innen: „Lírája az otthonról hozott emlékekbe, hagyományokba kapaszkodó, visszahúzó ágaival kapcsolódik be a magyar irodalom új áramkörébe.” Itt jegyzem meg, hogy Sebők

Melinda úgy ír tanulmányt vagy kritikát, hogy közben nem feledkezik meg a közérthetőségről és a művés prózastílusról sem. Ez fontos érték az irodalomtörténet világában is.

Mint ahogy az sem mellékes, hogy a regionalitás és az egyetemesség is eszményien megfér egymás mellett az ilyesfajta közelítésben. Föltárja a helyi értékeket éppúgy, mint az általánosakat. Jó példa erre a mai Vár című folyóirat elődjének, a harmincas évek végén szintén Székesfehérvárott rövid ideig élt Várnak a méltatása. Ama hajdani lapban a magyar irodalom kiválóságai jelentek meg, hogy csak Weöres Sándor, Illyés Gyula vagy Jankovich Ferenc nevét említsük. Itt, a kötetben olvasható Jankovich írása Babitsról, aki egyébként korábban Vörösmartyról tartott előadást abban a városban, amelyben a *Szózat* költője diákoskodott a 19. század elején. És fontos dolgokat tudunk meg Weöres pályakezdéséről is, a született tehetség, a csodagyerek korai értékeiről. Vagy éppen olvashatunk Radnóti Miklós korai próbálkozásairól, arról, hogy milyen erősen küzdött az elismertségért. Erről több levél is tanúskodik. Őt Babits az első időkben nem látta tehetségesnek, bár időnként közölték verseit a Nyugatban, aztán amikor visszatért az antikvitáshoz, akkor már jött az elismerés. Szép elemzést olvashatunk Babits hitéről, da valódi kuriózum az az írás is, amely Kós Károly és Babits kapcsolatát elemzi. Ők egyébként személyesen nem találkoztak, de Sebők Melinda írá-

sából egyértelműen kiderül, hogy szellemi útjuk rokonságot mutatott.

A kutatói panoráma aztán a második fejezetben tárul elénk igazán, a sokszínűség és az értékelvűség gazdagságában. Persze itt is jelentős a babitsi hagyomány továbbélésének hangoztatása, például Rónay György lírájának finom elemzésekor, miközben tömör pályaképet is kapunk erről a keresztény szellemiségű költőről. Egy jellegzetes mondat innen: „Rónay György kései lírája az élet őszéről szóló, balsejtelmet sugalló élménylira, de az élettől búcsúzó művészegyéniség számadása is.” Ugyancsak kitűnő Pilinszky János *Négysorosá*nak értelmezése, a „késő modernség lírikusának” modern értékörzöként bemutatása. Láthatjuk tehát, hogy főként olyan szerzők a kötet szereplői, akik a transzcendens távlatokat célozzák meg a kereszténység körein belül. Hit, metafizika, öröklét – fontos fogalmak ezek itt. Azt is láttatja a szerző, hogy ez a hagyomány tovább él a hetvenes években is. S a további szellemi tágitások eredményezik, hogy Sebők Melinda érvényesen szól a nemzeti sorskérdések költőiről, a már jelzett bartóki modell „zászlóvivőiről”, az új népi líra kitűnő szerzőiről is. Az meg ugyancsak az értékelvűség bizonyítéka, hogy egyaránt szól Csoóri Sándor és Konrád György *irodalmi* értékeiről! Mint ahogy abban is eltér számos kortársától, hogy a nagy ívű tanulmányok mellett fontosnak tartja a kritika és a recenzió műfaját is.

BAÁN TIBOR (1946) Budapest

BAÁN TIBOR

Oberczián Géza: Nógrádgárdonyi napló

Magyar Napló, 2016

Az írói indulások mögött sokféle élethelyzetet átszűrte, egyénivé párolt élettapasztalat működik. Ennek megélése és megszerzése nem feltétlenül az idő függvénye, hiszen rövid idő alatt is lehet életreszóló tapasztalatokat szerezni, és hosszú idő alatt keveset. A lényeg a mű hitelessége. A legátfogóbb tapasztalata az alkotónak önmagáról van. Alany és tárgy. A biográfiai kiindulópont, a nézőpont adott. De a személyes, a belülről és kívülről egyaránt ismert életanyagnak távlatot kell adni. El kell

helyezni egyfajta társadalmi térben. És nem csak ott. A küzdelem vérre megy.

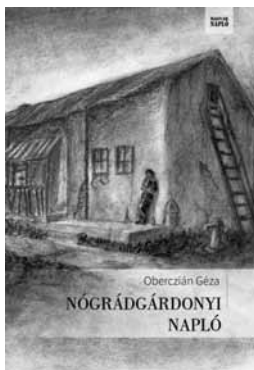
Mindez akkor is igaz, ha az olvasó az író küzdelmeiből vajmi keveset érez. Az író, ha szerencséje van, már első megszólalásakor előlegezi az alkotói pálya újdonságait. Mert minden hiteles megszólalásban van valami eredeti, felcserélhetetlen, valami olyasmi, mint az ujjlenyomat, amiről megismerszik az író.

Oberczián Géza első könyve, a *Nógrádgárdonyi napló* novellafüzér. A fülszöveg minősítése pon-

tos. A novellafüzér mint forma előhívja a regény képzetét. Ezt erősíti, hogy a főhős G., illetve a „pesti”, ahogy nógrádgárdonyi ragadványnevének hívják, a mű elején és végén is feltűnik, s így valóságosan keretbe foglalja a történeteket. Az első részben (*G. története*) a személyiség mintegy önmaga eredetét, gyerekkorát, vonzalmait és választásait vizsgálja. Mi történt, hogyan történt? Epizódok és emlékek tarka szötte. Mintázat. Az egymást magyarázó élethelyzetek, mint az életút állomásai megfejtésre váró kérdések. Kikerülhet-e a kikerülhetetlen. Az egymással összefüggő novellák (*Álmodj szarvast, Rózsalugas, Tünetek, Kristálypalota, Az üldözők*) egyszerre valóságos és jelképes jelentést nyernek. Az események szükségképp visszautalnak a gyerekkor őslélményére. Vagy épp arra a vizsgálati pillanatra, mikor az anya a csalódott gyermekének azt mondja: „álmodj szarvast!”. A mondat azért fontos, mert az író természethez fűződő viszonyára utal (erdésznek készült). Tudjuk, nem lett erdész, de a természethez való viszony mint menekülés az emberi világból, majd a természet gyógyító hatalmának felismerése valóban fontos lélektani összefüggésre világít rá. Lehet-e egy jó anya mellett magányos egy gyermek? Lehet. Főleg akkor, ha ez a titok személyisége mélyrétegét alkotja. S a másik kérdés, hogyan romlik meg egy magas lánggal égő kapcsolat. G. J.-hez fűződő viszonya egyfajta oknyomozást jelent a múlt lezárt övezeteiben. Az apa halála, a bulizások, a kamaszkor, az ifjúság riadt örömei, a J.-vel való küzdelmes szerelmi viszony („J. művész volt úgy az életben, mint a munkában”) egyfajta drámai végkifejlet felé mozognak. G. minden sodródása ellenére is olyasfajta élményfelfogó képességgel rendelkezik, amely képessé teszi arra, hogy meglássa a szarvast. J. szakítása: „megfojtottál”, és évek múlva J. képei a galériában, képek a megölt szarvasokkal, mindenhol a halál, katarzis nélkül nem egyszerűen egy szerelmi viszony sorképletét kínálják, hanem az önmagát felszámoló, kiüresedő életgyakorlatról is szólnak. Azt mondják, hogy üres drámákat élünk – katarzis nélkül. A mítosz rendező elve nélkül széthull a valóság.

Hogy miképpen és miért, az már a folytatásból, a *Nógrádgárdonyi napló* képzelte falutörténeteiből derül ki. Az alcímben emlegetett „képzelte tör-

ténetek” nagyrészt tipikus élethelyzeteket sorjázhatnak, amelyekkel a magyar vidék szinte bármelyik kisebb településén találkozhatunk. Az írásközösség mozgásiránya a múltból halad a pusztuló falu jele felé. A múlt mint valami „talán igaz se volt” mítosztörődék igazi ellentéte a cselekvéshiányos betörtörődés állapotainak. A *Néma vadászatban* sze-

replő dátum, 1944. december 9. fontos fogódzó a situáció megértéséhez. Majláth gróf, mielőtt kastélyát orosz haditulajdonba vehetnék, egy kis cselnek köszönhetően megmenteni családját. Oberczán Géza hősei itt és máshol is minduntalan a túlélés lehetőségeit kutatják. Azt az életépítő stratégiát, amely nem nyugszik bele a kilátástalanságba. A küzdelem szinte mítikus hőse az öreg orvos (*Mély*), akit egy szülés le-

vezetése során („egyiket sem adom”) drámai küzdelmet vív a megszemélyesített Halállal. A könyv talán leglíraibb alkotása a *Réten, erdőn*. A szerelmi történet Mihály (az ácsmester) és a gyönyörű cigánylány, Veronika szerelmét festi le. A reális életmozzanatok a lírai novella felé közeledve észrevétlenül telnek meg a hősök belső világát jelképező tájleírásokkal, amelyekben az élet természetes, magától értetődő rendje érvényesül. A szépen élni eszménye ugyan felborul, mint ezt jelzi az elbeszélésben emlegetett tükör, amelyben a távozni készülő alakja folyamatosan halványodik, de a válasz minden tragikumával együtt érintetlenül hagyja az egykori összetartozás emlékét. A gyönyörű cigánylány elhagyja férjét és közös gyermeküket, mégpedig a költöző madarak gesztusával, hogy aztán az apa által felnevelt gyerek is elinduljon szerencsét próbálni.

Oberczán Géza írói műhelyének novellatípusai nem a menekülés, hanem az elmélyült megértés irányát követik. Írói eszköztárában a reális valóság, a küzdelmes életutak (*Kocsmában, Levelek, Molnár Anna*) s nem utolsósorban G. újabb feltűnése (*Nógrádgárdonyi napló*), miközben leképezik a tévesvilágtól a privatizálásig terjedő magyar valóságot, fontos tanulságokkal szolgálnak. A megidézett sorsok önmagukon túl egy tágabb történelmi, társadalmi játékteret is kijelölnek. A végeredmény egy olyan rétegezett, időváltásokkal dolgozó, nem utolsósorban a tudat asszociációs ugrásait is kifejező próza, amely a mítosz nézőpontját felhasználva (utalok itt a szarvasmotívum felbukkanásaira) a rend eszményét keresi a világban.

FŐFAI RITA (1988) Szekszárd

FŐFAI RITA

Szávai Géza: Makámaszútra

Pont, 2016

Szávai Géza több művével is bizonyította már, milyen bátran kísérletezik különféle műfajokkal, és milyen találékonyan használ fel különböző kulturális elemeket. Ennek egyik újabb példáját láthatjuk a *Makámaszútra*ban is. A cím két műfaj, az arab makáma és az indiai szútra nevét foglalja magában, összeolvasásuk során pedig nem lehet nem kihallani a *Kámaszútrát* sem. Ahogy a cím többféleképpen tagolható, különféle várakozásokat keltve ezzel az olvasóban, úgy áll össze maga a regény is több különböző történet összekapcsolódásából egy mozaikszerű, nagy egészé.

A mű több nemzedék sorsát követi végig az első világháborútól egészen napjainkig, Magyarországon és Romániában. Az események ugyan nem a frontvonalon zajlanak, a háború és a mindenkori politikai helyzet mégis rányomja bélyegét a szereplők gondolkodásmódjára, kapcsolataira, egész életére. A mű azonban túlmutat a korrajz szerepkörén. Ahogy egymástól távolinak tűnő emberek különböző életútja összekapcsolódik az évtizedek során, és lassan egy nagyobb egységgé, vagyis történelemmé formálódik, úgy gazdagodik a regény is egyre több jelentéssréteggel. Ehhez járul hozzá a régi korokra visszanyúló, távoli kultúrákat felidéző elemek behozatala is, amelyek nem pusztán egzotikumként, egymástól elütő, színesítő elemként képezik részét a műnek, hanem a regény világához formálva, egymásra rímelve, tökéletes összhangban a 20–21. századi közép-kelet-európai helyzettel.

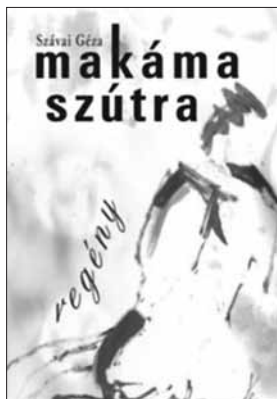
Az egyik legtöbbet felbukkanó szólam a regényben az emlékezet, a múltból tanulás, az azzal való aktív viszony fenntartása. A mű ugyanakkor igyekszik elkerülni a didaktikusságot, ami néhány szöveghelyet leszámítva sikerül is neki. A makáma és a szútra tanításban betöltött szerepének felhasználása remekül illeszkedik a regény vonulatába. A makáma ugyanis rímes próza, ez az egyik kapcsolat közte és a regény során egymással összecsengő, egymásra rímelő sorsokkal. Bár a könyv

hátoldalan található ismertető csak az életutak rímelését emeli ki, valójában más mozzanatok – például a gondolkodás és a közben motorikusan végzett tevékenység, két ember neve vagy egy személy jobb és bal fele stb. – is rímelhetnek egymásra. Sok remek apró képben, finom utalásban jelenik meg, időnként zavaró azonban, amikor a narrátor vagy a szereplők hívják fel a figyelmet rájuk, megfosztva ezzel az olvasót a rímek felfedezésének élményétől. A rímeknek azonban a kapcsolatok létesítésén túl a memorizáció, a tanulás megkönnyítésében is szerepük van. A mű során egy alkalommal magyarázatot is kapunk erre, a makáma rímei tudniillik segítséget nyújtanak a szöveg megjegyzésében. Fontos része ez a műnek, mégis sajnos olyan szöveghely ez, ahol túlságosan hallatszik a szerző hangja. A magyarázatot egy középiskolás fiatalembertől halljuk, aki az *Ezeregyéjszaka meséi* példájá-

ból kiindulva gondolkodik az arab irodalom ezen szegmenséről. Ez a közbevetés azonban nem ékelődik bele megfelelően a szövegbe, inkább ürügynek tűnik csupán arra, hogy az olvasó jobban megérthesse a makáma regényben betöltött szerepét.

A szútra behozatala még egyértelműbben utal tanítás és tanulás fontosságára. A mű több fejezete is a szútra nevet viseli, ezek itt többnyire az események menetét meg-

szakító állóképek, elmélkedések. Az ókori tanító, bölcséleti műfaj általában csak a lényegét tartalmazta, szűkszavúsága miatt mindig magyarázatra szorult, diszkusszióra hívott. Ehhez hűen itt is tömör fogalmazással, tömondatokkal találkozunk, emiatt azonban néha triviálissá vagy közhelyessé válnak a leírtak, pl. „Elpusztulhat minden. / Pár ember általában megmarad. / Sok mindent elpusztít özönvíz, világháborúk. / Könyvek sem maradnak. / De pár ember általában megmarad.” Az apró bölcséletek egyébként máshol is felbukkannak a regényben, nemcsak a szútrának jelölt fejezetekben. Ezek között is található olyanok, amelyek jól hangzanak ugyan, de valójában üres frázisok maradnak.

Pl.: „Aki a motorokat javítja, az a világtörténelem motorja.”

Az egyik legközismertebb szútra, a *Kámaszútra* is lényegi szerepet tölt be a regényben a testiség és nemi aktus hangsúlyozásával. Igazán frissítő háború és szexualitás szinte már közhellyé vált összefonódásának új aspektusait felfedezni a mű sziporkázó képei révén. A test zónáinak és a hadszínterek zónáinak összekapcsolása, a csábító tánc és a harci alakzatok párhuzama, sőt, a háború, szexualitás és művészet összekapcsolása megannyi remek szójátékkal, ötletes képpel jelenik meg. A testiség hangsúlyozása – a *Kámaszútra*hoz hasonlóan – nemcsak a nemi aktus miatt kerül fókuszba tehát, hanem a társadalomban lét, a társadalommal való érintkezés fontos felülete is. Nem lehet ugyanakkor elmenni a szexualitással összefüggő számtalan trágár kifejezés mellett. Feltűnő ugyanis, hogy minden alkalommal, minden helyzetben, minden szereplő és a narrátor is csak vulgáris szavakkal beszél róla. Ez már élesen elüt a *Kámaszútra* – ahol a Káma, vagyis a gyönyör nagyon fontos érték – szellemiségétől, mivel szinte alpári mélységekbe süllyeszti a nemiséggel kapcsolatos fogalmakat. Valószínűleg erre utal a könyv ismertetője, amikor szókimondónak nevezi a regényt. Akár szókimondás-

ról, provokációról vagy az olvasóval való bizalmasabb viszony kialakításáról van szó, gyakran erőltetnek és öncélúnak hatnak ezek a szöveghelyek. Nem épülnek bele szervesen a regény világába, nem mindig következnek a szereplők helyzetéből sem. Pedig a meghökkentés, a szinte provokáló jelenetek sokkal finomabb eszközök révén is megjelennek a műben. Ilyen például a *Biblia* gyakori szerepeltetése, azon belül is főleg Ádám és Éva, az egész emberiség sorsát és a történelmet elindító (szexuális) kapcsolata. Itt nem a „szókimondás” – és nem is a mitikus-szakraális-filozofikus szféra –, hanem az emberpár emberközeli, hús-vér, egymás testiségének felfedezésére irányuló kérdésköre a domináns.

A mű tehát nemcsak a felölelt időszak miatt nagyszabású vállalkozás, hanem a magában foglalt számtalan kapcsolat, összeköttetés miatt is. Az életutak, műfajok találkozása mellett a történelem és a mindennapok, az írásos emlékek és az emlékezet, a világ eseményei és azok saját bőrön meg tapasztalása mind az érintkezésen, érintettségen is múlik. A *Makámaszútra* ezért minden hibája ellenére kivételes és sikeres irodalmi kísérlet, a szútra műfajához méltón számos diszkusszió elindítására alkalmas.

FELHÍVÁS

a Magyar Művészeti Akadémia
köztestületi tagságára való jelentkezésre

A Magyar Művészeti Akadémia (MMA) közgyűlésének kezdeményezésére a 2014. március 1-jétől a módosult, a Magyar Művészeti Akadémiáról szóló 2011. évi CIX. törvénynek megfelelően, a Magyar Művészeti Akadémia köztestületi tagi személyi köre – jogi értelemben – jelentősen kiszélesedett.

A Magyar Művészeti Akadémia köztestületi tagságára jelentkezve felvételét kérheti, aki DLA fokozattal vagy a köztestület alapszabályának 2. mellékletében meghatározott hazai művészeti szakmai elismeréssel – az alapszabály a www.mma.hu/alapszabaly honlapoldalon elérhető – vagy külföldi szakmai elismeréssel rendelkezik.

A köztestület **2018. január 2.** napjától ismételten biztosítja a köztestületi tagságra felvételi kérelem benyújtását; a benyújtáshoz szükséges formanyomtatvány és adatkezelési nyilatkozat az MMA honlapjáról (www.mma.hu) tölthető le.

A felvételi kérelmet – kizárólag postai úton, tértivevényes küldeményként, **2018. február 5-ig** történő postára adás mellett – a Magyar Művészeti Akadémia Titkárságának címére (1368 Budapest, Pf. 242) kell beküldeni.